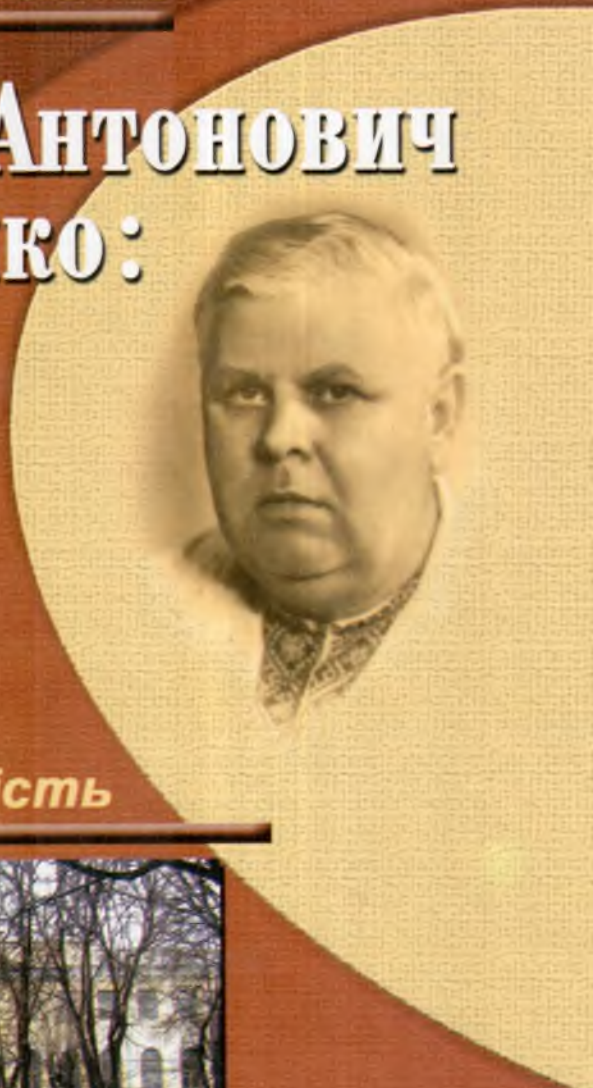

С.А.Копилов, В.С.Степанков

Леонід Антонович Коваленко:

*вчений,
педагог,
особистість*

С.А. Копилов, В.С. Степанков

***Леонід Антонович
Коваленко:
вчений, педагог, особистість***

Кам'янець-Подільський
“Аксіома”
2008

УДК 94(477)(092)
ББК 63.3(4Укр)-8
К 65

Рецензенти:

В.В. Марчук

– доктор історичних наук, професор
(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Р.М. Постоловський

– кандидат історичних наук, професор
(Рівненський державний гуманітарний університет)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету
(протокол №6 від 26 червня 2008 р.)*

Копилов С.А.

К 65 Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість /
С.А. Копилов, В.С. Степанков; Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – 192 с.: іл.

ISBN 978-966-496-080-6

У монографії висвітлюється життєвий шлях, педагогічна і наукова діяльність Леоніда Антоновича Коваленка – відомого українського вченого-історика. Показано його тернистий шлях від черкаської сільської глибинки, через учителювання, страхіття комуністичного тоталітарного режиму та Другої світової війни – до висот вітчизняної науки.

Адресується науковцям, студентській молоді, широкому колу читачів, зацікавлених історією вищої історичної освіти в Україні та української історіографії.

УДК 94(477)(092)
ББК 63.3(4Укр)-8

ISBN 978-966-496-080-6

© Копилов С.А.,
Степанков В.С., 2008
© “Аксіома”, видання, 2008

***До 90-річчя від дня заснування
Кам'янець-Подільського
державного українського університету
та 100-річчя від дня народження
Леоніда Антоновича Коваленка***

Переднє слово

Людське життя порівняно коротке й водночас достатньо ємке, аби встигнути зробити чимало добрих справ, реалізувати власний потенціал і своїми діяннями залишити достойну пам'ять у нащадків. 100-річний рубіж від дня народження вченого, як видається, є гарною нагодою для об'єктивної оцінки значимості його наукової спадщини й педагогічної діяльності і, разом з тим, недостатньо великим терміном для змалювання вичерпного портрета Людини, дослідника, педагога.

Леонід Антонович Коваленко – видатний вчений-історик, чие життя і наукова творчість тісно пов'язані з Кам'янець-Подільським педагогічним інститутом (нині національним університетом імені Івана Огієнка). Його ім'я добре знає у колах фахівців як дослідника у галузях ранньомодерної історії України, української історіографії ХІХ ст. і політичних проблем нової історії країн Європи. Він написав не так багато праць (їх бібліографія налічує трохи більше 140 позицій), але аналіз його творчого доробку дає підстави стверджувати, що висловлені ним міркування й зроблені висновки з багатьох питань не втратили своєї наукової значимості й нині.

Для Л.А. Коваленка наука була невід'ємною складовою сенсу його життя. Безкорисне служіння Батьківщині, як і служіння науці, видавалися йому не формальним обов'язком, а природнім станом потреб душі. Це була внутрішня необхідність: чим більше він знав, тим більше віддавав, чим більше у нього з'являлося можливостей, тим вагомішою йому уявлялася відповідальність перед людьми і собою.

Життя і творчий шлях професора Л.А. Коваленка в концентрованій формі відбивають надії, сумніви й розчарування того покоління істориків, котрі творили в 40–80-х рр. ХХ ст. – драматичному, а в багато чому й трагічному періоді української історії, без розуміння якого нащадкам вкрай важко об'єктивно оцінити сутність цієї переломної епохи. Він особисто спілкувався й підтримував наукові зв'язки з багатьма представниками тогочасної української історичної науки – С. Бібіковим, М. Брайчевським, І. Гранчаком, І. Гуржієм, К. Джеджулою, В. Дядиченком, В. Жебокрицьким, П. Калиниченком, А. Касиенком, М. Ковальським, В. Котовим, І. Крип'якевичем, П. Лавровим, Ф. Лосем, М. Марченком, І. Мишком, М. Петровським, К. Петряєвим, В. Пихалом, Л. Полухіним, Д. Похилевичем, В. Сарбеем, С. Сідельниковим, М. Трояном, Ф. Шевченком, Я. Штернбергом, а також вченими-істориками республік Радянського Союзу – М. Алпатовим, І. Галкіним, В. Іллерицьким, В. Мавродіним, А. Манфредом, Ю. Мар-

голісом, М. Нечкіною, А. Пушкашем, А. Станіславським, М. Тихомировим, Є. Чистяковою і багатьма іншими.

Як досвідчений педагог, Л.А. Коваленко не раз виступав в історичних журналах зі статтями щодо шляхів удосконалення системи викладання у вищій школі, постійно турбувався про підвищення науково-методичного рівня навчальних посібників. І сам не залишався осторонь цієї надзвичайно важливої справи, ставши автором посібників з української історіографії та хрестоматії з нової історії зарубіжних країн. Серед його колишніх студентів і учнів, десятки докторів і кандидатів наук, які плідно й нині працюють на ниві історичної науки і освіти України, зокрема лауреати Державної премії України у галузі науки і техніки академік НАН України В. Смолій і професор В. Степанков; доктори історичних наук О. Григоренко, Л. Баженов, В. Марчук, В. Нечитайло; доктор філософських наук І. Козлова, професор А. Копилов (ректор Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету в 1977-2001 рр.), професор О. Завальнюк – ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, професор Р. Постоловський – ректор Рівненського державного гуманітарного університету, професор І. Рибак – завкафедри історії Росії та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, кандидати історичних наук М. Алещенко, Г. Бондаренко, А. Гуменюк, В. Лозовий, М. Петров, В. Прокочук, В. Романюк, В. Савчук, С. Трубчанінов, А. Філінюк, О. Федьков, Ю. Хоптяр, кандидат політичних наук М. Вавринчук і десятки інших.

Л.А. Коваленко, безперечно, був непересічною особистістю, для котрої властиві безкорисна відданість “ремеслу” історика, висока внутрішня культура, організація і самодисципліна, величезна працездатність, демократичність у спілкуванні, повага до тих, хто працював поряд і постійна готовність прийти їм на допомогу. У буденному житті Леонід Антонович – надзвичайно скромна, безконфліктна і навіть малопомітна людина, яка не любила голосних слів й високопарних суджень.

Представлені у книзі завідувача кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету С. Копилова і професора цієї ж кафедри В. Степанкова огляд творчого доробку Л.А. Коваленка – вченого й педагога, а також видрукувані у примітках окремі матеріали до його творчої біографії та фрагменти з епістолярної спадщини висвітлюють різні сторони життя і діяльності цієї незвичайної постаті. Цей портрет ще далеко незавершений. Сподіваємося, що наступні роки додадуть до нього багато нових фарб і відтінків.

Директор Інституту історії України НАН України, академік НАН України Валерій Смолій

Розділ I. Подвижник наукової й педагогічної діяльності у вищій школі

Важкою виявилася доля у Леоніда Антоновича Коваленка (1907-1985), українського історика, професора Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, тернистий життєвий шлях якого може слугувати прикладом стійкості та вірності обраним ідеалам, науковим інтересам, світоглядній позиції. Морально надломлений, але не зламаний комуністичним режимом, Леонід Коваленко віддав свій талант служінню історичній науці, залишив цінний творчий доробок, добрі справи і світлу пам'ять.

Леонід Антонович народився 12 березня 1907 р. у селі Ступична Черкаської області в родині вчителя початкової школи. З семи років залишився без батька, а згодом – і без матері. Деякий час жив у сім'ї родича селянина-бідняка в с. Щербашинці Київської області й вже з малих літ почав заробляти собі на хліб – працював різноробом у сільському господарстві. Дитинство у сиротинстві, боротьба за виживання не могли не позначитися на характері юнака, який формувався цілеспрямованою, працелюбною і високо вимогливою у ставленні до себе й оточуючих особистістю. У 1925 р. вступив до лав ВЛКСМ, членом якої залишався до 1939 р. З січня 1926 р. почав працювати в різних установах: бібліотекарем в с. Медзін, завідуючим райсільбудом у с. Володарка Білоцерківського округу, а з січня 1930 р. співробітником газети “Радянська нива” (м. Біла Церква). Роботу поєднував із здобуттям освіти: у 1926-1927 рр. навчався у річній радпартшколі м. Новоград-Волинського, а згодом – на випускному курсі робітфаку в Білій Церкві. “Мое навчання набирало виразно гуманітарного ухилу, – відзначав Леонід Антонович у своїй автобіографії. – На 1930 р. я вже мав фактично гуманітарну середню освіту й після певних перевірок був прийнятий на випускний курс робітфаку, де вже фактично і юридично завершив середню освіту”¹.

З 1931 р. Леонід Коваленко – студент історичного факультету Київського державного університету, де його вчителями були проф. В. Базилевич, Л. Беркут, О. Кіктев, Н. Мірза-Авак'янц, П. Пилипович, К. Штеппа та ін. Вже під час навчання, через матеріальну скруту, з 1935 р. почав викладати історію на різних курсах, в школах і

технікумах м. Києва. У 1936 р. захистив дипломну роботу “Класи і партії в Англійській революції XVII ст.” й отримав диплом фахівця з історичних дисциплін з правом викладати їх в старших класах середньої школи, виконувати обов’язки асистента у вищих навчальних закладах та молодшого наукового працівника в науково-дослідних установах².

У 1939 р. Л.А. Коваленко поступив до аспірантури Київського університету, але навчання в ній перервала війна. З червня 1941 р. по березень 1944 р. він – у діючій армії на Південному і III Українському фронтах. Був важко поранений у праву руку і п’ять місяців лікувався у військовому шпиталі, а в серпні 1944 р. його, як інваліда 2-ї групи, демобілізували із армії. “У роки війни нічого видатного не зробив, а воював, як усі”, – згадував колишній командир мінометного взводу, лейтенант Л. Коваленко³. У жовтні 1944 р. поновився на навчання в аспірантурі й під керівництвом доктора історичних наук, член-кореспондента АН УРСР М.І. Петровського працював над кандидатською дисертацією на тему: “Україна в кінці XVIII ст. і французька буржуазна революція”. З травня 1945 р. почав працювати старшим науковим співробітником Інституту історії АН УРСР, а в липні в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка успішно захистив дисертацію й ухвалою ради університету від 24 листопада 1945 р. йому присуджується вчена ступінь кандидата історичних наук⁴.

Не дивлячись на перші вагомі наукові здобутки, повоєнні роки виявилися найважчими у житті Леоніда Антоновича. Й хоча постійно давалося взнаки наслідки важкого поранення, причиною негараздів в його житті майже відразу після переможного завершення війни стали не вони, а комуністичний тоталітаризм, що провадив до української творчої і наукової інтелігенції політику “батого і пряника”, всіяло намагаючись поставити її на коліна. Першого удару від нього фронтовик зазнав, коли з’явилися лиховісні постанови ЦК ВКП (б) “Про журнали “Звезда” і “Ленинград”, “Про репертуар драматичних театрів і заходи до його поліпшення” та “Про кінофільм “Большая жизнь” (серпень – вересень 1946 р.). У першій з них брутально критикувалися М. Зоценко, якого зарахували до “поляків і покидьків”, та А. Ахматова, названа “типовою представницею чужої нашому народові пустої безідейної поезії”, пройнятої “духом песимізму, занепадництва” й “застиглої на позиціях буржуазно-аристократичного естетства і декаденства”. Постанови ЦК ВКП(б) спішно “дублювалися” ЦК КП(б)У: за короткий час їх з’явилося аж

три. І кожна розпеченим залізом випікала “український націоналізм”. Ось імена таврованих: М. Плісецький, М. Ткаченко, С. Маслов, Є. Кирилюк, І. Пільгук, С. Шаховський (усі – автори “Нарису історії української літератури”), М. Рильський – голова Президії Спільки письменників України, який “не вжив ніяких заходів, щоб вчасно засудити в пресі і на зборах письменників проникнення чужих радянській літературі тенденцій”, О. Дорошевич, Ю. Яновський – редактор журналу “Вітчизна”, відзначеному у спеціальній постанові, а також Л. Коваленко – старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, який видрукував у шостому номері цього журналу за 1946 р. свою статтю “Поет, новатор і патріот”, присвячену одному із зачинателів українського національного відродження І. Котляревському. На думку автора статті, в “Енеїді” І. Котляревського “важливо насамперед те, що поет, як сміливий автор, розірвав з старими літературними традиціями і написав твір мовою народних мас... Саме те, що поема була написана українською мовою, виносили твір за межі суто літературного життя і літературних інтересів і робило “Енеїду” Котляревського значною подією в галузі ідеологічного життя України кінця XVIII ст.”⁵. Партийна постанова осуджувала статтю Л.А. Коваленка як націоналістичну, в якій затушовувалися класові протиріччя й підмінявся класовий аналіз націоналістичною теорією безкласовості історичних процесів.

Постанови ЦК інспірували появу статей, подібних на доноси, на шпальтах газет “Радянська Україна” та “Правда України”. Вони ж, у свою чергу, провокували нові, ще більш грізні випадки з боку партійних і державних органів. Немовбито випадково ВАК Міністерства вищої освіти СРСР на 25 місяців затримав видачу Л.А. Коваленку диплома кандидата наук, хоча Рада Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка прийняла ухвалу щодо присудження йому вченого ступеня кандидата історичних наук ще 24 листопада 1945 р. То ж не дивно, що у публічних виступах, зокрема на зборах АН УРСР у листопаді 1946 р., Л.А. Коваленко “визнав” справедливим критичні зауваження компартійної постанови⁶ і в жодному із списків своїх наукових праць більше ніколи не згадував своєї статті в журналі “Вітчизна”. Не залишилися осторонь і спецслужби радянського режиму, понукаючи вченого стати автором вимушених славослів’я й доносів. Морально надломлений, Леонід Антонович змушений був 16 вересня 1947 р. залишити Інститут історії АН УРСР і виїхати із Києва.

Місцем нової роботи Л.А. Коваленка став Житомирський педагогічний інститут, де він працював доцентом, а згодом завідувачем

кафедри загальної історії. Тут його колегами стали доценти О. Логунов, Л. Ланда, І. Афанасьєв, І. Заболоцький, П. Маркушевський та ін. Наукові інтереси вченого визначили й напрям його педагогічної діяльності: викладання курсу нової історії зарубіжних країн. Відбувалося формування Леоніда Антоновича як викладача вузу, оволодіння ним тонкощами педагогічного мистецтва. У лютому 1950 р. рішенням ВАК СРСР йому присвоїли вчене звання доцента кафедри загальної історії⁷.

Працюючи у Житомирі, Л.А. Коваленко підтримував тісні зв'язки і контакти з колегами з Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, інших наукових центрів. Водночас із викладацькою діяльністю у 1951 – 1954 рр. Леонід Антонович працював на посаді старшого наукового співробітника відділу історіографії та фондів Інституту історії АН УРСР, створеного 1950 р.⁸ Свідченням його високого авторитету в академічному середовищі стала участь у роботі загальних зборів АН УРСР, присвячених 200-річчю з дня народження О.М. Радищева, де він виголосив доповідь про його історичні погляди, зокрема відзначив їх вплив на розвиток громадського-політичної думки на Україні⁹. Серед здобутків вченого стали праці із регіональної проблематики, зокрема, історичний нарис про Житомир від найдавніших часів до середини ХХ ст. (1951), що для багатьох читачів виявилось “свого роду прозрінням” про минуле рідного міста¹⁰. Він також активно співпрацював з історичною секцією Товариства для поширення політичних та наукових знань Української РСР.

Улітку 1956 р., через закриття в Житомирському педагогічному інституті історичного факультету та житлову проблему (“елементарно зручна квартира була потрібна, щоб мати умови праці, могла жити родина..., нарешті я інвалід Вітчизняної війни з усіма незручностями цього становища і жити в приватному кутку самотнім бобилем просто не зможу”, – вказував у своїй заяві про звільнення Л.А. Коваленко¹¹), історик змушений був перейти на роботу до Ужгородського державного університету. З 1 вересня почав працювати на посаді доцента кафедри загальної історії (завідувач доц. І. Гранчак), викладав курс нової історії та спецкурс з історії міжнародних відносин, керував написанням дипломних і курсових робіт, а також студентським науковим гуртком. Починаючи з 1958–1959 навчального року, ініціював читання студентам спецкурсу з історіографії загальної історії та історії Угорщини, підготував і видав методичні рекомендації до їх вивчення¹².

Незважаючи на залучення до численних громадських справ (він і член університетської редакційно-видавничої ради, і редактор

окремих томів “Наукових записок” та “Доповідей і повідомлень” Ужгородського державного університету, і голова бібліотечної ради університету, і консультант молодих викладачів у роботі над кандидатськими дисертаціями¹³), головним заняттям Леоніда Антоновича залишалася наукова робота. Він став автором розділу “Історіографія України” у другому томі “Нарисів історії історичної науки в СРСР” (1960)¹⁴, видрукував 17 статей й інших матеріалів у наукових часописах¹⁵, збірниках матеріалів наукових конференцій¹⁶ і методичних рекомендацій для студентів¹⁷, а головне – наполегливо працював над завершенням докторської дисертації “Демократичні течії в історіографії України ХІХ ст.”, що була обговорена на засіданні кафедри у травні 1961 р.

Але вивершити справу із захистом докторської дисертації він не зміг: удруге тоталітарний режим завдав болісного удару й зробив спробу морально знищити українського патріота, талановитого педагога й вченого-історика, розпочавши нову брутальну “компанія шантажу, погроз, залякування” й звинувачень у “націоналізмі”. Леонід Антонович намагався усіма доступними заходами захистити своє ім'я. Зокрема, у заяві на ім'я ректора університету професора І. Ленарського, він наголосив, що “цей донос може бути предметом судового розгляду за статтею Карного кодексу України за наклеп”¹⁸. Вчений також звернувся з листом до секретаря ЦК КПУ А.Д. Скаби, в якому назвав ініціаторів цькування і брехливих наклепів на свою адресу – “деяких працівників Закарпатського обкому КПУ та й інших установ”, що вкотре “піднімають питання про мою статтю у “Вітчизні”. Говорять приблизно так: “У Ваших лекціях (нова історія), доповідях, друкованій продукції не має нічого націоналістичного, але ж Ви фігуруєте в постанові ЦК КПУ 46 р. і це, мовляв, викликає сумніви”¹⁹. Відповідь на ці звернення не надійшла, що поклало край подальшим сподіванням.

За умов мовчазного схвалення вищим компартійним органом кампанії цькування, Леонід Антонович подав заяву на ім'я ректора Ужгородського університету про своє звільнення з роботи за власним бажанням. Він переїздить до Кам'янця-Подільського, де з 1 жовтня 1961 р. розпочав працювати доцентом кафедри загальної історії місцевого педінституту. У той час він мав у своєму активі вже 41 наукову працю, з них 37 – друкованих, які засвідчували непересічні здібності автора у дослідженні різних питань нової історії європейських країн та проблем української історіографії ХІХ – початку ХХ ст.; трьох підготовлених кандидатів історичних наук і офіційне

опонування на захисті 5 кандидатських дисертацій. 16 січня 1962 р., згідно наказу заступника Міністра освіти УРСР А. Корнійчука, його було затверджено виконуючим обов'язки завідуючого кафедри історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, а 27 червня наступного року за результатами конкурсу Рада інституту обрала його професором кафедри та її завідувачем²⁰. “Про “нового” викладача нової історії заговорили на історико-філологічному факультеті Кам'янець-Подільського педінституту відразу ж, як він у 1961 р. прибув сюди на роботу з Ужгородського університету, – згадував його колишній студент, а згодом колега А. Гавришук. – Тільки й було розмов серед студентів про його ерудицію, своєрідне бачення історичних процесів, демократизм і доступність... Студентів вражали його ґрунтовне знання кожної теми, глибокий аналіз літератури та історичних процесів. Оригінальне і широке мислення... був доброзичливим і тактовним, ніколи не підвищував голос”²¹.

Новий завідувач кафедри історії відразу розпочав активно працювати зі студентами, читав їм курси “Нової історії країн Європи і Америки” та “Українська історіографія”. Крім того, у 60-70-х роках він розробив декілька нових спецкурсів і спецсеінарів для студентів історико-філологічного, а згодом історичного факультетів: “М.В.Гоголь – історик України”, “Історіографія України XIX-XX ст.”, “Міжнародний робітничий рух на першому етапі загальної кризи капіталізму”. “Педагогічна робота, зокрема читання курсів нової історії, мені подобалась і давалась легко, зазначав в автобіографічному нарисі Леонід Антонович. – Я посилено і багато працював над удосконаленням курсів, прагнучи забезпечити високий теоретичний та методичний рівень. Я вважав і вважаю, що студентську аудиторію слід поважати. Ставлення студентської аудиторії до моїх лекцій та занять стверджувало доцільність такої моєї методики. Моя методична практика, зокрема, полягала в тому, що кожен навчальний рік я майже заново готував курс лекцій. Ось чому мені здається, що виготовлення фондів лекцій для багаторічного користування себе не виправдовує”²².

60-ті роки виявилися особливо вдалим для реалізації наукових задумів Леоніда Антоновича. Докторська дисертація була завершена і на порядку денному постали питання щодо обрання спеціалізованої ради для її захисту, майбутніх опонентів і провідної організації. Гіркий досвід спілкування із компартійним режимом і побоювання можливого воскресіння примари “обвинувачень у націоналізмі” підказали здобувачеві доцільність проходження захисту дисертації у Москві, в

Інституті історії АН СРСР, тоді як провідною організацією могла стати одна із кафедр історичного факультету Ленінградського університету. Дещо складніше було визначитися із опонентами, серед можливих кандидатур яких розглядалися – М. Тихомиров, О. Пронштейн, М. Марченко, В. Іллеріцький, І. Гуржій. Утім, академік М. Тихомиров відмовився від пропозиції опонувати докторську дисертацію Л.А. Коваленка “через стан здоров’я”²³, а, із невідомих нам причин, було відхилено також кандидатуру О. Пронштейна. Врешті-решт, за порадом київських колег-істориків, Л.А. Коваленко подав до захисту дисертацію до Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, її опонентами Вчена рада призначила І. Гуржія, В. Іллеріцького і М. Марченка, а провідною організацію – Ленінградський університет. У зв’язку із хворобою відомого радянського історіографа В. Іллеріцького замість нього опонентом призначається Ф. Шевченко.

Нарешті, “одиссея” із захистом докторської дисертації Л.А. Коваленка “Демократичні течії в історіографії України XIX ст.” успішно завершилася на початку 1965 р. Її захист відбувся 15 лютого в Раді історичного відділення історико-філософського факультету Київського університету, а опонентами під час нього були член-кореспондент АН УРСР І. Гуржій, доктор історичних наук, професор М. Марченко та доктор історичних наук, професор Ф. Шевченко. Без перебільшення можна сказати, що це був зоряний склад рецензентів, з ім’ям кожного з яких в історії української історичної науки та освіти пов’язані високі їх досягнення другої половини XX ст. В авторефераті дисертації автор підкреслював, що головним об’єктом дослідження були “питання історії України всіх епох – від найдавніших часів до XIX ст. включно, – як вони відбивалися в працях, перш за все, українських істориків XIX ст.”²⁴. Дисертація привертала увагу новизною досліджуваної проблеми, обґрунтованістю кожного судження дослідника, переконливою логікою висновків. Черговим творчим здобутком Л.А. Коваленка стало рішення ВАК від 29 червня 1966 р. про затвердження його у вченому званні професора по кафедрі загальної історії.

Наприкінці 1960-х рр. професор Л.А. Коваленко долучився до структурних змін на історико-філологічному факультеті, на базі якого, відповідно до наказу Міністерства освіти України від 9 квітня 1968 р., було утворено два самостійних факультети: історичний (декан доц. А. Копилов) і філологічний (декан доц. І. Гнатенко). Історичний факультет розмістився у навчальному корпусі №2 по вул. Карла Маркса (нині вул. Татарська), 14 у Старому місті. Вслід за утворенням

нових факультетів на виконання наказу Міносвіти України від 10 жовтня 1969 р. на базі кафедри історії були створені дві кафедри: кафедра історії СРСР і УРСР (завідувач доц. І. Винокур) і загальної історії, завідувачем якої призначається Л. Коваленко. До складу останньої кафедри увійшли викладачі: доц. П. Лаптін, доц. А. Копилов, доц. В.В. Зайцев, викл. Л. Баженов і з серпня 1970 р. – В. Степанков.

Працюючи на посаді завідувача кафедри загальної історії (до 16 листопада 1983 р.²⁵), Леонід Антонович сповідував демократичні методи управління. Висока вимогливість до себе й до оточуючих, відповідальність, блискуча ерудиція в історичних питаннях, українській та світовій літературі характеризували його як педагога і колегу. У нього завжди можна було отримати довідку про того чи іншого автора, книгу, не кажучи вже про історичну подію, діяча та документальні матеріали, на яких він розумівся досконало. Завідувач кафедри завжди вмів вислухати співрозмовника, а його душевна простота, шанобливе ставлення до всіх, незалежно від посад і рангів, створювали сприятливий психологічний клімат на кафедрі, атмосферу демократизму, поваги і доброти на факультеті.

Упродовж 60-70-х професор Л. Коваленко усіляко сприяв підвищенню кваліфікації викладачів і найбільш обдарованих випускників історичного факультету щодо підготовки ними кандидатських дисертацій. Так, у перші роки своєї роботи в Кам'янець-Подільському педінституті він консультував О. Степенка по темі його кандидатської дисертації “Питання про походження слов'ян Русі і боротьба з норманізмом в українській історіографії кінця XVIII – першій половині XIX ст.”, що була захищена у березні 1963 рр. на засіданні Ради Відділення суспільних наук АН УРСР. Також Леонід Антонович надавав посильну допомогу і необхідні консультації в аналогічному питанні асистенту кафедри історії М. Александрі, який у жовтні 1963 р. у Київському університеті ім. Т.Г. Шевченка захистив кандидатську дисертацію.

Як завідувач кафедри, він активно підсобляв А. Копилову у написанні кандидатської дисертації. Хоча тема його роботи “Створення Вітчизняного фронту Болгарії і його роль у встановленні в країні народно-демократичної влади” торкалася однієї з важливих проблем болгарської новітньої історії, і начебто не відносилася до сфери наукових інтересів Леоніда Антоновича, завідувач дав свою згоду стати його науковим керівником. Це рішення було продиктоване, насамперед, бажанням допомогти молодому викладачу завершити роботу

над проблемою, яку той досліджував у своїй дипломній роботі, що готувалася під час наукового стажування студента випускного курсу Чернівецького університету в Софійському університеті. Як згадував сам здобувач, Леонід Антонович опікувався написанням кандидатської дисертації майже щодня, а обговорення її окремих аспектів інколи затягувалося далеко за північ, а вже о сьомій ранку професор приходив до нього на квартиру і прохав показати, що він зробив за ніч²⁶. Успішний захист кандидатської дисертації А. Копилова відбувся у 1967 р. у Раді Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Це був четвертий кандидат історичних наук, підготовлений проф. Л.А. Коваленком.

Ще одним кандидатом наук, в авторефераті кандидатської дисертації якого стояло прізвище наукового керівника професора Л.А. Коваленка, став його колишній студент, а згодом колега по кафедрі, В. Степанков. Звернувши увагу на нахил останнього до наукової роботи під час навчання на факультеті, завідувач кафедри загальної історії і декан факультету доцент А. Копилов запропонували йому влітку 1970 р. перейти на посаду асистента кафедри. Ця пропозиція із вдячністю була прийнята, а Л.А. Коваленко на довгі роки став радником молодого викладача у його сходженні в історичну науку²⁷. Спочатку науковим консультантом і керівником дисертації В. Степанкова була відома дослідниця українського козацтва О.М. Апанович, котру у вересні 1972 р., під приводом скорочення штатного розпису наукових співробітників відділу історії феодалізму Інституту історії АН України, було звільнено з роботи. Так молодий дослідник залишився без наукового керівника. Коли ж дисертація була майже готовою і справа йшла до захисту, допомогу своєму колезі надав Леонід Антонович, якій увійшов у його становище і погодився стати науковим керівником. Зрештою, у травні 1980 р. у спеціалізованій вченій раді Дніпропетровського університету В. Степанков успішно захистив дисертацію на тему “Антифеодальна боротьба селянства і козацьких низів у роки Визвольної війни (1648–1654)”²⁸.

Чималою була заслуга професора Л.А. Коваленка у становленні видатного вченого-історика, академіка НАН України В. Смолія. Саме під його керівництвом він написав і успішно захистив (1970) дипломну роботу “Возз’єднання Правобережної України з українськими землями у складі Російської держави”, тема якої була співзвучна назві одній із ранніх статей Леоніда Антоновича²⁹. Згодом учитель Богданівської школи Підволочиського району та аспірант Інституту історії АН УРСР Валерій Смолій не один раз звертався за порадами до

свого наукового керівника з різноманітних питань: здачі кандидатського іспиту зі спеціальності, підготовки виступу на VI Загальносоюзну конференцію істориків-славістів (Львів, 1973), вступу до аспірантури, рекомендації до друку монографії і т.п.³⁰.

Професор Л. Коваленко привніс у діяльність керованої ним кафедри історії (з 1968 р. – загальної історії) таку нову форму роботи як обговорення й рецензування авторефератів докторських і кандидатських дисертацій, рецензентами котрих виступав він сам, доценти М. Александра, А. Копилов, П. Лаптін, О. Степенко, П. Щербина та інші викладачі. Так, на її засіданнях, за його безпосередньої участі, розглядалися автореферати докторських дисертацій: 4 листопада 1966 р. – Б. Вілінського “Судова реформа і контрреформа в Росії”, 24 жовтня 1969 р. – Є. Березова “Техніка сільського господарства Стародавнього Єгипту”, 29 січня 1970 р. – Я. Штернберга “Громадські і культурні зв’язки між Росією і Угорщиною в другій половині XIX – перші роки XX ст.”, 14 лютого 1970 р. – М. Трояна “Боротьба трудящих Угорщини за соціальне і національне визволення і встановлення в країні Радянської влади (1917-1919 рр.)”, 27 вересня 1972 р. – І. Кошарного – “Культурне будівництво в західних областях Української РСР у 1939-1958 рр.”, 26 грудня 1972 р. – І. Мишка “Громадсько-політичний рух і суспільна думка Угорщини в період кризи і падіння кріпосництва (1790-1848 рр.)”, 17 січня 1974 р. – Г. Сергієнка “Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів”, 4 лютого 1975 р. – П. Козика “Соціальні основи напрямків у християнстві II–III ст.”³¹.

Були обговорені й затверджені відгуки на автореферати кандидатських дисертацій: 23 вересня 1966 р. – Ш. Файзієва “Рух солідарності народів СРСР з болгарськими трудящими у зв’язку з вересневим повстанням 1923 р.”, 9 грудня 1966 р. – І. Попа – “Чесько-угорські дипломатичні стосунки в період посилення німецької експансії в Центральній і Південно-Східній Європі (1935-1939 рр.)” та А. Докуманова “Радянсько-французькі відносини (1931-1935 рр.)”, 30 листопада 1974 р. – Є. Позіної “Російсько-сербські відносини перед Балканськими війнами”, 4 січня 1975 р. – В. Смолія “Возз’єднання Правобережної України з українськими землями в складі Російської держави”, 4 лютого 1975 р. – Г. Джеджули “Буржуазно-поміщицька Польща в антирадянських планах французького імперіалізму (1917-1921 рр.)”, 14 квітня 1975 р. – В. Крижанівської “Вплив антифеодальної боротьби селянства (кінець XVII – 60-ті рр. XVIII ст.) на зовнішню політику уряду Речі Посполитої на матеріалах Право-

бережної України”, 11 жовтня 1976 р. – Ю. Попа “Австрійська соціал-демократія і чеське питання в кінці XIX – початку XX ст.”³².

На засіданнях кафедри неодноразово обговорювалися рецензії й відзиви на монографії російських і українських авторів: 4 лютого 1975 р. – рецензія Л.А. Коваленка і П. Лаптіна на монографію В. Дунаєвського “Радянська історіографія нової історії країн Заходу. 1917-1941 рр.” (М., 1974), надісланої до редколегії “Українського історичного журналу”, а 11 жовтня 1976 р. – відгук проф. Л.А. Коваленка на рукопис монографії В. Смолія “Возз’єднання Правобережної України з Росією” на предмет рекомендації до друку³³.

За ініціативи проф. Л.А. Коваленка Міністерство освіти України у 1968 р. уперше дозволило студентам (стаціонару і заочного відділу) історичних факультетів педагогічних інститутів написання дипломних робіт, захист яких відбувався на засіданні ДЕК. І вже перший рік цілеспрямованої роботи у цьому напрямку засвідчив її цілковиту доцільність і, як відзначалось на засіданні вченої ради історико-філологічного факультету 14 березня 1968 р., “цей досвід дав позитивні результати. Студенти, використовуючи матеріали обласних архівів (партійного і державного), підготували на місцевому матеріалі змістовні, і без перебільшення, творчі роботи з таких актуальних і цікавих питань, як події Великої Вітчизняної війни в області, соціалістичне будівництво на Хмельниччині, питання викладання історії в школі”³⁴. Як найбільш досвідчений викладач і науковець, Леонід Антонович своїм прикладом спрямовував роботу колег у цьому напрямі: упродовж 1968 – 1985 рр. під його керівництвом було виконано 44 дипломні роботи (підраховано нами – С.К.). Чимало їх виконавців згодом стали відомими українськими вченими, зокрема: доктор історичних наук В. Нечитайло (1968), доктор історичних наук, академік НАН України В. Смолій (1970), доктор історичних наук О. Григоренко (1973), доктор філософських наук І. Козлова (1974), кандидат історичних наук Г. Вонсович (1978), кандидат історичних наук С. Трубчанінов (1984) та ін. За підтримки і активної участі професора Л.А. Коваленка на факультеті були створені шкільний кабінет історії, археологічна лабораторія, виставка об’ємних наочних посібників з історії тощо.

70-ті – початок 80-х рр. стали дуже плідним, у науковому плані, періодом у житті Леоніда Антоновича. Якщо на 1970 рік бібліографія його праць налічувала 73 позиції, то в 1985 р. – 109. Нагромаджений комплекс джерел дозволив йому поступово публікувати в наукових виданнях результати своїх студій з проблем української історіографії.

В академічному часописі “Історіографічні дослідження Української РСР” видруковано роботи “Роль революціонерів-дворян в розробці історії українського народу”³⁵, “Питання історії зарубіжних слов’ян в українській історіографії першої половини ХІХ ст.”³⁶, а в редактованому академіком М. Нечкіною історіографічному щорічнику АН СРСР “История и историки” – “Історичні погляди М.О. Максимовича (Із історії формування ліберальної і демократичних течій в українській історіографії 30 – 50-х років ХІХ ст.)”³⁷. З’явилися також статті про В. Антоновича, С. Ворцеля, Г. Карпова, П. Куліша в “Радянській енциклопедії історії України”, історичні погляди В. Антоновича в першому томі “Української Радянської Енциклопедії”, історичні погляди Т. Шевченка у “Шевченківському словнику”³⁸. Леонід Антонович підготував і видрукував рецензії на монографії О. Косачевської та В. Дунаєвського³⁹. Утім, найбільшим результатом його багаторічної та наполегливої праці стало монографічне дослідження “Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці ХVІІІ ст.” (1973)⁴⁰. Остання була написана в середині 60-х років і навіть включена до проекту тематичного плану випуску літератури на 1967 р.⁴¹, але із невідомих причин її видання неодноразово переносилося.

У 1964 р. з метою поглиблення і розширення справи вивчення історії Подільського краю Л. Коваленко, разом зі своїми колегами по кафедрі І. Винокуром і А. Копиловим, виступили фундаторами першого в Україні обласного історико-краєзнавчого товариства, що об’єднало самовідданих учених і краєзнавців-аматорів. 22 лютого ц.р. відбулися організаційні збори та І-а Подільська історико-краєзнавча конференція, в роботі якої взяли участь науковці вищих навчальних закладів Поділля, музеїв, державного та партійного обласних архівів, учителі області⁴². У 1967 р. на базі педінституту була проведена ІІ-а Подільська конференція за участю 250 науковців і краєзнавців. Крім того, у 1964 р. з метою стаціонарного вивчення давніх поселень, могильників, курганів та інших пам’яток Хмельницької області Л. Коваленко ініціював утворення при історичному факультеті Кам’янець-Подільського педінституту Подільської археологічної експедиції, яку очолив член-кореспондент АН УРСР С.М. Бібіков, а його заступником став доцент кафедри історії І. Винокур. “Діяльність цієї експедиції забезпечила піднесення рівня студентської археологічної практики, що здійснюється на досить високому рівні, – відзначав Леонід Антонович. – Не буде перебільшенням сказати, що за системою постановки вивчення студентами археології наш факультет є в числі кращих істфаків педінститутів УРСР”⁴³.

Упродовж 70-х рр. із творчої лабораторії дослідника вийшло ряд змістовних праць з проблем регіональної історії України. Леонід Антонович став членом редакційної колегії тому "Історія міст і сіл Української СРСР: Хмельницька область" (1971) і підготував для нього статті про Білгородку, Ізяслав та історичний нарис про Кам'янець-Подільський у співавторстві з М. Александром, І. Винокуром, І. Гарнагою та В. Ланевським⁴⁴. На III Подільській історико-краєзнавчій конференції Леонід Антонович виступив із повідомленням "І.Я. Франко про історію Поділля", на V Подільській історико-краєзнавчій конференції представив доповідь "Кам'янецький повіт 1795-1861 рр.", а на VI Подільській – "Кам'янець-Подільський 1672 р."⁴⁵. Інформацію про п'яту Подільську історико-краєзнавчу конференцію за його авторством було вміщено в "Українському історичному журналі"⁴⁶.

Разом з тим, Леоніда Антоновича спіткала творча невдача із публікацією в журналі "Вопросы истории" статті "Генеральні суспільні формації (до питання про періодизацію історії)", чернеткові варіанти якої зберігаються в особистому фонді історика в Кам'янець-Подільському міському архіві. Тут же знаходиться лист редакції цього журналу, в якому відмова в друкуванні роботи пояснювалася тим, що вона носить дискусійний характер, а оскільки вже була проведена дискусія щодо азійського способу виробництва, то вважається недоцільно розпочинати нову дискусію, до того ж у ній наведений "недостатньо переконливий фактичний матеріал"⁴⁷.

Л.А. Коваленко брав активну участь у роботі звітних наукових конференцій викладачів кафедр Кам'янець-Подільського педінституту, виголошуючи на них доповіді, присвячені актуальним науковим проблемам: "Внесок декабристів в розробку питань історії українського народу" (1961), "Іоахим Лелевель про історію України" (1964), "Використання програмованих матеріалів на уроці історії" (1965), "Радянська історична наука за 50 років" (1967), "Т. Костюшко на Україні (до 225-річчя від дня народження)" (1970), "З історії формування ліберальної і демократичної течій в українській історіографії XIX ст." (1971), "Міжнародне значення утворення СРСР" (1972), "Проблеми народницького напрямку в історіографії України" (1974), "До питання про побудову курсу історіографії нової і новітньої історії на істафаках педінститутів" (1977) та ін.⁴⁸.

Як досвідчений педагог, Л.А. Коваленко приділяв чималу увагу питанням удосконалення системи викладання історичних дисциплін у вищій і середній школах, намагався запроваджувати у навчальний

процес нові методи і прийоми навчання. Так, у середині 1960-х р. він долучився до розробки і впровадження у навчальний процес на історичних факультетах педінститутів та університетів України методики програмованого навчання (відомої ще як кібернетичний метод при вивченні історії). Її сутність полягала в організації перевірки, контролю й оцінки знань студентів з курсу нової історії зарубіжних країн із застосуванням “Програмованого посібника хронології”, що складався із компоненту хронологічних таблиць і пакетів контрольних запитань з окремих тем курсу⁴⁹. Дидактична цінність цього засобу навчання полягала в тому, що він давав можливість студентам не тільки отримувати узагальнену інформацію про основні дати, події та явища певного періоду історії, але й систему різнорівневих запитань, які спрямовували їх на підготовку й виконання контрольних завдань. За спостереженням Л. Коваленка, експериментальне використання методики програмованого навчання допомагало студентам “систематизувати свої знання, чітко уявляти собі не просто “історичну арифметику”, а глибше зрозуміти саму суть історичних процесів”⁵⁰.

З відстані кількох десятиріч можна констатувати, що позитивні моменти використання даного методу полягали в тому, що, по-перше, він надавав можливість здійснювати перевірку і оцінку знань студентів із застосуванням як спеціального апарату, на диску якого було 10 перемикачів, за допомогою яких давалася відповідь, так і на паперових носіях (спеціальних запитальників); по-друге, виконання різнопланових видів завдань спрямовувалося не на репродуктивне відтворення хронології, а на свідоме осмислення матеріалу і його глибоке запам’ятовування. Крім того, упродовж 1964-1965 рр. у спеціальній лабораторії програмованого навчання Кам’янець-Подільського педінституту Леонід Антонович разом із асистентом кафедри історії А. Копиловим та учителькою історії міської школи №2 М. Петляк проводили експериментальні уроки узагальнення та систематизації знань із учнями міських шкіл, використовуючи при цьому спеціальні запитальники і програмовані посібники з відповідної теми⁵¹.

У 1966 р. в якості експерименту Л. Коваленко ініціював започаткування систематичного вивчення студентами курсу історії зарубіжних слов’ян. Підставою для цього були відсутність цієї дисципліни в навчальних планах істфаків педінститутів (на відміну від класичних університетів), наявність підручника з “Історії південних і західних слов’ян” (К., 1959), а також присутність на

кафедрі кваліфікованих кадрів (І. Винокур, Л. Коваленко, А. Копилов), наукові інтереси яких стосувалися славістичної проблематики. На його вивчення виділялося 66 годин із загальної кількості 390 годин, передбачених навчальним планом для виучування нової і новітньої історії, і проходило воно упродовж двох років: на III курсі студенти вивчали історію слов'янських народів нового часу, а на IV курсі – новітнього часу. Читання цієї дисципліни було доручено істориком-славісту А. Копилову. Кількарічний досвід викладання цієї дисципліни дозволив завідувачу кафедри констатувати, що обрана “методика забезпечує систематичне і більш глибоке вивчення історичного процесу у зарубіжних слов'янських народів”⁵².

Крім того, кафедра залучала до наукової роботи з історії зарубіжних слов'ян студентів, зокрема у 1967-68 навчальному році випускники підготували змістовні роботи (із використанням архівних матеріалів): Л. Баженов на тему “Польське повстання 1830–1831 рр. на Правобережній Україні”, Л. Балюк – “Українсько-болгарські зв'язки в другій половині XIX ст.». Також слов'янська тематика починає займати чільне місце в темах курсових робіт⁵³.

Одним із напрямів науково-методичної діяльності професора Л. Коваленка стала розробка курсу історіографії у вищій школі. Ще наприкінці 1950-х рр. він започаткував його викладання студентам Ужгородського університету як спецкурсу з історіографії загальної історії, а в 1964 р. у Кам'янці-Подільському одним із перших серед викладачів України видрукував “Конспект лекцій з української історіографії XIX ст.”⁵⁴. У середині 60-х рр., він отримав від відомого радянського історика і організатора науки професора І. Галкіна запрошення взяти участь у написанні однієї із глав для підручника з історіографії нового часу країн Європи і Америки⁵⁵, і, як свідчать матеріали особистого архіву Л. Коваленка, працював над її підготовкою. За його ж ініціативою 9-10 лютого 1967 р. на базі Кам'янець-Подільського педінституту проводиться міжвузівська науково-методична конференція історичних факультетів педінститутів України з питань історіографії⁵⁶.

В середині 70-х рр. Л. Коваленко розпочав викладати студентам історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту новий курс “Історіографія нової і новітньої історії”. З метою надання допомоги студентам щодо його вивчення він підготував методичний посібник, що дозволяє краще зрозуміти погляди вченого щодо найголовніших тенденцій розвитку історіографії в країнах Європи і Америки в новий і новітній час⁵⁷. Структурно він складався зі вступу,

трьох частин і семи глав, а також тематики практичних занять. У першій частині посібника “Історична думка в період висхідної лінії розвитку капіталізму” (2 глави) конспективно викладено програмовий матеріал від часу виникнення гуманістичної історіографії в XV ст. і до середини XIX ст. У другій частині – “Відкриття матеріалістичного розуміння історії. Початок кризи буржуазної історіографії” (3 глави) – подано навчальний матеріал, що характеризував розвиток історіографії нової і новітньої історії від 40-х рр. XIX ст. до 20-х рр. XX ст., а у третій – “Історіографія нової і новітньої історії в період загальної кризи капіталізму і революційного переходу від капіталізму до соціалізму” (2 глави, структуровані у 14 параграфів), викладено найголовніші події історіографічного процесу 20–70-х рр. XX ст. В методичному відношенні кожна із глав складалася з програмового матеріалу, методичних порад, що включали конкретні питання (всього 40), і списку літератури. Насамкінець автором пропонувалося розглянути на практичних заняттях чотири теми: “Історіографія англійської буржуазної революції XVII ст.”, “Історіографія Великої французької буржуазної революції”, “Історіографія історії Паризької Комуну”, “Історіографія передісторії та історії першої світової війни”.

Досвід кафедри загальної історії викладання курсу “Історіографії нової і новітньої історії” Л. Коваленко узагальнив на Загальносоюзній конференції викладачів історіографії вищих учбових закладів, що проходила 14–16 вересня 1976 р. у Калінінському державному університеті. Він підкреслював, що “використання студентами методвказівок допомагає їм краще орієнтуватися в матеріалі предмета, ...навіть після виходу в світ навчального посібника з курсу історіографії нової і новітньої історії, доцільні відповідно перероблені методвказівки”. Леонід Антонович також правомірно наголошував на доцільності проведення практичних занять із обраних тем, вказуючи, що “якщо лекційний курс предмета викладає матеріал по етапах розвитку історичної думки, так би мовити, в горизонтальному аспекті, то практичні теми допоможуть студенту засвоїти історіографію окремих питань у вертикальному аспекті”⁵⁸.

Актуальним проблемам викладання історіографічних курсів талановитий викладач присвятив також рецензію на збірник матеріалів загальносоюзної науково-практичної конференції (1977)⁵⁹. Зокрема, в ній він наголосив на необхідності якісного поліпшення викладання курсу історіографії на історичних факультетах університетів і педінститутів, зокрема, започаткування проблемного викладу цієї дисципліни й вимогливому відборі фактичного матеріалу, а також

поставив перед Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти та Міністерством освіти УРСР питання щодо доцільності провести у найближчий час “якщо не конференцію, то хоча б міжвузівські наради з питань викладання історіографії у вузах республіки”⁶⁰.

Список науково-методичних праць професора поповнили навчальний посібник для студентів історичних факультетів “Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої революції (1983)⁶¹, низка методичних рекомендацій до семінарських занять для студентів історичного факультету: “Методичні вказівки до вивчення теми “Міжнародні відносини нового часу” (1971; 2-е вид. 1978)⁶². Він також виступив одним із авторів “Хрестоматії з нової історії: Навчальний посібник” (1972) для учнів середніх шкіл⁶³. Крім того, на початку 70-х рр. Л.А. Коваленко перед Міністерством освіти УРСР порушив питання про підготовку посібника з історичного краєзнавства для студентів історичних факультетів і мав намір взяти участь у його підготовці⁶⁴. Невдовзі ж, він разом з І. Винокуром і Б. Кушніром, на замовлення Міністерства освіти, склали проект програми та проект посібника “Історичне краєзнавство Української РСР”⁶⁵.

Визнанням наукового і педагогічного авторитету професора Л.А. Коваленка стало проведення у Кам'янці-Подільському в травні 1983 р. спільного засідання кафедр загальної історії Вінницького, Київського, Івано-Франківського і Кам'янець-Подільського державних педагогічних інститутів, на якому його учасники обговорювали різні актуальні питання викладання дисциплін кафедри і вдосконалення вищої історичної освіти. Перед учасниками цього зібрання свою доповідь “Підготовка учителів історії до викладання проблематики історії міжнародних відносин на початку ХХ ст. у 9 класі” виголосив Леонід Антонович, а за результатами її обговорення було прийнято ухвалу – направити лист до редакції загальносоюзного журналу “Преподавание истории в школе” з пропозицією передбачити “в новому підручнику спеціальний розділ, присвячений цій проблемі”⁶⁶.

У першій половині – середині 1980-х років здоров'я “Діда Леоніда”, як поза очі називали улюбленого професора студенти, погіршилося. У зв'язку з цим він звернувся до ректора педінституту із заявою, що “не може виконувати обов'язків завкафедри загальної історії. Прошу Вас з 16.XI.1983 р. звільнити мене від цих обов'язків, а залишити на посаді професора кафедри”. 30 березня 1984 р. рада Кам'янець-Подільського державного педінституту черговий, п'ятий

раз, обрала Л.А. Коваленка на посаду професора кафедри загальної історії⁶⁷.

Леонід Антонович продовжував читати лекції, що відтепер проходили на першому поверсі навчального корпусу, в аудиторії № 3, багато працював над завершенням монографії з проблеми розвитку української історіографії у ХІХ ст., продовжував брати участь у роботі кафедри загальної історії. 9 квітня 1985 р. він останній раз був присутнім на її засіданні, де, серед інших питань, слухався звіт про стан проходження ним творчої відпустки з 11 лютого по 11 квітня того року. Як було відзначено в ухвалі кафедри, “в основному завершено плану наукову тему “Прогресивна та демократична течії в історіографії України ХІХ ст.” (35 др. арк.)”⁶⁸. Утім, на початку літа 1985 р. стан здоров’я професора Л.А. Коваленка різко погіршився, а сподівання на його одужання ставали дедалі марними. 22 червня після важкої хвороби він помер. Некролог про нього було вміщено в газеті “Прапор Жовтня” від 25 червня ц.р.⁶⁹. Похований на центральній алеї нового цвинтаря в м. Кам’янці-Подільському.

Розділ II. Дослідження української історіографії та історіографії всесвітньої історії

Важливу роль у науковій творчості Л.А. Коваленка, починаючи з 1950-х рр., відігравала розробка різноманітних проблем історії історичної науки. Ймовірно, що захоплення історіографічними сюжетами було зумовлено наступом режиму комуністичного тоталітаризму на українську творчу і наукову інтелігенцію в середині 40-х рр. і спробами поставити її на коліна. Тоді в постанові ЦК КП(б)У “Про журнал “Вітчизну” зазнала гострої критики стаття старшого наукового співробітника Л.А. Коваленка “Поет, новатор і патріот”, присвячена одному із зачинателів українського національного відродження І. Котляревському.

Тож Леонід Антонович, щоб захистити себе від подальших наскоків з боку компартійних і державних органів, змушений був переорієнтувати свої наукові уподобання з питань вітчизняної історії до відносно “нейтральних” історіографічних сюжетів. Це був компроміс вченого зі сталінським режимом, що відображав зовнішні обставини (соціально-економічні, політичні процеси, соціальне замовлення, характер ідеологічної боротьби, політику уряду щодо науки і т.п.), які визначали на той період історіографічну ситуацію в Радянській Україні. Зрештою, історіографічна проблематика стала однією із найбільш значимих серед наукових зацікавлень Л.А. Коваленка: із загального числа понад ста написаних ним праць майже половина стосувалися різних аспектів історії історичної науки.

Одним з перших вагомих доробків Л. Коваленка на царині історіографії стала стаття “Історичні погляди О.М. Радищева”, підготовлена за матеріалами виступу на загальних зборах АН УРСР (1949) з нагоди 200-річчя від дня його народження¹. Автор сконцентрував свою увагу на характеристиці історичного світогляду відомого письменника, який “першим в Росії і один з перших в Європі виступив із спробою сформулювати закономірності суспільного розвитку”². Він був переконаний, що, наслідуючи європейських просвітників XVIII ст., О. Радищев усвідомлював цілком прагматичні

ствдання історії, тож і вважав вельми корисною “працю письменника, що показала нам із колишніх справ, ходу розуму людського”³.

Грунтовне опрацювання праць О. Радищева дозволило досліднику з’ясувати ключові моменти його концепції історії та обґрунтувати наступні висновки. По-перше, початковий етап в історії людства російський письменник назвав періодом “природної і громадянської рівності”, коли не існувало приватної власності, не було поневолення людини людиною та існувала широка демократія. На зміну общинному ладу прийшла приватна власність, “коли людина запанувала над людиною... Ось хода розуму людського. Так створюються його закони і правління, роблять його блаженним чи укидають у безодню бідувань”⁴. Відмітимо, досить вдалий акцент автора статті відносно поважного ставлення О. Радищева до ролі слов’янських народів в історії, що, безсумнівно, перегукувалося з концепцією всесвітньої історії його сучасника, німецького філософа та історика Й.Г. Гердера. По-друге, критикуючи повсякчас сучасну епоху, “Радищев приходить до висновку про закономірність революції”, причиною яких було гноблення народу: “Людина чимало може стерпіти неприємностей, пригноблення і зневажання... Не доведи його лише до крайнощів. Але цього-то гнобителі окремі і спільні, на щастя людства, не розуміють...”⁵. По-третє, відзначено вирішальний вплив О. Радищева на представників сучасних йому прогресивних кіл дворянської інтелігенції на Україні та розвиток громадсько-політичної думки упродовж XIX ст.⁶.

Важливе місце у науковій творчості історика 50-х років посідало дослідження історичних поглядів Т. Шевченка та І. Франка. Так, у переддень 90-ї річниці від дня смерті автора “Кобзаря” (1951) у “Віснику АН УРСР” та академічному журналі “Вопросы истории” Л. Коваленко опублікував статтю, в якій уперше в радянській історіографії зробив спробу ґрунтовно охарактеризувати історичні погляди Т. Шевченка⁷. Говорячи про історіографічні уподобання поета, дослідник відзначив його обізнаність з працями російської і прогресивної зарубіжної історіографії першої половини XIX ст., що дозволяло йому “вільно оперувати фактами античної, середньовічної і нової історії, виявляти глибину знань і широкий політичний кругозір у потрактуванні історичних фактів”⁸. Слушно наголосив на знайомстві Т. Шевченка з роботами українських істориків першої половини XIX ст. – М. Бантиш-Каменського, О. Марковича, М. Маркевича; високій зацікавленості “Історію Русів”, історичні концепції якої він творчо використовував у своїх творах, як і різні історичні джерела й

документи української історії, що “завжди були предметом його особливої уваги”⁹. Також окреслено наступні важливі елементи світогляду Т. Шевченка: “творцем історії є простий народ”, а основою суспільного розвитку – “політично-економічна пружина”¹⁰. Аналіз історичних поглядів Т. Шевченка дозволив Л. Коваленку виокремити провідні ідеї його концепції історії України. По-перше, історія України – “це історія боротьби пригніченого холопа проти рабства за свободу”¹¹, по-друге, приділив значну увагу проблемам Запорізької Січі й козаків, котрих трактував як “воїнів-борців проти зовнішніх ворогів, з одного боку, і поборників соціальної справедливості проти магнатського гніту – з іншого”¹²; по-третє, позитивно оцінював Б. Хмельницького, із захопленням і повагою називав його “геніальним бунтарем”¹³; по-четверте, засуджував колоніальну політику царизму в минулому та з гнівом нападав на його сучасних представників (Миколу І, Бібікова, Долгорукого та ін.)¹⁴; по-п’яте, висвітлював проблему польсько-українських відносин з позицій єдності інтересів трудящих мас¹⁵. Крім того, вчений одним із перших вказав на зацікавленість Т. Шевченка проблемою історії й сучасного становища слов’янських народів: “присвятив гуситському рухові в Чехії поему “Єретик”, підтримував польський демократичний рух і виявляв симпатії до національно-визвольних прагнень польського народу”¹⁶.

Неабияку увагу Л. Коваленко приділив характеристиці історичних поглядів одного із видатних українських істориків ХІХ ст. – О. Лазаревського¹⁷. Вивчення наукової спадщини вченого дозволило з’ясувати, що основною проблематикою його історичних досліджень були соціально-економічні відносини у Лівобережній Україні в ХVІІ-ХVІІІ ст. На переконання автора, цей напрям наукових студіювань визначила одна з перших вагомих праць вченого – “Малоросійські посполиті селяни 1648–1783 рр.”, що стала результатом багаторічного вивчення ним архівного матеріалу. Аналізуючи погляди історика щодо походження кріпацтва на теренах Лівобережжя, Л. Коваленко з’ясував, що той послідовно, крок за кроком, досліджував процес закріпачення “державцями” селян, визначив різні категорії перехідних груп селян, проаналізувавши економічне становище всіх цих тяглих, городників, підсусідників, розглянув форми класової боротьби селян проти своїх гнобителів. При цьому він навів думку О. Лазаревського, що “у народних мас гетьманщина асоціювалася з панщиною”¹⁸. За його спостереженням, указами від 10 грудня 1763 р. і від 3 травня 1783 р. “посполиті селяни були позбавлені права переходу і тим самим мусили цілком підкорятися тим державцям-поміщикам,

на землях яких їх застав указ від 3 травня. Тим самим було встановлено у Малоросії кріпосне право”¹⁹.

Досліджуючи концепцію вченого щодо витоків кріпацтва, Л. Коваленко, по-перше, зробив вдалу спробу показати її обґрунтування і наступне мотивування О. Лазаревським на значному фактичному матеріалі у тритомній праці “Опис старої Малоросії”; по-друге, спромігся вловити напрям еволюції поглядів вченого у цій проблемі. Аналіз всіх обставин, пов’язаних з появою праць О. Лазаревського, зокрема критичних зауважень рецензентів, дав підстави автору статті стверджувати, що наприкінці ХІХ ст. “була потреба саме в такого типу роботах”, а “система викладу матеріалу в “Описанні старої Малоросії” була конче потрібною та історично зумовленою”²⁰. Крім того, Л. Коваленко відзначив таку важливу рису вищезгаданих праць вченого, а також наступних статей-ногаток і спеціальних досліджень, як започаткування нової проблематики історичних дослідів, з приводу чого він, зокрема, наголошував: “...Ми, як і раніше, турбувалися, щоб в “Описанні старої Малоросії” подати живих людей і що відносно народу відомості ще лишаються бідними”²¹. В цілому, Л. Коваленко оцінював доробок О. Лазаревського у дослідження проблем соціальної історії Лівобережної України другої половини ХVІІ і ХVІІІ ст. позитивно, адже до нього “ніхто в українській історіографії не зробив так багато” у дослідженні цієї проблеми; вважав за необхідне й доцільне видання збірки його творів²².

Важко переоцінити значимість доробку Леоніда Коваленка у вивченні наукової спадщини геніального українського письменника та історика І. Франка, аналізу якої автор присвятив ряд своїх статей: “Історичні погляди І.Я. Франка”, “І.Я. Франко про історію феодально-кріпосницької епохи на Україні”, “Історичні погляди Івана Франка”, “І.Я. Франко – історик-славист” та ін.²³. Вивчення наукового спадку вченого наптовхнуло Л. Коваленка на думку, що “в розумінні предмета історії Франко стояв на позиції визнання закономірностей історичних процесів, а головне завдання історичної науки бачив у вивченні цих об’єктивних закономірностей”²⁴. Окрім цього, дослідник з’ясував, що І. Франко розробив цілісну концепцію історичного розвитку людства. Так, початковою стадією розвитку людства він вважав первісне суспільство, прогрес якого визначав дією закону боротьби за існування, який і обумовлював поступову еволюцію. Війни між племенами стали, на думку І. Франка, головною причиною занепаду первісного суспільства, появи рабства та держави; рабство ж було основою як східних деспотій, так і стародавніх Греції і Риму. Серед причин краху

рабовласництва найголовнішими історик вважав “внутрішню гниль..., безтямну мішанину рас, невільництво, свавілля пануючих..., далі характер і розширення християнства, і, нарешті, напади варварів”²⁵.

Наступною стадією історії людства І. Франко вважав середньовіччя, що виникло на руїнах античного суспільства і складалося, з одного боку, з решток Риму, а з другого – із залишків зруйнованого родового ладу. Середньовічне суспільство принесло певний прогрес, що виявився у зростанні продуктивності праці у сільському господарстві та в розвитку ремесла. Л. Коваленко звернув увагу на виваженість оцінок І. Франка щодо причин занепаду феодалізму, з одного боку, розвивалися міста, ремесла, торгівля, з’являлася мануфактура, що “знесла всі цехові формальності, приймала в себе всякий народ, а багато було випадків, що навіть примусом і законами заганяла неохочий сільський люд до мануфактур”; з іншого боку, посилюється гніт селянства, “підданство стає панщиною”. “Все це, – говорить Франко, створило передумови для ліквідації феодалізму”²⁶. Буржуазія, що народжувалася, розпочала боротьбу проти абсолютизму, що викликало буржуазні революції в Англії і Франції. Разом з тим, Л. Коваленко звертає увагу на слабкі місця концепції І. Франка, який “до кінця не розумів, що революція є закономірним переходом від однієї формації до другої”, зокрема, в статті “І. Тен як історик французької революції” висунув ніби протилежну тезу: “В людському розвою так як і в усяким природнім явищі не буває скоків. Все постає і минає звільна і правильно, ніби робиться із учора, а завтра повстає з нині”²⁷. Зрештою дослідник висловив доречне зауваження, що “розуміння і трактування Франком цього питання складне і суперечливе. Там, де автор досліджує і викладає конкретний історичний матеріал, він, вірний своєму науковому сумлінню, підкреслює революційні стрибки, а там, де обмежується методологічними сентенціями, висуває тезис про повільну еволюцію, без стрибків”²⁸.

Торкнувся автор й висвітлення І. Франком сучасного йому буржуазного ладу. На його думку, в економічному відношенні – це суспільство базується на вільній конкуренції, а в політичному – системі буржуазно-демократичних свобод, так званому конституціоналізмі. “Конституціоналізм, так як і капіталізм, спирається на свободу, але він ще не свобода... В теорії капіталізм знає лише вільні одиниці, конституціоналізм знає вільних громадян, а на ділі бачимо зовсім не те, бачимо два ворожі табори: багатих і бідних”²⁹. В результаті буржуазний лад обумовлює наявність глибоких, постійно зростаючих соціальних контрастів.

Помітним науковим доробком Л. Коваленка стала стаття, присвячена дослідженню поглядів І. Франка щодо середньовічної історії України³⁰. Вивчення його концепції дозволило автору з'ясувати наступне: по-перше, розглядаючи процес утвердження феодалізму в Східній Європі, історик проводив паралелі з аналогічними явищами в Західній Європі й “в цьому відношенні був послідовним”³¹; по-друге, “Франко перший в українській історіографії ставить питання про феодалізм, насамперед як соціально-економічний лад, єдиний у своєму змісті (кріпосництво) як для Західної, так і Східної Європи”³²; по-третє, вважав, що “становлення, а потім поширення і зміцнення феодально-кріпосницьких відносин з усіма їх тяготами для широких мас селянства та боротьба їх проти кріпосництва складала головне в історичному розвитку України того часу”³³; по-четверте, при аналізі політичної і культурної історії України XIV–XVI ст. “Франко звернув увагу на специфіку зовнішньополітичного становища України, вдало окреслив міжнародні обставини Речі Посполитої”, висунув і змалював питання козацтва та культурної історії³⁴.

Л. Коваленко виділив в окрему проблему вивчення І. Франком питань української історіографії. За його спостереженням, однією з перших її пам'яток він вважав давньоруську “Повість временних літ”, висловивши щодо неї доречне зауваження: “Стоїм тут без сумніву на історичному ґрунті, але далекі від історичної правди, бо всі найважливіші події, подані в нашій літописі про життя тих осіб [Рюрика з братами, Олега, Аскольда і Діра, Ольгу, Ігоря та Святослава – С.К.], носять на собі виразний характер поетичного вимислу, нараз у високо драматичній формі”³⁵. Це твердження не втратило наукової актуальності і в сучасній українській історіографії, що визнає легендарний характер окремих деталей цих свідчень давньоруського літописця. Феодальні чвари, а згодом монгольське нашествя негативно вплинули на розвиток історичної думки. Франко конспективно виклав процес створення Галицько-Волинського, Литовського і Короткого Київського літописів, в яких розповідалося, головним чином, про події в Південній Русі кінця XV–першої половини XVI ст. і, на його думку, порівняно з “Повістю временних літ”, були свідченням ідейного зубожіння³⁶.

Л. Коваленко підкреслив, що новий етап розвитку історичних знань на Україні, на думку І. Франка, тривав від Люблінської унії до середини XVII ст. У цей час були створені Львівський, Чернігівський, Густинський, так званий Достовірний, Боркулабівський, Добромильський та інші літописи, в яких знайшла відображення боротьба

українського народу за своє соціальне і національне визволення. Цілком обґрунтованою є заувага І. Франка, що українська історіографія цієї епохи стоїть значно нижче, ніж літературна творчість XVII ст. “Можна дивуватися убогості українських історичних записок і мемуарів, залишених багатими подіями XVII ст.” – констатував він³⁷.

Події ж визвольної війни, вказував І. Франко, “викликали дуже значну літературу споминів і історичних записок не тільки в польським, але також і в південно-руським письменстві. Найважливіші з польських споминів були записки руського шляхтича Іоакима Єрлича, поета Самуїла Твардовського... Із українських писань про сі часи найважливіші записки безіменного Самовидця”. Л. Коваленко справедливо підмітив, що Франко обмежувався стислою характеристикою історичних пам’яток XVII ст. і порівняно більше приділив уваги “Синопису”, хоча його автор “ані словом не згадує про Хмельницького і геройську боротьбу українського народу за своє визволення”³⁸. Характеризуючи розвиток історичної думки на Україні в XVIII ст., І. Франко відзначив важливе значення Літопису Грабянки і Літопису С. Величка, “навіяних гарячою любов’ю до України”³⁹.

Цілком обґрунтовано І. Франко зауважував, що межа XVIII-XIX ст. була рубежем як в процесі соціально-економічного розвитку України, так і в інтелектуальному житті народу. Визначним твором нового етапу в українській історіографії він вважав “Історію Русів”, автор якої прагнув “з виразною політичною тенденцією представити козацтво і загалом увесь український народ як самостійну цілість, що з Польщею і Литвою і нарешті з Росією лучилася і повинна лучитися на основі свободи і рівності під окликом “Вільні з вільними, рівні з рівними”⁴⁰.

Л. Коваленко наголошував, що І. Франко скупко і коротко схарактеризував твори української дворянської історіографії XIX ст., проте більш ґрунтовно проаналізував науковий доробок М. Костомарова та П. Куліша. Зокрема, він доречно виокремив заувагу І. Франка, що Костомаров мав певні заслуги у розробці фактичної історії, а тому рекомендував для знайомства з історією України прочитати ряд його праць; хоча неодноразово критикував “умірований лібералізм” цього автора, як і його тлумачення окремих історичних процесів⁴¹. Воднораз, за його спостереженням, найбільшим недоліком історичних концепцій П. Куліша І. Франко вважав лібералізм і тяжіння до безпринципного компромісу [з поляками – авторами]⁴². Л. Коваленко звернув увагу на дещо лапідарні, “ніби

бібліографічна довідка”, оцінки І. Франка щодо інших представників української історіографії другої половини ХІХ ст. – В. Антоновича, О. Левицького, І. Новицького, М. Сумцова, А. Петрушевича, І. Шараневича, О. Лазаревського та ін.⁴³.

Зрештою, не можна не погодитися із зробленими Л. Коваленком досить ємкими і виваженими висновками: по-перше, вклад І. Франка в українську історіографію є величезним, а методологічні принципи його історичних концепцій “являють собою оригінальне явище”; по-друге, “Франко досить глибоко вивчав питання української історіографії. Він виділяв найвизначніші явища розвитку історичної думки і досить детально їх аналізував, а потім робив короткий огляд таких явищ, які, на його думку, не є принципово важливими”⁴⁴. Безперечно, що ці твердження не втратили наукової актуальності в сучасній українській історіографії.

З-поміж обширного кола історичних проблем і сюжетів, що були предметом наукових зацікавлень І. Франка, Л. Коваленко виокремив в окрему проблему історію слов’янських народів⁴⁵. Дослідник з’ясував, що він студював праці російських і українських славістів ХІХ ст.: О. Бодяньського, Ю. Венеліна, О. Гільфердінга, В. Григоровича, Д. Зубрицького, М. Костомарова, О. Кочубинського, В. Макушева, О. Пипіна, О. Потебні, П. Прейса, був обізнаний із доробком зарубіжних славістів: П. Шафарика, Я. Коллара, М. Дринова, С. Новаковича, В. Богишича та ін.⁴⁶. Коментуючи міркування І. Франка щодо української славістики ХІХ ст., Л. Коваленко повторив його заувагу, що слов’янознавством в Україні займалися не лише фахівці-вчені, а й широкі кола громадськості: “Свідомі українці не перестають бути слов’янофілами в душі Коллара і Шевченка. Довго віковий притиск навчив їх відчувати й усяку чужу кривду і ненавидіти її; географічне положення поставило їх на розграні майже всіх слов’янських народностей”⁴⁷.

Вивчення наукового доробку вченого в дослідженні зарубіжної славістики нашттовхнуло Л. Коваленка на думку, що вся його діяльність у цьому напрямку “пройнята ідеєю важливості для українського народу вивчення історії зарубіжних слов’ян”, а аналіз його славістичних праць дозволив “виділити дві теми, якими він найбільше займався... питання історії Польщі і розвиток слов’янських відносин в основному в період історії нового часу”⁴⁸.

Дослідник слушно констатував, що безпосереднім поштовхом до розробки І. Франком питань польської історії були обставини громадсько-політичного життя на Галицьких землях у 60-80-х рр.

ХІХ ст., коли “актуальним ставало питання про оцінку польського визвольного руху першої половини ХІХ ст.”, а тому історик зупинився на всіх найважливіших подіях 1830–1831, 1846, 1848, 1863 рр. в Галичині⁴⁹. Оцінюючи концепцію І. Франка щодо цих подій, Л. Коваленко зауважив, що він “не завжди вірно оцінював події польського визвольного руху... Справедливо критикуючи своїх сучасників – польських буржуазних істориків та публіцистів за їх хибні історичні аналогії, Франко заперечував прогресивне значення визвольної боротьби польського народу в 40–60-х рр. ХІХ ст.”⁵⁰. Водночас він назвав “далекоглядним” його міркування про можливість утворення незалежної Польщі: “Яко слов’яни, ми, конечно, бажаємо полякам всього доброго і бажаємо їм наперед всього “не пропасти в німецькій пучині”, котра грозить їм з заходу. Ми бажаємо їм народного поєднання і навіть політичного відродження... Але ми вважаємо всякі замахы реставрації Польщі поза етнографічними границями польського народу найтяжчим нещастям для самого польського народу. ...відродженої Польщі не можемо представити собі інакше, як тільки людвою, демократичною”⁵¹. Загалом, на думку Л. Коваленка, “славіст Франко ішов у ногу з часом”⁵².

З-поміж інших історіографічних проблем, що вивчалися Л. Коваленком наприкінці 50-х рр., відзначимо повідомлення на щорічних звітних наукових конференціях викладачів Ужгородського університету, присвячені характеристиці історичних поглядів С. Подолинського⁵³, народницькій течії в українській історіографії⁵⁴, висвітленню питань історії України в працях К. Маркса і Ф. Енгельса⁵⁵, а також повідомлення “М.В. Гоголь – історик України” на загальносоюзній конференції “Проблеми історіографії” у Воронежському університеті⁵⁶.

Найбільш вагомим науковим здобутком Л. Коваленка у галузі української історіографії упродовж 1950-х рр. стали підготовлені тексти розділів з історіографії України ХІХ ст. до багатотомного академічного видання “Нариси історії історичної науки в СРСР” (М., 1955, Т.І; 1960, Т.ІІ)⁵⁷. У цих студіях здебільшого узагальнював тези і висновки своїх попередніх праць, присвячених різним аспектам розвитку історичної науки в Україні цього періоду. У першому томі “Нарисів”, удаючись до характеристики загальних рис соціально-економічного та політичного життя на початку ХІХ ст., історик, насамперед, підкреслив відсутність власної національної держави українського народу, статус України “як складової частини Росії”, а відтак і “спільність суспільно-політичного та ідеологічного життя Росії

та України, зокрема тісний зв'язок розвитку історичної думки російського і українського народів"⁵⁸.

Окрему увагу приділено Л. Коваленком розгляду концепції історії автора "Історії Русів", історіографічні погляди якого вважав "складними і суперечливими"⁵⁹. Зокрема, підкреслював, що анонім різко засуджував кріпосництво, вважав поміщицьке землеволодіння закономірним і правомочним явищем, вказував на прагнення українських феодалів і козацької старшини "соделаться на счет нации хорошими владельцами" шляхом угоди з польськими магнатами⁶⁰. Воднораз, як спостеріг Л. Коваленко, автор "Історії Русів" порушив такі питання як автохтонність східних слов'ян, зв'язок східних і західних слов'ян, підкорення України литовськими князями, взаємовідносини російського і українських народів; розглядав визвольну війну українського народу XVII ст. важливою подією в історії України, коли народ підняв зброю "единственно на оборону отечества нашего"⁶¹. Найбільше гострих стріл потрапило у непослідовне трактування анонімом кріпосницького ладу й невірну тезу про його привнесення зовні, оцінку ролі Полуботка та інших гетьманів XVIII ст. "з націоналістичних позицій"⁶².

Важливе значення мали продумані й виважені тези Л. Коваленка про провідні ідеї творчості О. Марковича – автора "цінного дослідження з соціально-економічних відносин на Україні після визвольної війни". Цілком справедливо він підкреслював, що Маркович уперше в українській історіографії сформулював думку, що закріпачення посполитих з кінця XVII–початку XVIII ст. на Україні було справою козацької старшини, тобто внутрішнім процесом, спростовуючи тезу про привнесення кріпосництва зовні на Україну⁶³.

З-поміж інших представників історіографії України першої половини XIX ст. Л. Коваленко виокремив і дав оцінку історичним поглядам Д. Бантиш-Каменського і М. Маркевича, яких вважав найбільш значними виразниками "дворянської націоналістичної історіографії". Дослідник підкреслював, що в їх працях усіяко вихвалялися гетьмани, українські феодали і старшина, замовчувалися факти безперервного співробітництва і взаємодопомоги російського і українського народів. За його спостереженням, саме М. Маркевич висунув хибну тезу про "молодшого брата, північного росіянина" й про демократизм Запорізької Січі⁶⁴.

Не можна обійти мовчанкою оцінку Л. Коваленком творчості Д. Зубрицького, який писав свої твори зі слов'янофільських позицій, а орієнтацію на російський царизм поєднував із деклараціями вірності

галицьких поміщиків Габсбурзькій монархії⁶⁵. На його переконання, контакти зі слов'янофілами підтримував М. Максимович, окремі праці якого, присвячені критичному аналізу архівних матеріалів, документів й історичних фактів, “мали певну цінність”. Зрештою, було встановлено, що його історіографічні погляди репрезентували своєрідну зв'язуючу ланку між поглядами дворянської і буржуазної української історіографії⁶⁶.

Характеризуючи історичні погляди М. Костомарова і П. Куліша, Л. Коваленко в дусі ідеологічних штампів повоєнної радянської історіографії назвав їх фундаторами “буржуазно-націоналістичної історіографії України”⁶⁷. Дослідник наголосив, що “Куліш сформулював свою націоналістичну теорію у формі тези про Україну “від Карпат до Саратова”, а Костомаров “висунув так звану федералістську концепцію” і в низці робіт “критикував централістичну політику царизму, закликаючи останнього піти на поступки українським поміщикам і буржуазії”⁶⁸. Найбільше гостей стріл потрапило у трактування М. Костомаровим історії Київської Русі “як виключно історії України”, у його негативне ставлення “до воз'єднання України і Росії і діяльності Богдана Хмельницького”, а також у позитивні оцінки діяльності гетьманів І. Виговського та І. Мазепи⁶⁹. В своїй основі подібна критика наукової спадщини М. Костомарова і П. Куліша була зумовлена, насамперед, зовнішніми обставинами (соціально-економічними і політичними процесами, соціальним замовленням і характером ідеологічної боротьби комуністичного режиму проти “українського буржуазного націоналізму”), що визначали історіографічну ситуацію 50-х років в Радянському Союзі, однак, за формою, занадто цинічною і дошкульною, чого поважні автори багатьох наукових праць, серед яких і змістовні монографічні дослідження, не заслуговували.

Підсумовуючи огляд української історичної літератури першої половини XIX ст., Л. Коваленко схарактеризував революційно-демократичну концепцію історії В. Белінського, О. Герцена і Т. Шевченка. За його спостереженням, В. Белінський викривив “наукову неспроможність поглядів української дворянської націоналістичної історіографії – Д. Бантиш-Каменського й М. Маркевича”, розвінчав “націоналістичну сутність писань” М. Костомарова; а О. Герцен вказав, що “...два прагнення, два протилежні потоки позначаються у південній Русі”⁷⁰. Одночасно автор справедливо підмітив, що “через всі твори Шевченка проходить думка, що творцем історії є простий народ”, тож “він любовно описував героїчне минуле

народу”⁷¹. Згодом же дослідник доречно зауважив, з чим важко не погодитися: “Т.Г. Шевченко перший в українській історіографії порівняв революцію з явищами історії України, підкреслюючи, що події 1768 р. (Коліївщина) не поступаються по рішучості розправи з класовими гнобителями перед першою французькою революцією”⁷².

У другому томі “Нарисів історії історичної науки в СРСР” (1960) Л. Коваленко зосередив увагу на характеристиці розвитку української історіографії другої половини ХІХ ст., коли відбувалося розмежування й боротьба між ліберально-буржуазним і революційно-демократичними таборами⁷³. Насамперед вчений виокремив і проаналізував історичні погляди С. Подолинського. Зауважено, що згідно його гіпотези, давньоруська держава була в своїй основі феодальним суспільством з розвинутою владою князів та їх обласних чиновників-тиунів. Окрім цього, дослідник з’ясував, що С. Подолинський був одним з перших, хто спеціально звернувся до питань розвитку мануфактурного виробництва і подав розгорнуту характеристику його окремих типів. Підкреслював, що головну увагу в працях Подолинського приділено аналізу економічного розвитку України 60-70-х рр. ХІХ ст., коли капіталізм пройшов стадію простої кооперації, мануфактури і вступив у стадію капіталістичної фабрики⁷⁴.

Головну увагу у нарисі приділено аналізу історичних поглядів “найбільш крупного представника революційно-демократичного напрямку” І. Франка, які були предметом його окремих студій. Дослідник у черговий раз відмітив, що в його працях знайшли відображення як питання української історіографії, так і всі найважливіші проблеми історії України від найдавніших часів до середини ХІХ ст. Цілком справедливо він підкреслив найважливіші елементи його концепції історії України. По-перше, боротьба селянства проти кріпацтва становила сутність всієї історії епохи феодалізму; по-друге, національні прагнення визначили зміст боротьби українського народу проти польських магнатів і шляхти, керманичем якої вважав Богдана Хмельницького; по-третє, аграрна проблема була найголовнішим питанням історичного розвитку західноукраїнських земель доби панування Габсбургів, зокрема становила зміст подій 1848 р. у Галичині⁷⁵.

Л. Коваленко схвально оцінив ряд висловлених міркувань у працях О. Лазаревського і Д. Міллера, що проливали світло на окремі питання закріпачення українських селян козацькою старшиною, перетворення останньої у дворянство⁷⁶. Увагу було приділено характеристиці наукового доробку О. Єфименко, І. Новицького та

О. Левицького, котрі репрезентували народницький напрям української історіографії. Автор зазначав, що О. Єфименко намагалася довести рятівну роль общини як запобіжного засобу від розвою капіталістичних відносин; як і О. Лазаревський вона вважала, що українське шляхетство перетворилось у російське дворянство шляхом угоди із самодержавством і закріпачення основної маси посполитих Лівобережжя. Вдалося з'ясувати, що І. Новицький відводив селянству головну роль в суспільному і культурному житті Правобережжя XV–XVIII ст., а О. Левицький у своїх працях зосередив увагу на висвітленні бурхливих проявів народного життя селянства Правобережжя і “тьмяних сутінках повсякденного животіння” широких мас⁷⁷.

Різкій критиці Л. Коваленко піддав науковий доробок “нової значної постаті” в історичній науці пореформеного періоду В. Антоновича, котрого він називав “лідером буржуазно-націоналістичної історіографії”. Особливо різко скритикував концепцію історика про “вічну українську націю” і тезу про демократизм українського народу, що належав до категорії “бездержавних націй”, для яких головним змістом історичного процесу були “національні прагнення”⁷⁸. Чимало критичних стріл було спрямовано на адресу науковців школи Антоновича: М. Дашкевича, І. Лінниченка, М. Довнар-Запольського, Ф. Леонтовича. Істориком пунктирно означено науковий доробок західноукраїнських, “буржуазно-націоналістичних істориків”: В. Ільницького, К. Заклинського, І. Шараневича, А. Барвінського, В. Ільковича, І. Дулишкевича, Г. Жатковича і Т. Легоцького⁷⁹.

Торкнувся автор й висвітлення історичних поглядів представників ліберальної української історіографії другої половини XIX ст., яку репрезентували М. Драгоманов, І. Лужицький та Д. Багалій. Вияснив, що першому з них належала теза про співпрацю прогресивних сил російського і українського народів у боротьбі проти самодержавства, хоча знаходження України у складі Росії вважав “утраченим часом”. Крім того, М. Драгоманов висловив судження з усіх значних питань історії України XIV–першої половини XIX ст., зокрема вважав Запорізьку Січ своєрідним “ембріоном... соціалістичних федерацій”, тоді як “уся складна боротьба XVII ст. на Україні, на його думку, йшла під знаком наближення до соціалістичних ідей свободи і рівності”⁸⁰. Інший представник ліберальної групи істориків І. Лучицький, як з’ясував Л. Коваленко, зібрав чималий документальний матеріал і значно просунув уперед вивчення історії общинних відносин на Україні, тоді як Д. Багалій виступив автором змістовних праць з історії Слобожанщини і Степової України⁸¹.

Окреме місце в історіографічному процесі другої половини XIX ст. Л. Коваленко відводив “великодержавній буржуазній історіографії”, представниками якої вважав М. Владмирського-Буданова, П. Голубовського, П. Іванова, Г. Карпова, М. Петрова, К. Харламповича, які отримали вкрай критичні зауваги⁸², що з височини здобутків сучасної історіографії сприймається досить-таки скептично. Утім, для правильної розстановки усіх акцентів відносно оцінок і деяких зауваг Леоніда Коваленка на адресу окремих представників української історіографії досліджуваної доби, важливо пам’ятати, що він, як і кожен тогочасний український дослідник, був заручником і жертвою тоталітарного режиму, й ступінь наукової об’єктивності тієї чи іншої опублікованої праці часто безпосередньо залежав не стільки від позиції автора, скільки від сили тиску на нього системи у вигляді різних політично-ідеологічних структур, включаючи цензорів Держкомліта. Тож неврахування трагічності балансування на межі “дозволеного” компартійним режимом породжує недвозначну оцінку творчості радянських істориків, а відтак зумовлює дещо викривлену картину бачення їхнього місця та ролі у розвитку науки.

У 1963 р. побачив світ третій том “Нарисів історії історичної науки в СРСР”, в якому Л. Коваленко підготував розділ, присвячений розвитку української історіографії в 1895-1917 рр.⁸³. Опрацювання даного сюжету, вочевидь, спонукало автора до аналізу розвитку марксистської історіографії, початковий етап формування якої він відніс до 80-90-их рр. XIX ст. За його спостереженням, безпосередній вплив на розробку проблем української історіографії мали праці В. Леніна, що “давали партії пролетаріату могутню ідейну зброю для боротьби з буржуазними викривленнями історії України”⁸⁴.

Розглядаючи українську історіографію початку XX ст., дослідник приділив значну увагу характеристиці історичних концепцій революційних демократів – І. Франка, П. Грабовського, Л. Українки, котрі у всіх своїх працях усіяко викривали “антинародні” погляди “українських буржуазних націоналістів” М. Костомарова, М. Грушевського, С. Єфремова. Торкнувся автор й висвітлення наукового доробку М. Грушевського, зауважуючи, що його “Історія України-Русі” була відображенням політичної активності “націоналістичних” істориків. Поставив під сумнів правдивість його суджень, що головним в історії народних рухів була “національна сутність”, і в минулому, і в сучасному головне значення для українського народу мало національне питання. Водночас дослідник правомірно вказав на наукову цінність фактичного матеріалу його багатотомної праці⁸⁵.

Дослідивши розвиток історіографії початку 1900-х рр., Л. Коваленко виокремив ряд характерних тенденцій: по-перше, “велику активність, як послідовники Грушевського, виявили українські буржуазні історики: І. Каманін, Л. Падалка, І. Павловський, М. Слабченко, В. Пархоменко”; по-друге, бурхливу діяльність розгорнули галицькі націоналістичні історики (Б. Барвінський, В. Герасимчук, І. Джижора, В. Доманицький, С. Томашевський, М. Кордуба), котрі стали на шлях “плазування перед німецьким імперіалізмом”; по-третє, історіографічна концепція Грушевського “служувала джерелом” для історичних вправ Л. Юркевича, В. Винниченка, С. Петлюри, а також теорій А. Лотоцького, В. Липинського і Д. Дорошенка, які висунули тезу про “начебто особливу історичну роль українського дворянства, проповідуючи ідею створення української монархічної держави (гетьманату)”⁸⁶. Крім того, дослідник звернув увагу на праці з історії України Д. Багалія, М. Довнар-Запольського, В. Іконникова, О. Шахматова Ф. Тітова та деяких ін.

Зрештою, підсумовуючи огляд української історіографії на початку ХХ ст. в цілому, автор констатував “наростання розмаху історичних досліджень”, “багатогранність в постановці проблем у поєднанні з посиленням реакційних і націоналістичних тенденцій в українській буржуазній історіографії”⁸⁷.

На основі розділів “Історіографія України”, опублікованих в 3-х томах “Нарисів історичної науки в СРСР”, Л. Коваленко підготував “Конспект лекцій з української історіографії ХІХ ст.” (1964)⁸⁸. Пропонована праця стала першою спробою створення навчального посібника для студентів подібного роду, що в методичному відношенні складався із п’яти лекцій, а опануванню його історіографічного матеріалу повинно було передувати вивчення курсу історіографії СРСР.

Найбільшим творчим успіхом Л. Коваленка у 1960-ті роки став захист докторської дисертації “Демократичні течії в історіографії України ХІХ ст.” (1965), що характеризувалася глибоким вивченням історіографічного процесу в Україні періоду становлення історичної науки як фахової академічної дисципліни, виникнення і розвитку її специфічних інститутів, засобів наукової комунікації, поширення головних філософсько-історичних систем і становлення методології історії як спеціальної історичної дисципліни. Об’єкт і характер джерел, до яких звернувся дослідник, а ним були, передусім, історіографічні джерела, – змусили застосовувати дещо нову методику. Так, специфіка об’єкта дослідження – “питання історії

України всіх епох – від найдавніших часів до XIX ст. включно, – як вони перетворювалися в працях перш за все українських істориків”, а також російських і польських авторів⁸⁹, вимагала поєднання “персоніфікованого” (подієвого) та структурного факторів, де останній об’єднував соціокультурні, інтелектуальні та інституційні умови функціонування історичної науки. Для дослідника не підлягав сумніву вплив на творчість і вибір вченим теоретичної конструкції його життєвого світу та професійних норм, котрі формувалися у корпоративних, інституціоналізованих органах і перетворювали історію у фахову дисципліну.

Ознайомлення із текстом дисертації та її авторефератом, переконує, що Леонід Антонович залишився вірним собі: насамперед він критично поставився до джерел, найголовнішими серед яких були праці істориків дев’ятнадцятого століття з історії України, які ретельно вивчалися і аналізувалися. Крім того, автор використав “численні археографічні видання з історії України”, що друкувалися у різних наукових часописах, і періодичних виданнях, а також матеріали Державного історичного архіву в Ленінграді та рукописного фонду Центральної республіканської бібліотеки УРСР. У структурному відношенні дисертація складалася із чотирьох частин: “Роль революціонерів-дворян і прогресивних дворянських представників у розробці історії України”, “Проблеми історії України в працях революціонерів-демократів і демократичних істориків напередодні скасування кріпосного права (30-50 рр. XIX ст.)”, “Розробка історії України революціонерами-демократами і демократичними істориками в 60-70 рр. XIX ст.”, “Розвиток революційно-демократичної історіографії на Україні в 80-90 рр. XIX ст.” і п’ятнадцяти глав.

За усталеним звичаєм історик подав дуже короткі й місткі оцінки, які впливали з історіографічного матеріалу й окреслювали картину розвитку історіографічного процесу в Україні XIX ст., зокрема, підкреслив, що “з точки зору об’єму та кількості праці істориків демократичного напрямку – досить значне явище в історіографії України”⁹⁰. Звертає на себе увагу вираженість прикінцевих висновків Л. Коваленка: по-перше, “представники демократичних течій активно відгукнулися на питання, що складали актуальні теми української історіографії”, насамперед “проблем історії Давньоруської держави, Україна у складі Литовського князівства, козацтво, народні рухи XVI-XVII ст., визвольна війна українського народу і возз’єднання України з Росією, соціальна і політична історія Гетьманщини”⁹¹; й, по-друге, “представники демократичних течій висунули цілком самостійно

декілька нових проблем історії України”: питання первіснообщинного ладу (М. Максимович, С. Подолинський, І. Франко), соціально-економічні процеси в XVIII ст. (А. Маркевич, Т. Шевченко, О. Лазаревський, Д. Міллер, О. Єфименко, В. Семевський), розвиток капіталізму на Україні в XIX ст. (І. Франко, С. Подолинський)⁹². Насамкінець, у висновках дисертації автор подав стислу характеристику розвитку демократичної течії історіографії України в 1895-1917 рр.

У 1969 р. побачила світ цікава праця автора про історичні погляди П. Куліша, підготовлена на замовлення редакції “Українського історичного журналу” до 150-річчя від дня народження відомого українського історика⁹³. Це була чи не перша спроба в повоєнній радянській історіографії виокремити і проаналізувати провідні ідеї наукової творчості українського вченого і літератора. Л. Коваленко зауважив, що історичні погляди П. Куліша формувалися в обстановці напруженої боротьби різних течій тогочасної історіографії, зокрема, він ґрунтовно вивчав праці українських (М. Маркевича, Д. Бантиш-Каменського, М. Максимовича, І. Срезневського), російських (М. Карамзіна, М. Погодіна, С. Соловйова) та польських істориків (насамперед М. Грабовського та ін.), був обізнаний з західно-європейською історіографією та відчув ідейний вплив слов’янофілів⁹⁴. У середині 1840-х рр. побачили світ перші роботи П. Куліша, серед яких, спеціальна історична праця “Повість про український народ” (СПб., 1846), що “ніби підсумовувала творчі пошуки автора” і в якій “ще мали місце опозиційні настрої щодо уряду та антикріпосницькі мотиви”⁹⁵.

Окрему увагу приділено характеристиці двотомної праці “Записки про Південну Русь”, в якій П. Куліш вмістив “значний за обсягом і цінний етнографічний та джерельний матеріал – легенди, думи, пісні тощо”, однак їх трактування, як спостеріг Л. Коваленко, “свідчило про хибні погляди автора на історичні події”. Так, він звернув увагу на помилковість спроби історика довести, що “визвольна війна (1648–1654 рр.) проти польської шляхти не мала соціального характеру, оскільки ні класового, ні національного гноблення на Україні не існувало”, а головною причиною війни начебто було “зіткнення на одній території двох політичних систем – шляхетсько-анархістської (Польща) і “громадського права” (Україна), які довели “свою несумісність”⁹⁶.

Відзначено увагу автора двотомника подіям народного повстання 1768 р. Сповна погоджуємося із зробленим Л. Коваленком висновком,

що “використавши для свого дослідження головним чином народні перекази, пісні, легенди тощо, автор дістав широкий простір для висловлювання власних міркувань”, але “не дав правильних висновків і навіть заперечував оцінку народних рухів у творах Т. Шевченка”⁹⁷.

На пореформені десятиріччя, як визначив Л. Коваленко, припав заключний період у діяльності Куліша-історика, коли було видано дві монографії – “Історія возз’єднання Русі” та “Відпадиння Малоросії від Польщі”, що справляли враження “досить аргументованих досліджень: великий апарат посилань з використанням різноманітних джерел та літератури”. Утім дослідник показав також уразливі місця цих праць: довільне поводження з документами й фактами, які підбиралися відповідно до концепції автора, заперечення прогресивної ролі козацтва та Запорізької Січі. Водночас автор правомірно поставив під сумнів правдивість суджень П. Куліша, що з часу, коли лави козацтва поповнилися “розбишаками й хижаками”, козаки виступали руйнівниками; а гайдамацькі повстання на Правобережній Україні були “найчорнішою сторінкою в історії козацтва”⁹⁸. Даний аналіз робіт історика дав підстави зробити висновок про те, що “історичні концепції Куліша не були оригінальними в сучасній йому українській буржуазній історіографії”, а також висловити принципово важливе міркування про “необхідність всебічного аналізу теоретичної спадщини П.О. Куліша, ...зміни в його оцінках подій та історичних явищ”⁹⁹.

Із вивченням проблем української історіографії пов’язані й публікації Л. Коваленка про Миколу Гоголя як дослідника історії України¹⁰⁰. Досліджуючи його концепцію історії України, Леонід Антонович, по-перше, зробив вдалу спробу показати витоки його зацікавлень щодо проблем минулого українського народу; по-друге, проаналізував літературну спадщину його історичних праць (становила понад 40 др. арк.); по-третє, вловив напрям еволюції поглядів автора, що відбувалася під впливом ідей просвітництва і романтизму. Слушно констатуючи, що формування історичних уявлень Гоголя відбувалося у період навчанням в Ніжинському лицейі, де він познайомився з історичними поглядами французьких просвітителів, Л. Коваленко вказав, що у більш зрілому віці він познайомився з сучасною йому західноєвропейською романтичною історіографією. Саме ці роботи, як і праці М. Берлінського, Д. Бантиш-Каменського, О. Матроса, В. Рубана, О. Рігельмана, І. Срезневського та ін., убачав він, відіграли вирішальну роль у формуванні його інтересу до історії¹⁰¹.

Найбільш оригінальним вкладом Гоголя в історію Л. Коваленко вважав праці з історії України, що були написані на чималій

джерельній базі в основному в першій половині 1830-х рр. Свою думку він сформулював у стислому, майже афористичному вислові: “Прагнення мати якомога більше всяких історичних джерел – це не просто захоплення старовиною колекціонера, а критична вимогливість дослідника до самих джерел, намагання шляхом співставлення цих різних джерел встановити об’єктивний стан речей”¹⁰². Він цілком справедливо підмітив, що письменник “досить рішуче підкреслював значення народної творчості як джерела для вивчення історії”, а тому “історичні пісні та думи визначали не лише суто літературні засоби щодо описуваних окремих епізодів, подій... й впливали на формування історичних понять Гоголя, складання його історичного світогляду загалом”¹⁰³.

Досліджуючи історичні твори М. Гоголя, автор виокремив три основні питання, що найбільше цікавили його як історика: події XIV–XVI ст., історія козацтва, народні рухи початку XVII ст.¹⁰⁴. Відзначено, що історії козацтва письменник відводив центральне місце в своїх розвідках і вважав, що воно було народжено конкретними обставинами боротьби проти іноземних загарбників. “Це була земля жаху: і тому в ній міг утворитися лише народ войовничий”, – процитував Л. Коваленко письменника-історика¹⁰⁵. Ґрунтовно проаналізовано схему походження козацтва, що дозволило виявити слабкі сторони, насамперед бездоказовість висновків щодо влаштування Січі, деяку ідеалізацію й романтизм у висвітленні козацтва. Але й за цих обставин, в його описах “проступала повага до народу”, а змалювання Січі “найбільше популяризувало серед широких читацьких мас героїчний і в основному історично правдивий образ козацької республіки”¹⁰⁶.

Цікавим видається і міркування вченого стосовно намагань Гоголя зрозуміти фактори історичного розвитку, зокрема висновок, що він уперше в українській історіографії вказав на роль географічного чинника. Зокрема дослідник підкреслив, що, наслідуючи просвітителів, його трактування положення про географічні умови “мало прогресивне для свого часу значення” і демонструвало “прагнення зрозуміти об’єктивні основи історичного розвитку і навіть історичні закономірності”¹⁰⁷.

В цілому, Л. Коваленко оцінював доробок М. Гоголя у висвітлення проблем історії України позитивно, відводив йому “почесне місце” серед істориків, які своїми працями рухали вперед розробку історії українського народу¹⁰⁸.

У 1970-х – на початку 1980-х рр. побачили світ 16 праць історіографічного характеру, що стосувалися історичних поглядів

С. Ворцеля¹⁰⁹, Г. Карпова¹¹⁰, П. Куліша¹¹¹, Т. Шевченка¹¹², М. Максимовича¹¹³, В. Антоновича¹¹⁴, І. Франка¹¹⁵, висвітлення проблем історії українського народу дворянськими революціонерами і прогресивними дворянськими істориками¹¹⁶ та історії зарубіжних слов'ян в українській історіографії першої половини ХІХ ст.¹¹⁷, впливів Французької революції ХVІІІ ст. на громадсько-політичні рухи на Україні¹¹⁸, а також ряд навчальних посібників з історіографії всесвітньої та вітчизняної історії¹¹⁹ та ін.¹²⁰.

Особливої уваги серед цих історіографічних праць Л. Коваленка заслуговують кілька робіт. Першою з них була стаття “Питання історії зарубіжних слов'ян в українській історіографії першої половини ХІХ ст.”, видрукувана в академічному збірнику “Історіографічні дослідження”¹²¹. В ній автор, хронологічно першим серед радянських істориків, поставив питання про вивчення минулого слов'янських народів в українській історіографії першої половини ХІХ ст. і дійшов наступних важливих висновків. По-перше, “українськими істориками в ХІХ ст. зроблено значний вклад у розвиток слов'янознавства”, й одним з перших досліджень “у цій галузі була праця відомого архівіста та археографа М.М. Бантиш-Каменського “Историческое известие о возникновении в Польше унии”, що “започаткувала вивчення у ХІХ ст. українськими істориками питань історії Польщі в аспекті польсько-українських стосунків”¹²². По-друге, визначив основні слов'янознавчі центри в Україні цього періоду: Харківський університет із новоствореною кафедрою слов'янознавства (І. Срезневський), діяльність якої “знайшла своєрідний резонанс у колах дворянства Лівобережжя”; Одеса з її колонією болгар (І. Денкоглу, В. Априлов); “слов'янознавчий осередок при новоутвореному університеті в Києві” (М. Максимович, М. Іванишев, М. Костомаров, В. Цих); Львів, що був центром громадсько-політичного руху строкатих слов'янських груп”¹²³.

Ще однією працею, до якої Леонід Антонович поставився надзвичайно серйозно, стала стаття “Історичні погляди М.О. Максимовича (Із історії формування ліберальної и демократичної течій в українській історіографії 30 – 50-х років ХІХ ст.)”¹²⁴. Заслугою автора стало об'єктивне вияснення значимості доробку історика і з'ясування його місця в українській історіографії. Насамперед зауважив, що видатний історик “висловив свої судження з усіх скільки-небудь значних питань історії України”. Так, історія Давньоруської держави привертала його увагу в зв'язку з норманської проблемою, яку він поставив під сумнів, підмітивши, що “слов'янські племена з давніх-давен (“археологічних”, як писав історик згодом) населяли Східну

Європу”, а “основним господарським заняттям східних слов’ян було землеробство”. Він критично поставився як до “самого факту призначення варягів, так і їх позитивної ролі в історії Давньоруської держави”¹²⁵. Даний аналіз робіт М. Максимовича дав підстави зробити висновок, що в “обстановці 30-50-х років XIX ст. виступ історика мав позитивне значення в науковому відношенні і був актуальним у суспільно-політичному сенсі... він вказав на актуальність цієї проблеми і для української історіографії”¹²⁶.

По-друге, час від татарської навали і до XVIII ст. М. Максимович розглядав як “середній період” історії українського народу, у якому виокремив наступні етапи: після 1240 р. – “Київське князівство 80 років належало владі татарській”, “із нашествям Гедиміна на Київ в 1320 році” українські землі на 249 років “склали приналежність і частину держави Литовської... Руська земля як і колись “засівалась кістьми і поливалась кров’ю” ...Наслідком такого життя для землеробського народу України було не лише утворення козацької Запорізької Січі для опору Кримській Орді, але й розвиток в цілому українському народі козацтва, як особливого військового стану”¹²⁷. М. Максимович відзначив “зусилля Богдана” і схвально оцінював “його постійні потяги до Московської Русі упродовж своєї шестирічної, багатоскладної боротьби з поляками, його зусиллями здійснене відторгнення цілої Малоросії від Польської корони і приєднання до держави Руської”¹²⁸. Воднораз Л. Коваленко з’ясував, що історик критично віднісся до судження польсько-шляхетських істориків про начебто прогресивну роль Польщі щодо колонізованого півдня України¹²⁹.

По-третє, з-поміж подій “нового періоду” вітчизняної історії, що охоплював 1700–1825 рр., найбільше уваги М. Максимовичем приділено вивченню Коліївщини. Аналіз тих подій дав підстави зробити висновок про народний характер повстання, причиною якого було соціально-економічне і національно-релігійне гноблення селян і ремісників польськими магнатами і шляхтою, а також прагнення населення Правобережжя возз’єднатися з рештою України. Немов би уточнюючи цю останню свою думку, М. Максимович писав: “Західна Україна вже близько була до того, щоб бути під рукою Залізняка, очищеною від усього неправославного. І тоді Залізняк, звісно, вчинив би з нею так само, як з усією Україною і Запоріжжям зробив щасливий Богдан... І подвиг Залізняка міг закінчитися інакше...”¹³⁰.

Підсумовуючи роздуми над науковою спадщиною М. Максимовича, Л. Коваленко виокремив кілька провідних ідей. По-перше, сильною стороною його історичних досліджень був критичний аналіз

джерел, уточнення фактів, встановлення наукової істини. По-друге, сформував власну концепцію історії України, зробив ряд важливих повідомлень і висунув деякі нові проблеми в її історії. По-третє, “Максимович належав до тієї категорії істориків, у світогляді яких складно поєднувалося ідейно-теоретичні пошуки ліберальної і демократичної історіографій; у своїй творчості він демонстрував хитання між лібералізмом і демократизмом”¹³¹.

Помітне місце серед наукового доробка професора Л. Коваленка займають методичні рекомендації та навчальний посібник з історіографії історії України для студентів історичних факультетів педінститутів¹³², що стали першими серед подібних навчальних видань і сприяли суттєвому покращенню навчально-методичного забезпечення вивчення цієї дисципліни у вищих навчальних закладах. Як науковець і педагог, що присвятив своє життя вивченню проблем вітчизняної історіографії та викладанню цієї дисципліни упродовж не одного десятка років, Леонід Антонович вважав своїм професійним обов’язком долучитися до укладення “Методичних рекомендацій до вивчення історіографії історії УРСР на історичних факультетах педагогічних інститутів” (у співавторстві з доцентом Київського державного педагогічного інституту Г. Стрельським) та написання посібника “Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції”, що вийшли друком у Києві 1983 року. Останній був написаний наприкінці 70-х рр. на основі лекцій спецкурсу з історіографії історії УРСР, що викладався студентам Кам’янець-Подільського педінституту разом із нормативним курсом “Історіографії історії СРСР”, а його рукописний варіант був включений автором до списку його наукових праць із зазначенням дати завершення – 1980 р.¹³³. “Потреба у навчальному посібнику з даного предмета виразно окреслилася”, підкреслив автор у передмові до книги, визначаючи провідний мотив її написання¹³⁴.

Книга представляла “стислий нарис розвитку історіографії України”, а відтак частина фактичного матеріалу була опущена, кількість посилань на джерела максимально скорочена. Як зазначав Л. Коваленко, методично посібник був побудований “із врахуванням того, що вивчення матеріалу історіографії історії України передбачається після вивчення курсу історіографії історії СРСР”. Залежно від розподілу навчальних годин на факультетах, автор пропонував два варіанта читання лекцій. Перший, повний курс: дві пари про феодальну епоху і три пари присвятити періоду XIX – початку XX ст., а другий, скорочений: дві пари лекцій оглядового характеру¹³⁵. Отже,

структурно книга складалася із вступу і двох частин, кожна з яких поділялася на три розділи. У вступі було розкрито визначення історіографії, як “важливої історичної дисципліни, що вивчає процеси нагромадження знань про розвиток суспільства та удосконалення методів історичних досліджень, історію розвитку історичної думки, боротьбу в ній різних течій, методи дослідження історичних явищ, шляхи формування наукового розуміння історичних процесів”¹³⁶. Тут же були сформульовані завдання цієї суспільної дисципліни та обґрунтовувалася періодизація історіографії історії України дожовтневого часу: “цей період охоплює дві великі історіографічні частини, які в свою чергу – з огляду на історико-політичні концепції, методи досліджень та використання джерелознавчого матеріалу – поділяються на менші відрізки – етапи історіографії країни”¹³⁷. Відповідно до цього і був структурований виклад матеріалу, що в своїй частині повторював найголовніші положення і висновки авторів академічної праці “Нариси історії історичної думки в СРСР”, а також історіографічних і джерелознавчих робіт Д. Багалія, М. Довнар-Запольського, Л. Коваленка, М. Ковальського, В. Котова, М. Кравця, П. Маркова, М. Марченка, Л. Полухіна, В. Сарбея, Л. Черепніна та ін.

Не можна обійти мовчанкою і ряд неопублікованих робіт Л. Коваленка, присвячених проблемам історіографії України, що зберігаються в архіві вченого і, як правило, є варіантами його окремих опублікованих статей або глав “Нарису історичної науки в СРСР”, як, наприклад, “Історія Русів” і її місце в розвитку історичної думки на Україні”. Утім, найбільший інтерес серед цих праць має об’ємна і змістовна студія “Проблеми історіографії України в працях польських істориків 19 ст.” (57 стор.)¹³⁸. Найімовірніше вона була написана на початку 1960-х рр., коли вчений завершував роботу над текстом докторської дисертації, в авторефераті якої зустрічаємо заувагу, що “в роботі відповідно приділено увагу українським, російським і частково польським історикам”¹³⁹. Аналіз змісту цієї статті дозволяє зробити висновок, що цією працею у період “хрущовської відлиги” автор, по суті, започаткував дослідження нової проблематики історіографічних досліджень – вивчення польською історіографією ХІХ ст. проблем історії України, що стала предметом спеціального аналізу в українській історіографії лише наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр.¹⁴⁰

Наукова актуальність піднятої проблеми у цьому, за словами автора, “дещо спеціальному дослідженні” зумовлювалася, зокрема, відсутністю фахових праць в українській та зарубіжній історіографіях

і потребою об'єктивно висвітлити дослідження різних проблем історії України польською історичною наукою XIX ст. Крім того, за спостереженням Л. Коваленка, "польські концепції історії України мали помітний вплив на розвиток української історіографії: сприйняття деяких тез в одному випадку, заперечення та полеміка в іншому. Тому більш-менш повне вивчення питань української історіографії неможливе без врахування польської (всіх течій) історіографії"¹⁴¹.

Пристапивши до з'ясування окресленої проблеми, дослідник ґрунтовно вивчив усі наукові праці польських істориків, що дозволило йому на цій основі підготувати дослідження, висловивши в ньому ряд цікавих думок і висновків. Так, з'ясовуючи чинники інтересу польських науковців до історії України, він схилився до думки, що питання історії України упродовж XIX ст. становили одну із "пекучих" проблем польської історіографії. Цей інтерес зумовлювався подіями національно-визвольного руху польського народу, коли перманентно стояло питання про національні кордони Польщі, тож погляди громадянства зверталися до історичного минулого. Зокрема, члени аристократичного емігрантського "Історико-літературного товариства" безапеляційно висували вимогу відновлення Польщі в кордонах 1772 р.¹⁴².

Важливою віхою в розвитку польської історіографії історії України, на думку Л. Коваленка, була творчість А. Нарушевича і Т. Чацького, що мала вирішальний вплив на історичну думку Польщі початку XIX ст. За його спостереженням, минуле українського народу для А. Нарушевича – "це побічна лінія в історичному розвитку Польщі, ...прикре відхилення від генеральної лінії історичного розвитку", тож не дивно, що українську Галичину і Правобережжя він вважав виключно польськими провінціями¹⁴³. Тоді як у поглядах Т. Чацького, на його думку, великодержавне шляхетські претензії поєднувались із спробою "зрозуміти інтереси українського народу, зрозуміти його історію", а тому його концепції якоюсь мірою були "предтечею української школи в польській літературі та історіографії"¹⁴⁴.

Л. Коваленко наголошував, що в А. Нарушевича було чимало послідовників, котрі в тій чи іншій мірі прагнули розвинути його думки в "концепцію про польську шляхту, як носія культури у диких українських степах". Так, кожен із серйозних польських дослідників першої третини XIX ст. – С. Бандтке, Й. Фалінський, Т. Свенціцький, Ю. Немцевич, І. Червінський – у своїх працях з історії Польщі не вважали за потрібне виокремлювати проблеми історії України, а там,

де неможливо було не згадувати про козацтво, визвольну війну українського народу, цей матеріал подавався у зв'язку із володарюванням польських королів – Баторія, Сигізмунда III, Владислава IV. Крім того, ці автори активно мусували думку, що Правобережна Україна – Поділля, Волинь, Київщина – польська провінція, економічний, політичний і культурний розвиток якої складає невід'ємну частину історії Польщі. При цьому вони “досить виразно формулювали своє негативне відношення до соціальних і національних прагнень українського народу”¹⁴⁵.

Розглядаючи чинники, що живили інтерес польських інтелектуалів до проблем української історії, Л. Коваленко вказав на повстання 1830-1831 рр. й 1848 р., під впливом яких частина польської інтелігенції звертає увагу на українські проблеми і в польській літературі формується ціла течія, що отримала назву “українська школа”, більшість представників якої були літераторами й вихідцями із Правобережної України. Дослідник цілком слушно зауважував, що шляхетське походження і станова обмеженість не дозволили їм усвідомити справжній стан речей на Україні як в минулому, так і в сучасному, а тому “інтерес до минулого українського народу поєднувався з вірою в месіанську роль польської шляхти на Україні, а пробіски прогресивних думок щодо розуміння історичного процесу поєднувалися із містичними твердженнями і фантастичними феєріями”¹⁴⁶. І хоча представники української школи не були авторами історичних досліджень, але створили історіографічну концепцію свого трактування історичного процесу. Серед фундаторів школи Л. Коваленко відзначав А. Мальчевського (1793-1826), а з її найбільш яскравих представників – Б. Залеського (1802-1886), С. Гоцинського (1803-1876), А. Греза (1807-1875), Т. Олізаровського (1811-1879). Дослідник наголошував, що ідейний вплив цієї школи був відчутним у ранніх творах Ю. Словацького: віршах “Українська душа”, Пісня козацької дівчини”, поємі “Змій”.

Розглядаючи творчість представників української школи, вчений виділив наступні характерні риси їх історичних конструкцій: по-перше, намагання “ввійти у пільму” століть і уникнути висвітлення подій класової боротьби; по-друге, “уславлення польської шляхти, як лицарів, захисників України від татар і турок”; по-третє, зображення козаків (і українців в цілому) вірними слугами шляхти і магнатів¹⁴⁷.

Аналізуючи твори представників української школи, Л. Коваленко дійшов думки, що дещо відмінну позицію серед інших її представників зайняв у “Замку Канівському” С. Гоцинський,

поклавши в основу свого сюжету не далекі часи раннього козацтва, а події грізних народних виступів на Правобережжі 1768 р. Художня вигадка і вимоги композиції поеми переплелися з переказами, взятими автором із усної народної творчості у поєднанні із справжніми історичними фактами, а в своєму трактуванні подій 1768 р. він у певному ступені вважав правомочною і закономірною народну розправу з польською шляхтою¹⁴⁸. “Зрештою, у поглядах цього автора прослідкувалося бажання зрозуміти справжню, а не вигадану та ідеалізовану, історію взаємовідносин поляків і українців”, наголошував дослідник.

Підкреслюючи той факт, що діяльність представників української школи стала поштовхом до спеціальних історичних досліджень, Леонід Антонович серед їх авторів назвав М. Грабовського, Е. Груликовського і Ю. Стецького. Найбільш значущими серед них він цілком слушно вважав праці М. Грабовського “Про причини взаємної жорстокості поляків і малоросіян у XVII ст.” і текст до збірника “Огляд могил, валів і городищ Київської губернії”. У творчості останнього він вирізняв два періоди, перший з яких був пов’язаний із заняттями над польською літературою й особистими зв’язками з польськими романтиками, а другий (40 – 60-ті рр. XIX ст.) – характеризувався захопленням панславізмом, зв’язком із українським істориком П. Кулішем, коли обидва історики справили один на одного помітний вплив¹⁴⁹.

Л. Коваленко слушно вказував, що М. Грабовський, Е. Груликовський і Ю. Стецьків, на відміну від представників шляхетсько-буржуазної історіографії, вважали, що український народ “дійсно окрема і самобутня нація”, але, “всупереч історичній дійсності, розвивали тезу, що польські феодали були носіями культури в диких степах України”. Зокрема, Грабовський не сумнівався в тому, що “система підданства”, як делікатно він називав кріпацтво на Україні, була “лише батьківською опікою з боку освіченого польського селянина над масою дикої черні задля її ж вигоди”¹⁵⁰. Крім того, дослідник украї лаконічно, але дуже точно дав оцінку його працям польського історика, зауваживши, що в частині фактичного історичного матеріалу цей автор “не особливо турбувався про достовірність подій” і в цьому відношенні поступався Груликовському і Стецькову¹⁵¹.

Серед найбільш вагомих робіт польських авторів 30-50-х рр. XIX ст., в яких спеціально розглядалися питання історії України, Л. Коваленко відзначив “Історію Яна Казимира” (1846) М. Краєвського, “Україну і Запоріжжя” (1855) Я. Тарновського. Свідченням інтересу польської шляхетсько-буржуазної історіографії до подій

української історії стало видання тематичних збірок документів “Пам’ятки про війни козаків за Хмельницького” (Вроцлав, 1840) і “Документи до історії унії” (Варшава, 1856). В цьому ж ряду, на думку автора статті, було створення у 1817 р. такого центру історичних досліджень як Бібліотека Оссолінських (Ossolineum) у Львові, в діяльності якої окреслилась відповідна спрямованість – “колекціонування, підбір і видання документів, котрі повинні були довести, що Східна Галичина – польська провінція”; видання з 1841 р. історичного часопису “Biblioteka Warszawska”, навколо якого об’єдналися по суті всі “шляхетсько-буржуазні історики” Королівства Польського¹⁵².

Характеризуючи історіографічний процес у Польщі в першій половині ХІХ ст., Л. Коваленко відзначив “глибоке розуміння важливих питань історії України” одним із лідерів буржуазно-демократичного крила польської еміграції Й. Лелевелем (1786-1861). Широкий кругозір і багатогранна політична діяльність, вважав він, дозволили йому критично підійти до питання польсько-українських відносин, а також подолати традиційні великодержавні шляхетські концепції польської історіографії. Аналіз наукової спадщини Й. Лелевеля дав право Л. Коваленку внести певні уточнення у зроблену в історіографії оцінку його наукових висновків щодо українського козацтва. Їхній зміст полягав у наступному: по-перше, польський дослідник вважав, що біля колиски цього своєрідного явища стояли такі чинники, як важке становище народних низів внаслідок пригноблення феодалів (розділ про появу козацтва він не випадково назвав “Посилення гніту народу. Поява козацтва”); по-друге, підкреслив, що хоча козацтво було притаманне не лише Україні, а й Росії, але у всіх випадках його основу склали селяни, котрі втікали від своїх феодалів; по-третє, був схильний до ідеалізації козацтва в душі своїх “демократичних концепцій”, зокрема розвинув думку про “козацьке гміновладство”¹⁵³.

Підкреслюючи той факт, що Й. Лелевель чимало уваги приділив подіям визвольної війни українського народу ХVІІ ст., вчений слушно зауважив, що він “досить різко викривав магнатів, королівських старост, шляхту як жорстоких і жадібних експлуаторів українського народу... Економічний гніт доповнювався релігійним – унія і католицизм”. Бунт козаків Й. Лелевель називає “повстанням народу”, якого Польща не бачила шість століть, і без будь-яких вагань визнавав прерогативу козаків і селян на чолі з Хмельницьким реалізувати “своє право на свободу та існування, піднявши повстання проти аристократії, королівської адміністрації, шляхти і католицтва”¹⁵⁴. Врешті-

решт, Л. Коваленко висловив нову в історіографії оцінку робіт Й. Лелевеля з української проблематики, вказавши, що вони були “різкою протилежністю” того, що до нього писалося в польській історіографії; тож не випадково він “виступав з критикою” поглядів представників польської шляхетсько-буржуазної історіографії¹⁵⁵. На його тверде переконання, “історичні концепції Лелевеля становлять кульмінаційну сходинку шляхетської революційної течії у галузі розробки історії в цілому та історії України зокрема”¹⁵⁶.

Наступний етап розвитку польської історіографії Л. Коваленко відносив до 60-90-х рр. XIX ст., що характеризувався поширенням ідеології позитивізму і створенням школи варшавського позитивізму на чолі з А. Свентоховським. Поразка польського повстання 1863 р. змусила політичних емігрантів задуматися над програмою подальших дій: з’являлися розбіжності між прибічниками програми збройного відродження Польщі в кордонах 1772 р. і переходу до мирної “органічної праці”. Це знайшло відображення в ідейному протистоянні різних течій і шкіл польської історіографії, що знаходилася в епіцентрі роздумів про минуле і майбутнє Польщі, намагаючись дати відповідь на питання про причини її занепаду. Оцінки вимагали також невдачі польських визвольних змагань XIX ст.

У 60-90-х рр. XIX ст. історики поділилися на три напрями, кожен з яких пропонував своє бачення минулого Польщі. Найшвидше сформувалася краківська школа в історіографії, представлена ідеологами і політиками краківського консерватизму: В. Калінкою, Ю. Шуйським, М. Добжинським та ін. Іншими центрами польської історичної науки була Варшавська школа на чолі з Т. Корзоном, А. Павинським, В. Смоленським, А. Яблоновським, а також Львівська школа, що ідейно згуртувала таких істориків, як Т. Войцехівський, Л. Фінкель, Л. Кубаля, Лозинський та ін. Слід визнати справедливості ствердження Л. Коваленка про те, що, “не дивлячись на розбіжності між цими школами і навіть гострі дискусії по окремих проблемам історії Польщі, в трактуванні питання історії України представники цих течій виступали із зворушливою однотайністю, без дискусій, і з тим же горезвісним “Польща від моря до моря”¹⁵⁷.

Підкреслюючи той факт, що особливу увагу польські дослідники цього періоду приділяли проблемам історії Східної Галичини та Правобережної України, Л. Коваленко виокремив прикметні риси їхньої концепції історії Східної Галичини. По-перше, багаторазове наголошення на тому, що польська і українська Галичина – єдине ціле в минулому і сучасному, а відтак, “факт входження Східної Галичини

до складу давньоруської держави, а потім утворення могутнього Галицько-Волинського князівства трактувався як прикрий епізод і навіть її окупація”¹⁵⁸. По-друге, тлумачення доби шляхетського панування у Східній Галичині як часу активності сеймиків, воєвод, діяльності католицького духовенства, тоді як народні виступи названо бунтами.

Започаткування ж наприкінці ХІХ ст. спеціальних досліджень проблем історії України Л. Коваленко пов’язував із виходом у світ в 1865-1869 рр. двотомника К. Шайнохи “Два роки нашої історії”, в якому об’єктом дослідження став переддень і початок (1648 р.) визвольних змагань українського народу ХVІІ ст. “Головне полягало в тому, – писав він, – що автор уперше в польській історіографії із зоологічною ворожістю розглядав козацько-селянські повстання, звинувачуючи королівську адміністрацію і шляхту в недостатній жорсткості, тобто жорстокості по відношенню до українського народу”¹⁵⁹. За спостереженням вченого, “цілу плеяду польських буржуазних істориків, що вправлялися українським”, склали поляки, вихідці із Правобережної України: А. Яблоновський і Ф. Гавронський з Київщини, Й. Третьак і М. Дубецький з Волині та ін. Найбільш “плідним і енергійним істориком” він вважав А. Яблоновського, відомого як своїми студіями в галузі історії України, так і як упорядник багатотомної документальної збірки “Землі руські”¹⁶⁰.

Л. Коваленко вказував, що українська історична тематика стала предметом монографій Ф. Гавронського “Богдан Хмельницький” (в 2-х т.) та “Історія гайдамацьких рухів в ХVІІІ ст.” й неодноразово привертала увагу М. Дубецького, К. Пуласького, Й. Третьака. Проблеми історії міжнародних відносин ХVІІ ст., переважно пов’язані із визвольною війною українського народу, досліджував Л. Кубаля. Разом з тим, вчений досить слушно акцентував на тому, що праці цих авторів відзначені “тенденційною однобічністю... все підібрано так, що дає бажане тенденційне висвітлення подій, а документи і матеріали, що свідчили про інші аспекти процесу, замовчувалися”¹⁶¹. Зокрема, А. Яблоновський заперечував факт існування українського народу і стверджував, що території, відомі під назвою Україна, “ніколи не складали єдиного, окремого, ні в етнографічному, ні в географічному, ні в політичному відношенні; вони також ніколи не складали держави і не охоплювали в своїх кордонах всього етнографічного елемента”¹⁶².

Найбільш помітним представником демократичної течії польської історіографії цього періоду Л. Коваленко вважав В. Няковського,

письменників Б. Пруса, Е. Ожешко та ін. На його переконання, яскравим “свідченням боротьби між демократичною і буржуазно-шляхетською історіографією” стала рецензія Б. Пруса на “нещасне” оповідання Г. Сенкевича “Вогнем і мечем”¹⁶³. Водночас він наголошував, що відвертими критиками “фальсифікацій і перекручень польської буржуазно-поміщицької історіографії” виступили лідери польських соціалістів Ю. Мархлевський, Л. Варинський, Ф. Кон, Ф. Держинський, Р. Люксембург, які розглядали історію Польщі “як історію класової боротьби”¹⁶⁴. Зрештою, висловлені міркування, судження, оцінки і висновки цієї неопублікованої студії Л. Коваленка дозволяють глибше зрозуміти погляди Л. Коваленка на історіографічний процес ХІХ ст. і скласти більш повнішу картину значимості його наукового доробку.

Питання історіографії всесвітньої історії, як тематично, так і чисельно, посідали більш скромне місце в наукових зацікавленнях Л. Коваленка, ніж інші історіографічні сюжети. Дозволимо з цього приводу висловити кілька міркувань, що пояснюють такий стан речей. По-перше, проблематика історіографії всесвітньої історії упродовж 50-70-х рр. аж ніяк не відносилася до пріоритетних напрямків розвитку радянської історичної науки. Передусім, це було пов’язано із обмеженими можливостями доступу дослідників до праць західних і, частково, вітчизняних авторів, що знаходились, головним чином, у спецхранах наукових бібліотек. Утім, саме праці істориків, за слушною увагою академіка М. Нечкіної, були “основним і важливим фактом історії науки...”, “головним історіографічним фактом”, головним явищем, що підлягає вивченню історика науки”, без вивчення яких “немає історії науки, як без вивчення творів немає історії літератури”¹⁶⁵. По-друге, відсутність спеціальних праць з історіографії всесвітньої історії фактично було одним із гальмівних чинників розвитку досліджень конкретної проблематики всесвітньої історії. Несприятливу ситуацію в радянській історичній науці щодо історіографічних досліджень досить відверто окреслив у 1973 р. відомий російський вчений, академік О. Нарочницький, який відзначив, що “тривалий час існувала недооцінка історіографічних досліджень, недоусвідомлення їх значення, що відображало свого роду нігілістичне відношення до буржуазної літератури”, а тому “доводилося працювати десятиліттями, щоб розібратись хоча б частково у картині розвитку історичної науки”¹⁶⁶.

У 1973 р. побачила світ монографія Л. Коваленка “Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на

Україні в кінці XVIII ст.”, у вступі якої автор подав розгорнуту характеристику висвітлення в історіографії проблеми “Україна і Велика французька буржуазна революція”. Насамперед підмічено, що буржуазна історіографія XIX ст. “ігнорувала події французької революції як об’єкт дослідження і як матеріал, що становить важливу сторінку в житті українського народу”, її представники “боялися будь-якого нагадування про революцію, обходили її”¹⁶⁷. Подібний стан спостерігався і в XX ст., коли частина авторів “повторювали думку, що революційні ідеї не знаходили для себе ґрунту в Росії через нібито її відсталість” (А. Рамбо, Ш. де Ларив’єр, М. Дюнан), “принижували передову російську громадськість” (А. Сорель), “зневажливо ставились до передової російської громадськості кінця XVIII ст.” (Р. Палмер), “не приділено уваги впливам французької революції на Україну” (в останніх працях французьких істориків)¹⁶⁸. По-друге, лише представники революційно-демократичного напрямку звернули увагу на роль “передових буржуазно-революційних ідей в історії громадського життя Росії” (О. Герцен), а І. Франко сформулював принципи положення про важливість впливу революції кінця XVIII ст. на громадсько-політичне життя України: “Великий європейський гомін французької революції відбився в Росії досить жваво, бо сюди наїхало багато емігрантів, які, крім свого депосидованого аристократизму, внесли все-таки... ліберальні й радикальні ідеї XVIII віку”¹⁶⁹. По-третє, Л. Коваленко відзначив, що “значний фактичний матеріал, своєрідно згрупований, про вплив французької революції можна знайти в працях таких прогресивних істориків народницького напрямку, як В. Семевський та О. Єфименко”, а також “в працях польських істориків Т. Корзона, П. Дембіцького, В. Калінки, М. Кукеля, Л. Фінкеля та інших”¹⁷⁰. По-четверте, автор відмітив новий підхід до питання в роботах деяких радянських істориків (О. Преснова, М. Гернета, В. Альтмана, М. Гудзія, А. Кучерова), а також виокремив наукову цінність праці М. Штранге, в якій автор “підсумував дослідження з теми, створив широке полотно громадсько-політичного життя Росії кінця XVIII ст., показав значення і вплив французької революції”¹⁷¹. Крім того, відзначено успіхи у вивченні вказаної проблеми К. Джеджули, Л. Коваленка, Б. Кругляка, М. Рабиновича та ін.¹⁷²

В окремії статті, видрукуваній у науковому збірнику “Питання нової і новітньої історії”, Л. Коваленко приділив увагу історіографії яacobинського руху в Угорщині¹⁷³. Обґрунтовуючи її актуальність, автор підкреслив, що 90-ті роки XVIII ст. ознаменувалися значним піднесенням громадсько-політичного життя в угорських землях

монархії Габсбургів, викликане активізацією національно-визвольної боротьби та впливом французької революції. Яскравим свідченням цього став республіканський рух, що дістав назву яacobінського і, в силу різних обставин, отримав відмінне трактування в історичній літературі. Істориком було встановлено, що вже у 1795 р. австрійська адміністрація опублікувала низку документальних матеріалів, що мали довести аморальність учасників руху і скомпрометувати його програмні положення. “Саме в цих офіційних публікаціях рух був кваліфікований як “яacobінська змова, – відзначив Л. Коваленко. – Цей термін потім дістав широке поширення в історичній літературі з цієї проблеми”. Утім, проти цієї фальсифікації подій виступив один з діячів руху Г. Берзевіці, який доводив, що угорські яacobінці були патріотами свого народу і прагнули здійснити свої наміри шляхом реформ¹⁷⁴. Пунктирно означивши позиції учасників дискусії початку 1800-х рр. щодо “яacobінської змови”, історик вказав, що від того часу обговорення подій республіканського виступу 90-х років XVIII ст. не припиняється¹⁷⁵.

Характеризуючи різний спектр оцінок щодо яacobінського руху в Угорщині, Л. Коваленко правомірно вказав, що революція 1848 р. завдала нищівного удару по офіційній австрійській версії і саме тоді термін “яacobінський рух” у позитивному значенні ввійшов в історичну і публіцистичну літературу (Ж. Герандо, М. Хорват). Торкнувся автор й концепцій угорських істориків другої половини XIX ст. Вияснив, що демократичні діячі та історики (Л. Кошут) високо оцінювали республіканський рух та його учасників; ліберальні – спрямували головні свої зусилля на вихвалання лібералізму Йосифа II та Леопольда II і лише інколи схвально відгукувалися щодо “яacobінських змовників”; а історики-консерватори (В. Фракної) – проблему угорського яacobінського руху звели до полеміки навколо особи І. Мартиновича¹⁷⁶. Дослідник виокремив оригінальний висновок російського історика М. Борецького-Бергфельда щодо спільності характеру республіканського виступу 1790-х рр. в Угорщині і повстання декабристів в Росії та вказав на критичне ставлення до цих подій угорських істориків міжвоєнного періоду¹⁷⁷.

Дослідивши угорську історіографію кінця 40-х – початку 60-х рр. XX ст., Л. Коваленко дійшов висновку, що у цей час “угорські історики-марксистичні провели величезну роботу щодо наукового вивчення всіх обставин громадсько-політичних рухів кінця XVIII ст. в Угорщині”. Цю проблему вчені розглядали лише дотично. Зокрема високу оцінку угорським яacobінцям подано в працях І. Като, А. Меда,

К. Бердо. В радянській історіографії, як доречно відзначив автор статті, яacobинський рух в Угорщині та його учасники оцінювалися позитивно¹⁷⁸.

Окрему увагу приділено Л. Коваленком розгляду роботи французького історика Ф. Гарана “Історія польської держави в зв’язку з її останньою революцією” (1795), один з розділів якої “Про українських козаків” був спеціально присвячений історії України¹⁷⁹. Відмічено, що автор брав активну участь у подіях революції, у 1791 р. був обраний до Законодавчих зборів, а в 1792 р. – до Конвенту, а згодом займав відповідальні пости в урядові яacobинців. Як послідовник французького просвітництва, автор пояснював основні моменти історії Польщі дією ідейних чинників, зокрема вважав догмати католицької і православної церков звичайними забобонами.

Аналізуючи погляди Ф. Гарана щодо української історії, Л. Коваленко переконливо довів, що він “прагнув не просто наслідувати своїх попередників, а по-новому осмислити історичні процеси в Україні”, демонструючи “повагу до українського народу”¹⁸⁰. Зокрема, звернув увагу на акцентування автора, “що в своєму історичному розвитку Україна зазнала багато нападів і руйнувань з боку загарбників: “Київ, столиця України, неначе призначений був самою долею... для поширення культури та науки у тих диких краях. Та як ні одно місто в Європі переходив Київ із рук до рук варварських народів-наїзників, і все палили та нищили його переможці”¹⁸¹. Виявив чималий інтерес французького історика до запорізьких козаків і Запорізької Січі, а також визвольній війні українського народу, на переконання якого, “повстання народу, зовсім незвиклого до поневолення, було настільки ж загальним, як і законним”. Не підлягало сумніву, несхвалення Ф. Гараном політики російського царизму по відношенню до України упродовж XVIII ст., апогеєм якої стало зруйнування Січі та скасування гетьманства Катериною II¹⁸². Підсумовуючи роздуми над працею цього автора, Л. Коваленко висловив принципово важливе міркування, що “поруч з положеннями просвітительської історіографії у Філіпа Гарана просвічується й нове в трактовці подій, можливо далекі передвісники положень романтичної історіографії”, “тенденції вийти за межі історіографічних концепцій просвітителів”¹⁸³.

До характеристики інтересу французького суспільства “українським питанням” Л. Коваленко повернувся у монографії “Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст.”. Схарактеризувавши історіографічний доробок Ф. Гарана, він звернув увагу на зауваги автора книги “Історія анархії в Польщі” академіка К. де Руліє (1768), зокрема, що

“переможені після найстрашніших повстань козаки піддалися москвитам, гадаючи знайти кращі для себе умови життя в нації однакової віри”. Була відмічена й робота Карра “Історія Молдавії та Валахії” (1777), де серед іншого автор підмітив, що “славнозвісний Богдан Хмельницький, гетьман і вождь козаків, примушував тремтіти не тільки поляків, але й турків, які звали його Хмелем”¹⁸⁴. Зауважимо, що наведені оцінки важливі не лише під кутом зору з’ясування історіографічного доробку французьких авторів у висвітленні історії козацтва, Національної революції XVII ст., функціонування Української держави у другій половині XVII-XVIII ст., але й для безпосереднього дослідження цих явищ.

Л. Коваленко відзначив вагомий доробок викладачів кафедри загальної історії Ужгородського університету Н. Лелекача, Я. Штернберга, А. Пушкаша, Г. Марченка, Л. Коваленка у студювання проблем нової і новітньої історії Угорщини, українсько-угорських відносин, чому сприяла наявність в бібліотеці навчального закладу “джерел і праць угорських істориків, спеціальних періодичних видань”, а також “цінні матеріали з історії Угорщини” у Державному архіві Закарпатської області¹⁸⁵. Окрему увагу було приділено монографії І. Мешка “Громадсько-політичний рух і суспільна думка в Угорщині на рубежі XVIII – XIX ст.” (Львів, 1971), присвяченій “складній і маловисвітленій темі у радянській історіографії”¹⁸⁶. Констатувавши, що у монографії “автор увів для використання у радянську історіографію цілком нові джерельні матеріали, що дало йому змогу ґрунтовно показати розвиток економічної думки в Угорщині” та “вперше у практиці радянських видань широко використано документальні збірники, періодична преса і спеціальні дослідження” із фондів бібліотек м. Будапешта, рецензент підкреслив, що у “праці І.М. Мешка порівняно з існуючою історичною (а також довідковою) літературою “епоха реформ” й особа Іштвана Сечені показані найґрунтовніше”¹⁸⁷.

Для характеристики історіографічного доробку Л. Коваленка неабиякий інтерес становить неопублікована праця “Питання загальної історії в працях українських істориків у пореформений період” (37 с.)¹⁸⁸, що, найімовірніше, була написана на початку 1960-х рр., коли автор розпочав викладацьку діяльність у Кам’янець-Подільському педагогічному інституті. Слід визнати, що за постановкою окресленої проблеми, конкретними завданнями, кількістю й характером залучених джерел, ця стаття була не лише однією з найоригінальніших історіографічних праць Л. Коваленка, але й важливою віхою в розвитку української історіографії проблем

всесвітньої історії. Безсумнівно, що введення в науковий обіг цієї праці суттєво розширює уявлення про історіографічну ситуацію в Україні періоду “хрущовської відлиги”.

Заслуга Л. Коваленка полягала в тому, що він зробив спробу дослідити ступінь вивчення проблем загальної історії в українській історіографії 60-90-х рр. XIX ст. і обґрунтував наступні висновки. По-перше, поштовхом до наукових студіювань проблем загальної історії прогресивними істориками України упродовж 30-50-х рр. XIX ст. стала викладацька діяльність у Московському університеті (з 1839 р.) професора Т. Грановського – одного із основоположників фахового вивчення загальної історії в Росії та першого російського медієвіста, спеціаліста у галузі західноєвропейського середньовіччя, публічні лекції якого збирали всю освічену Москву, включаючи представників вищого світу. Під його впливом спостерігається зростання зацікавленості проблемами загальної історії з боку університетських вчених в Україні. Так, кафедру загальної історії в Харківському університеті в 1835 – 1844 рр. очолив М. Лунін (1805-1844), котрий викладав курс загальної історії відповідно до тогочасних уявлень, тобто давню і середньовічну історію, якого вже сучасники називали “харківським Грановським”. “Його манера говорити и писати пишномовно на читача і слухача, освіжаючи, живила інтерес до історичних студій”, – наголошував Л. Коваленко¹⁸⁹. У Київському університеті курс загальної історії викладав В. Цих (1805-1837), який одним із перших в Росії звернувся до вивчення минулого “народу еліно-македонського”.

По-друге, українські історики в першій половині XIX ст. виявляли інтерес до проблем історії зарубіжних слов’ян, зокрема кафедру слов’янознавства при Московському університеті очолив українець О. Бодяньський (1808-1876), а Ю. Венелін (1802–1839) “мав безсумнівну заслугу у постановці питання про вивчення історії і культури слов’ян”. Питання історії зарубіжних слов’ян, особливо Польщі, перебували у полі зору Т. Шевченка, який у своїх творах “стисло виклав цілу схему свого розуміння історії Польщі XVII-XVIII ст.”¹⁹⁰.

По-третє, відзначено, що проблеми слов’янознавства перебували в полі зору істориків 60-90-х рр., серед яких “постатями загально-російського масштабу” були представники панславистської школи – професори Ф. Леонтович (1833–1911) і Т. Флоринський (1854-1919), котрі займалися питаннями історії південних слов’ян. Крім того, проблеми історії Польщі привертали увагу М. Костомарова, який опублікував монографію “Останні роки Речі Посполитої” і статтю “Правда полякам про Русь”, в яких помилково стверджував, що

“основною лінією в історичному розвитку Польщі XVII-XVIII ст. є неспроможність поляків до самостійного державного життя”¹⁹¹. Також, на думку Л. Коваленка, цікавим і яскравим істориком-славістом був професор Харківського університету в 1879-1906 рр., учень М. Бодяньського – М. Дринов.

По-четверте, представником революційно-демократичного напрямку українського слов'янознавства був І. Франко, внесок якого в слов'янознавство, особливо історію й літературознавство слов'янських народів, Л. Коваленко вважав “колосальним”. На його переконання, першочергову увагу в його працях займали питання історії Польщі та польської культури: події феодально-кріпосницької епохи IX-XVII ст., епохи становлення і розвитку капіталізму в XIX ст., викриття реакційної ролі в історії польського народу магнатів, шляхти і католицької церкви, зокрема, “викривав сучасну йому буржуазно-шляхетську польську історіографію і особливо, т.зв. “львівську” і “краківську” школи польських буржуазних істориків”. Крім власне наукових праць з історії Польщі, цей відомий український вчений і літератор видрукував на шпальтах польської періодики майже тисячу статей і заміток, що, за слушною заувагою Л. Коваленка, “в підсумку становлять матеріал до проблеми – Франко як історик Польщі... це велика і власне самостійна проблема у науковій спадщині Ів. Франка”¹⁹². Також Л. Коваленко обґрунтував думку, що вчений достатньо ґрунтовно займався питаннями історії Чехії і частково Словаччини XIX ст., а також в його працях знайшли “своє місце і питання історії південних слов'ян, головним чином болгар, сербів і хорватів... порівняно багато приділено уваги новій історії південних слов'ян, слов'янському відродженню, утворенню незалежної Сербії, війні 1877–78 рр. і її наслідкам для слов'ян, воз'єднанню з Болгарією Східної Румелії в 1885 р., слов'янським письменникам”. Крім того, відзначено, що низку робіт І. Франко присвятив подіям революції 1848-1849 рр. в країнах Західної Європи¹⁹³.

По-п'яте, українські вчені інтенсивно займалися розробкою інших сюжетів загальної історії: М. Міщенко й В. Бузескул плідно вивчали проблеми античної історії, І. Лучицький досліджував нову історію європейських країн. Аналіз їх наукового доробку в історіографію зарубіжних країн дозволив Л. Коваленку назвати їх “фігурами загальноросійського масштабу, які репрезентували різні відтінки буржуазно-ліберальної історіографії”¹⁹⁴. До цього ж напрямку належав також М. Драгоманов, який вивчав історію Давнього Риму, тоді як С. Подолинський був віднесений до революційно-демократичної течії

української історіографії. Зрештою, висловлені Л. Коваленком міркування, судження і оцінки щодо дослідження найважливіших проблем всесвітньої історії українськими істориками другої половини ХІХ – початку ХХ ст. становлять собою невід’ємну частину його концептуального бачення і розуміння розвитку історіографічного процесу в Україні нового періоду історії.

Підсумовуючи творчий доробок вченого у дослідженні різноманітних аспектів проблем української історіографії та історіографії всесвітньої історії, визначимо (у найголовнішому) його провідні здобутки. Насамперед відмітимо, що його праці ґрунтувалися на суворо документальній методи історичного досліду, що полягала у всебічному аналізі історіографічних джерел, серед яких перше місце посідали праці істориків. По-друге, Л. Коваленко працював в умовах радянського тоталітаризму, що змушувало його пристосовуватися до директив комуністичної партії, які унеможливлювали неупереджений історичний дослід, а ступінь наукової об’єктивності тієї чи іншої опублікованої праці безпосередньо залежав не від позиції автора, а від сили тиску на нього системи у вигляді різних політично-ідеологічних структур. Утім, до найбільших творчих досягнень вченого у цьому напрямку слід віднести:

- створення цілісної картини розвитку історіографічного процесу в Україні від кінця ХVІІІ ст. до початку ХХ ст. на сторінках академічної праці “Нариси історичної науки в СРСР”;
- ґрунтовне вивчення спадщини представників демократичної течії української історіографії ХІХ ст.;
- дослідження у серії статей наукової творчості таких відомих українських істориків, як М. Максимович, О. Лазаревський, І. Франко, а також історичних поглядів Т. Шевченка, М. Голя;
- висвітлення питань історії України у французькій історіографії останньої третини ХVІІІ ст.;
- окреслення нових напрямків історіографічних студій, зокрема, питання історії слов’янських народів в українській історіографії першої половини ХІХ ст.; проблеми всесвітньої історії в українській історіографії другої половини ХІХ ст.; студіювання історії України в польській історіографії ХІХ ст.;
- видання конспекту лекцій і навчального посібника з української історіографії, а також посібника з історіографії нової і новітньої історії для студентів історичних факультетів педінститутів та університетів.

Розділ III. Розробка проблем нової історії країн Європи

Одним із важливих напрямків наукових зацікавлень Л. Коваленка, за визнанням вченого, була проблематика нової історії країн Європи, що по суті спрямовувала його педагогічну діяльність у вищих навчальних закладах (Житомирський і Кам'янець-Подільський педагогічні інститути, Ужгородський державний університет) – викладання курсу історії нового часу країн Західної Європи та Америки. В центрі його уваги опинилися три головні сюжети всесвітньої історії: Французька революція кінця XVIII ст. і її вплив на громадсько-політичне життя України; криза феодално-кріпосницької системи та підйом національно-визвольної боротьби в Угорщині наприкінці XVIII ст. – в середині XIX ст.; деякі питання колоністики¹.

Інтерес Л. Коваленка до проблематики нової історії європейських країн формується у роки його навчання в університеті, де він студіював нормативний курс “Всесвітньої історії”, а згодом підготував і захистив в Державній кваліфікаційній комісії дипломну роботу на тему: “Класи та партії в англійській революції XVII ст.”². Невдовзі, навчаючись в аспірантурі Київського державного університету (1939-1941 і 1944-1945 рр.), він продовжив вивчення історії ранніх буржуазних революцій, підготувавши під керівництвом професора М. Петровського кандидатську дисертацію на тему: “Україна та Французька буржуазна революція кінця XVIII ст.”, що була успішно захищена у липні 1945 р.

Про найважливіші результати дисертаційного дослідження Л. Коваленка дозволяє скласти уявлення змістовна стаття “Про вплив французької буржуазної революції на Україну”, що була видрукувана в академічному часопису “Вопросы истории”³. Вона виявилася першою друкованою роботою, автор якої спромігся не лише звернути увагу вчених на актуальність порушеної проблеми, але й окреслити у найголовнішому цілісному панораму впливу революції у Франції на громадсько-політичну думку України. Насамперед, розглядаючи вплив революції на міжнародне становище і подальший історичний розвиток європейських країн, зокрема України, він підкреслив інтерес щодо цього питання І. Франка, М. Костомарова, В. Семевського, В. Антоновича, Д. Багалія, О. Андруховича, О. Фінкеля, О. Єфименко,

М. Сумцова та інших дослідників і обґрунтував ряд висновків. По-перше, французькі дипломати (Жене, Семоновіль, Декорш) розглядали можливість підготовки революційного повстання в Україні, а агент уряду Директорії на Україні Муасонюр у спеціальному меморандумі “обґрунтовував доцільність захоплення України і рекомендував створити тут залежну від Франції “братську республіку”⁴.

По-друге, ідеї просвітництва і буржуазної революції вчинили вплив на передову українську дворянську інтелігенцію (О. Паліцин, Петро і Василь Капністи), “мобілізували їх на боротьбу проти віджилого феодально-кріпосницького ладу”; чимало позначилися на світогляді відомого громадського діяча Слобожанщини – В. Каразіна⁵. По-третє, французька революція мала вплив на Правобережну Україну, що входила до складу Речі Посполитої, зокрема, лідери прогресивної партії (Г. Коллонтай, Ю. Немцевич) домоглися прийняття польським сеймом Конституції 3 травня 1791 р. і “Закону про міста” (1791), що чимало сприяли “активізації соціальної і національно-визвольної боротьби українського населення проти гніту польських поміщиків”⁶.

По-четверте, достатньо відчутним був вплив революції і на українських землях монархії Габсбургів: у Львівському університеті був створений гурток інтелігенції, що симпатизувала ідеям французької революції; революційні ідеали знайшли поширення серед учнів середніх шкіл і учбових закладів; події Франції висвітлювалися на шпальтах газети “*Dziennik patriotycznych politykow*”, що виходила у Львові у 1792-1794 рр.⁷. Окремі положення і висновки щодо порушеної проблеми автор конкретизував у подальших роботах, зважаючи, що зафіксовані у джерелах факти “посиленого інтересу” широких суспільних кіл України щодо подій французької революції “не були виявлені з повнотою, достатньою для їх систематизування та аналізу”⁸.

Аналізу впливу ідей та подій французької революції на розвиток громадсько-політичної думки на Україні, зокрема посилення антикріпосницьких настроїв, національної свідомості та просвітительських проєктів, Л. Коваленко присвятив спеціальну студію, в якій обґрунтував тези свого виступу на міжвузівській конференції з історії якобінської диктатури 1793-1794 рр. (1958)⁹. По-перше, “події французької буржуазної революції 1789-1794 рр. були досить широко відомі на Україні і мали тут помітний вплив на прогресивну громадську думку, на ідеологічну боротьбу навколо центральних

проблем тогочасного соціально-політичного та національного життя українського народу”¹⁰.

По-друге, вплив французької революції “позначився на розвитку того соціального та політичного руху в тогочасній Польщі, який між 1791 та 1794 рр. набув все більш яскравого антифеодалного та національно-визвольного характеру. Саме в документах цього руху, починаючи від Конституції 3 травня 1791 р. та “Закону про міста”, і особливо в документах про повстання під керівництвом Т. Костюшка, відбилися ідеї французької революції”¹¹. Окрім цього, дослідник доречно зауважив, що, маючи на увазі саме цей досить складний шлях, Ів. Франко писав: “Провідні ідеї французької революції в ослабленій і потрохи зміненій формі дійшли до Польщі, а через неї також до польсько-української суспільності”¹².

По-третє, одним з істотних джерел інформації про французьку революцію для населення Галичини, в тому числі й українського, була львівська газета “*Dziennik patriotycznych polityków*” (1792-1794 рр.), що “висвітлювала ці події з прихильністю до робесперістів”¹³. По-четверте, “в конкретних умовах західноукраїнських земель впливи ідей та подій французької буржуазної революції проявляються в активізації національно-визвольних намагань”, тоді як реакційні заходи уряду Франца II у відповідь на французьку революцію, посилення католицької реакції, наступ на соціальні інтереси мас болісно сприймалися українським населенням Галичини й Закарпаття”¹⁴. По-п’яте, “в керівних колах якобінської диктатури існувала порівняно значна обізнаність як з минулим, так і з сучасним становищем України, мали місце настрої співчуття до боротьби українського народу за своє соціальне та національне визволення, що органічно поєднувались з практичною лінією керівників якобінської диктатури на захист революції від царизму”¹⁵.

Упродовж 60-х рр. Л. Коваленко надрукував у різних періодичних виданнях чотири статті, присвячені окремим аспектам історії Французької революції, одна з яких була приурочена 175-й річниці від її початку, а інша – 255-річчю від дня народження і 190-річчю від дня смерті Жан-Жака Руссо. Насамперед він підкреслив важливість з’ясування різних питань історії Великої французької революції, що “свого часу притягала увагу сучасників, а в подальшому й до наших днів істориків”¹⁶. На переконання Л. Коваленка, “з багатьох буржуазних революцій епохи утвердження буржуазного суспільного ладу саме 1789 рік, час початку буржуазної революції у Франції, виступає визначальною віхою світової історії”¹⁷. Пунктирно означив-

ши оцінки міжнародного значення французької революції К. Маркса, Ф. Енгельса і В. Леніна, історик правомірно поставив під сумнів правдивість суджень окремих радянських авторів, що “ніби французька революція була революцією мануфактурного періоду”. На його переконання, “початок промислового перевороту захопив не лише Англію, а й певною мірою Францію”, хоча “сучасники не могли усвідомити взаємозв’язок подій революції і початку промислового перевороту. Однак об’єктивно ці процеси діяли одночасно”¹⁸. Сповна погоджуємося із зробленим Леонідом Антоновичем висновком, що “при вивченні соціально-економічних передумов французької революції слід приділити належну увагу процесам початку промислового перевороту, його зв’язкам та впливам на Францію кінця XVIII ст.”¹⁹.

Заслугою Л. Коваленка стало об’єктивне вияснення питання хронологічних меж французької революції, оскільки, за його словами, в “нашій історичній літературі (підручничковій) поширено уявлення, ніби часом революції були лише 1789-1794 рр., кінцем революції став термідоріанський переворот”. Насамперед підмічено, що часи термідору та Директорії були “не лише роками економічного і політичного панування контрреволюційної буржуазії, а й періодом могутніх виступів народних мас (жерміналь і преріаль, діяльність бабувістів, боротьба з роялістами (вандем’єр) в середині країни і контрреволюційною коаліцією європейських держав зовні)”²⁰. По-друге, історик підкреслював, що “без сумніву часи термідору і Директорії відрізняються від попереднього п’ятиріччя, оскільки революція йшла на спад”. По-третє, він відмітив десятиріччя 1789-1799 рр. як час “великої буржуазної революції, а 18 брюмера – її кінець”²¹.

Окрему увагу приділено Л. Коваленком розгляду впливу Ж.-Ж. Руссо на суспільно-політичну думку України²². Цілком справедливо він підкреслював, що той “виступав як лідер лівої течії французького просвітительства”, а його особа “складна і суперечлива” і “саме це привертало увагу сучасників до його творчості, викликало суперечки і нарешті підсилювало громадське звучання його радикальних міркувань”²³. Аналізуючи вплив просвітницьких ідей “женевського громадянина” на європейські країни, зокрема Україну, історик наголосив на знайомстві з його творами представників передової дворянської інтелігенції Лівобережної України (вихованці Київської академії, Я. Козельський, І. Богданович, І. Котляревський, О. Паліцин, В. Каразін, О. Маркович, Г. Свинський). Розглядаючи

поширення спадщини Руссо в ХІХ ст., автор звернув увагу на “перегук” з його ідеями мотивів деяких творів Т. Шевченка та характеристику І. Франка “женивського громадянина” як “визначного представника просвітительства ХVІІІ ст.”²⁴.

Окреме місце в науковому доробку Л. Коваленка займали питання історії Угорщини нового часу. Зацікавленість цією проблематикою відноситься до часу його педагогічної діяльності в Ужгородському університеті (1956-1961 рр.). Найвагомим результатом студювань вченого у цьому напрямку стали розділи “Криза феодально-кріпосницької системи. Розвиток і піднесення національно-визвольної боротьби (1790-1847 рр.) і “Револуція 1848-1849 рр.” до колективної монографії “Нариси нової і новітньої історії Угорщини”²⁵. Для їх написання автор залучив досить солідну джерельну базу: дорожні записки російських мандрівників П. Кеппена, В. Броневського, щоденникові записи і спогади учасників револуції 1848 р. М. Танчича, Ш. Петефі, статистичні описи Угорського королівства, збірки опублікованих документів, а також архівні матеріали.

Чимало місця у розділі “Криза феодально-кріпосницької системи. Розвиток і піднесення національно-визвольної боротьби (1790-1847 рр.)” відведено висвітленню трьох важливих проблем: впливу французької револуції кінця ХVІІІ ст. на громадсько-політичне життя в угорських землях, республіканському і реформаторському рухам та підйому національно-визвольної боротьби у 1815-1847 рр. Л. Коваленко встановив, що під впливом револуції у Франції “на початку 90-х років ХVІІІ ст. угорське дворянство стало серйозною опозиційною силою монархії”. Але соціальна неоднорідність дворянства і перевага класових інтересів взяли верх над прагненням до незалежності, що вдало використав австрійський уряд для придушення опозиційних настроїв, завдяки чому “був відновлений союз Габсбургів і угорських поміщиків, на цей раз в ім’я боротьби проти селянства всередині країни і французької револуції за її межами”²⁶. На переконання дослідника, “проблеми, висунуті учасниками республіканського руху (національна незалежність, республіка, ліквідація кріпосного ладу, свобода національних меншин), так чи інакше займали угорське суспільство і наступні десятиріччя і були об’єктом жорсткої класової боротьби і кривавих битв в 1848-1849 рр.”²⁷.

Автор розкрив потужний спротив угорського дворянства політиці Габсбургів у 20-30-х рр. ХІХ ст., зокрема розглянув широкий рух за впровадження угорської мови в школах та державних установах і дійшов слушного висновку, що “коли середне дворянство розгорнуло

боротьбу проти Габсбургів, питання про мову стало для нього немов би прапором боротьби за незалежність”²⁸. Висвітлено також найголовніші події суспільно-політичного руху 30-х рр., що пройшов під знаком подальшої активізації виступів середнього дворянства і формування ліберальної опозиції. Важко не погодитися з думкою автора, що центральною подією суспільно-політичного життя Угорщини тих років була гостра боротьба, що розгорнулася в Державній раді 1832–1836 рр. навколо двох проблем – питання про кріпацтво і незалежності країни²⁹. Пунктирно окресливши найголовніші ознаки кризи феодально-абсолютистського режиму Габсбургів, дослідник зупинився на діяльності революційних демократів, зокрема всебічно схарактеризував програму Л. Кошута буржуазної перебудову угорського суспільства, навколо якої розгорнулася гаряча дискусія на засіданнях Державних і комітатських зборів³⁰. Він слушно зауважив, що “помилки діячів угорського революційного руху в національному питанні використав Відень, розпалюючи національну ворожнечу, і перш за все нацьковуючи слов’ян проти угорців”³¹. Парламентська криза 1847 р. і неврожайні 1845-1847 рр. стали, за спостереженням автора, переконливим свідченням визрівання в Угорщині революційної ситуації.

Значно більше уваги Л. Коваленко приділив подіям революції 1848-1849 рр., а однойменний розділ монографії був одним з найвагоміших. Достатньо широко висвітлено події початкового етапу революції: народні заворушення у Пешті, селянські виступи, законодавчу діяльність Угорських державних зборів. Їх аналіз дозволив схилитися до думки, що “виразником буржуазно-ліберальних і демократичних прагнень в угорській революції в силу слабкості буржуазії виступало середнє дворянство. Воно було гегемоном революції”, тоді як її основну рушійну силу складало селянство і міська біднота. “Становище ускладнювалося тим, – зробив акцент дослідник, – що половину селянства становили національні меншини і ступінь їх участі в революції залежав від вирішення не лише аграрного, але і національного питання”³².

Важко не погодитись з думкою дослідника, що період з березня по квітень 1848 р. став особливим етапом в розвитку угорської революції, “часом активних виступів трудящих міста і села”. На увазі малося повстання, яким були охоплені всі скільки-небудь значні міста. Ним встановлено, що робітники виступали під гаслом “Хліба для народу!” і вимагали ліквідації цехів, скорочення робочого дня, підвищення заробітної плати. І хоча виконавча влада обмежила

діяльність демократичних організацій та заборонила народні зібрання і мітинги, однак “придушити народний рух і припинити діяльність пештських демократичних організацій уряд Баттяні виявився не спроможним”³³.

З березня по червень 1848 р. Угорщина перетворилась в арену потужних селянських виступів, приводом для чого, за спостереженням Л. Коваленка, стало незадоволення селянства березневими законами Державної ради, що не сприяли вирішенню аграрного питання. Селянський рух охопив не лише угорські землі, але й Хорватію, Трансільванію, Словаччину, Закарпаття, де, справедливо підкреслював автор, “боротьба переросла у національно-визвольний рух проти угорських і німецьких поміщиків”³⁴.

Вивчення різноманітних джерел дозволило вченому визнати, що помилки угорського уряду в національному питанні виявилися фатальними для долі угорської революції. “Угорській реакції вдалося використати хорватів, сербів і словаків безпосередньо проти революційної Угорщини, а енергія демократів-румун, закарпатських українців далеко не в повній мірі спрямовувалася в інтересах революції”, – наголошував він³⁵.

Розмірковуючи щодо причин поразки революції та її історичного значення, Л. Коваленко аргументував наступні висновки. По-перше, “повстала Угорщина навесні 1849 р. становила собою революційне вогнище в Європі, проти неї ополчились всі сили міжнародної реакції... об’єднались в єдиному прагненні потушити останні вогні революції в Європі. Безпосереднє виконання цієї ганебної ролі взяв на себе царизм... Інтервенція царської Росії, безсумнівно, була серйозним фактором поразки революції”³⁶. По-друге, капітуляція угорської армії поблизу Вілагоша була підготовлена внутрішньою контрреволюцією (угорські магнати, духовенство, верхівка буржуазії в обличчі німецьких бюргерів, а також більшість середньомаєткового дворянства, що “в ході революції і особливо під час революційної війни... перетворилась із рушійної сили революції в її гальмо”). Саме тому “корінні проблеми революції – аграрне і національне питання – не отримали задовільного вирішення. Поразка революції надовго загальмувала соціально-економічний і національний прогрес Угорщини”³⁷. По-третє, “революція завдала удару по феодално-кріпосницькій системі – австрійська адміністрація так і не наважилась скасувати закон 1848 р. у відношенні селянства”, а проблеми, висунуті революцією, залишались актуальними аж до перемоги народно-демократичного ладу в 40-х рр. ХХ ст.³⁸.

Огляд наукової спадщини Л. Коваленка, присвяченої вивченню зарубіжної історії, виглядатиме неповним, якщо залишити поза увагою його нечисленні праці з полоністики. Відомо, що студіювання проблем вітчизняної історії ранньомодерної доби та нового часу майже завжди приводило дослідників до вивчення певних аспектів історії Речі Посполитої. У цьому плані не є виключенням Леонід Антонович Коваленко, який зацікавився новою історією Польщі під час викладацької діяльності у Житомирі, де в обласному архіві він мав нагоду познайомитися з документальними матеріалами з історії Волинської губернії. Саме останні склали джерельну базу праць, присвячених життєвому шляху відомого діяча польського національно-визвольного руху Ярослава Домбровського³⁹.

З'ясовано, що коріння шляхетського роду Домбровських сягало у XVII ст., однак в 50-х роках XIX ст. Віктор Домбровський “належав до тієї безпомісної шляхти, для якої єдиним джерелом існування була служба” і навіть “не мав коштів для навчання своїх дітей в гімназії”⁴⁰. Після успішного закінчення Петербурського кадетського корпусу (1855) і кількарічної служби на Кавказі, у 1859 р. Я. Домбровський вступив до Академії генерального штабу. У Петербурзі він “швидко встановив зв'язки з революційно-демократичними групами поляків”, зокрема з І. Огризком та З. Сераковським, а невдовзі й з М. Чернишевським. Дослідник вказував, що у 1862 р. Я. Домбровський отримав призначення до Варшави, де увійшов до керівництва таємного Центрального національного комітету, обстоючи перебудову аграрного устрою шляхом передачі усієї землі в руки селянських громад, доцільність проголошення права українського народу на самовизначення й виступав проти горезвісних кордонів 1772 р. У серпні 1862 р. його було заарештовано, а згодом засуджено до 15 років каторги, від якої його врятувала втеча. Пізніше він зблизився з групою І Інтернаціоналу і познайомився з марксизмом. Отже, Я. Домбровський, за словами дослідника, “був у перших рядах польських революціонерів”⁴¹.

У 1969 р. у другому томі “Радянської енциклопедії історії України” Л. Коваленко видрукував біографічний нарис про одного із діячів польського національного руху 30–40-х рр. XIX ст. С. Ворцеля⁴². Відзначено його участь у польському визвольному повстанні 1830–1831 рр. і діяльність як депутата повстанського сейму від Волині. Після придушення повстання був ідеологом лівого крила еміграції, керував демократичними організаціями “Люд польський”, “Об'єднання” і “Демократичне товариство”. Як спостеріг дослідник, “шлях

до визволення Польщі вбачав у об'єднанні революційних сил польського, російського і українського народів у боротьбі проти царизму. Високо оцінював Коліївщину як народний рух. Був тісно зв'язаний з О.І. Герценом”⁴⁸.

Отже, підсумовуючи творчий доробок вченого у дослідження різноманітних аспектів даної проблеми, відзначимо його найголовніші успіхи. По-перше, здійснив вичерпний аналіз впливу Французької революції кінця XVIII ст. на громадсько-політичну думку Правобережної України і Галичини, що входили до складу Польщі, а також обґрунтовано десятиріччя 1789-1799 рр. як час “великої буржуазної революції, а 18 брюмера – її кінець”. По-друге, створив цілісний нарис нової історії Угорщини періоду кризи феодално-кріпосницької системи і розвитку національно-визвольної боротьби кінця XVIII – середини XIX ст. По-третє, уперше в українській радянській історіографії уклав біографічні нариси діячів польського визвольного руху Я. Домбровського і С. Ворцеля.

Розділ IV. Проблеми історії України у науковому доробку вченого

Оцінюючи роль і місце Л. Коваленка у розвитку історичної науки в Україні у другій половині 40-х – першій половині 80-х рр., дослідники слушно відзначають насамперед значимість його історіографічного доробку, а відтак переважно говорять і пишуть про нього як одного з провідних українських історіографів повоєнної епохи. І при цьому досить-таки часто не береться до уваги той важливий факт, що становлення Леоніда Антоновича як історіографа проходило на міцному фундаменті фахових знань української історії XVIII ст., які й визначали дух і концептуальні засади його історіографічної творчості. Ще один штрих: як з'ясував С. Копилов, дана переорієнтація “своїх наукових уподобань з питань вітчизняної історії до історіографічних сюжетів була вимушеним компромісом вченого із компартійними й державними органами сталінського режиму, відображаючи зовнішні обставини (соціально-економічні, політичні процеси, соціальне замовлення, характер ідеологічної боротьби, політику уряду щодо науки і т.п.), що визначали на той період історіографічну ситуацію в Радянській Україні. Невдовзі ж історіографічна проблематика стала однією із найбільш значимих серед наукових зацікавлень вченого: із загального числа понад ста написаних ним праць, майже половина стосувалася проблем історії історичної науки”¹. У зв'язку з чим актуальною проблемою залишається ґрунтовне вивчення наукової спадщини талановитого історика, присвяченої дослідженню різних аспектів минулого України.

Насамперед вияснимо коло наукових уподобань молодого науковця, оскільки власне воно істотним чином вплинуло не тільки на його подальшу фахову кар'єру, але й життєвий шлях у цілому. Опосередковано дозволяє також глибше збагнути світоглядні засади автора, пролити децицю світла на складну палітру формування в нього методології наукового дослідження. Будучи студентом, захоплювався вивченням внутрішньополітичної боротьби в Англії у період революції XVII ст., що дозволило підготувати й успішно захистити дипломну роботу на тему: “Класи та партії в Англійській революції XVII ст.”

Показово, повернувшись з театру воєнних дій, темою кандидатської дисертації знову обрав революційні події, тепер французької революції кінця XVII ст., але під іншим кутом зору – їхнього впливу на Україну. Таким чином, Л. Коваленка цікавила не “актуальна” тематика розбудови соціалістичного суспільства в СРСР й провідної ролі у ній КПРС, а проблематика процесу революційного оновлення у XVII-XVIII ст. суспільств європейської цивілізації, невід’ємною складовою якої було українське. І не випадково, бо палко любив Україну й глибоко в душі (на рівні ментального світосприйняття) залишався відчужено холодним до комуністичного експерименту. Пережиті репресії проти української інтелігенції, трагедія колективізації й жах голодомору стали для нього тими діяннями режиму, з якими він не мав сили боротися, але й не міг пробачити й відтак, замкнувшись з часом у собі, поповнив лави мовчазних опозиціонерів, котрих було чимало у 50-х–70-х рр.

Робота над темою дисертації у 1944-1945 рр. стала потужним поштовхом для осмислення дослідником всього комплексу питань соціально-політичного й ідеологічного життя суспільства в останній третині XVIII – початку XIX ст. у різних регіонах України – Лівобережжі, Правобережжі, західноукраїнських землях. Йому довелося розв’язувати невивчену у тогочасній радянській історіографії проблему співвідношення соціального і національно-визвольного аспектів у суспільних рухах й політичних поглядах представників української інтелігенції, що таїла небезпеку наштовхнутися на репресивну реакцію з боку панівної державної ідеології. Вперше в історіографії (включаючи зарубіжну) автор зробив спробу відтворити (зрозуміло, на засадах марксистсько-ленінської методології з її яскраво вираженою апологетикою класової боротьби) цілісну панораму поширення ідей Французької революції у різних регіонах України й реакцію на них розмаїтих груп місцевого населення. Здобутком дисертанта стало пунктирне, часто опосередковане, окреслення прогресивної значимості впливу революції на розвиток національної свідомості кращих представників української громадськості². Успішно захищена 1945 р. дисертація, безперечно, попри всі вади, зумовлені як існуючою методологією, так і тогочасним рівнем розвитку історичної науки, стала помітним здобутком української історіографії.

Штрихи нового бачення початкового етапу епохи українського відродження, що почали зароджуватися в Л. Коваленка під час праці над дисертацією (насамперед вони полягали в усвідомленості вагомого

значення національного чинника в українській історії), дозволили йому у значній мірі подолати вульгарно-догматичний підхід оцінювати діяльність осіб, явища й процеси виключно через амбразуру класових інтересів і класової боротьби. Виразно це продемонструвала невеличка стаття “Поет, новатор і патріот”, опублікована у часописі “Вітчизна” 1946 р. Її автор, характеризуючи роль і місце І. Котляревського, показав його насамперед як видатного діяча національного масштабу, котрий наважився написати “Енеїду” живою українською мовою. Окрім цього, поет зображувався українським патріотом³.

І це спроба молодого дослідника об’єктивно змалювати історичний портрет видатного сина українського народу ледь не стала для нього фатальною. Ідеологічні охоронці тоталітарного режиму, густо замішаного на російському шовінізмі й месіанстві (одягнутого в шати інтернаціоналізму), негайно угледіли у праці загрозу відродження “українського буржуазного націоналізму”. І прізвище старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР Л.Коваленка потрапляє у цьому ж 1946 р. до “чорного списку” неблагонадійних представників творчої й наукової інтелігенції, оголошеного трьома постановами ЦК КП(б)України (поряд з М. Рильським, Ю. Яновським, О. Дорошевичем, М. Плісецьким й ін.). Його праця осуджувалася як націоналістична, “в якій затушовувалися класові протиріччя й підмінявся класовий аналіз націоналістичною теорією безкласовості історичних процесів”⁴.

Рятуючи право займатися улюбленим фахом, а, можливо, й життя, він, фронтовик, котрий пролив кров, захищаючи незалежність Батьківщини, змушений тепер був каятися у “гріхах” супроти суспільства, яких не вчиняв. Неодноразово у публічних виступах, включаючи збори колективу АН УРСР (листопад) засвідчував “справедливість” гострої критики своєї роботи з боку керівництва компартії України. Шок від пережитого не зламав його як особистість й вченого, не перетворив у маріонетку й прислужника режиму (у делікатній формі відхилив неодноразові пропозиції у 60-70-х рр. місцевого партійного керівництва вступити до лав КПРС), але в глибинах душі назавжди посіяв страх, який знаходив прояв у надмірній обережності у висловлюваннях і діях. На закиди колег щодо зайвості перестраховки інколи промовляв, не коментуючи, фразу: “Ви не коштували жареного їжачка”. Аби уникнути зайвих запитань і не спокушати долі, у подальшому, як з’ясував С. Копилов, у “жодному із списків своїх наукових праць він ніколи не згадував свою публікацію в журналі “Вітчизна”⁵.

У першій половині 1947 р. на сторінках часопису “Вопросы истории” побачила світ його друга в житті публікація “Про вплив Французької буржуазної революції на Україну”, підготовлена на основі тексту дисертації. Насамперед звертає увагу на себе солідність її джерельної бази. Автор використав не лише друковані джерела й праці українських, російських, польських, німецьких і французьких авторів, але й матеріали Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), рукописних відділів Центральної наукової бібліотеки (м. Київ) та Львівської наукової бібліотеки. До його честі, не обійшов увагою й роботи українських істориків діаспори. Так, критикуючи, відповідно до офіційної ідеології, І. Борщака за приналежність до буржуазно-націоналістичної історіографії, відзначав цінність фактичного матеріалу його роботи “Наполеон і Україна”. “Перебуваючи в еміграції, – констатував Л. Коваленко, – Борщак отримав можливість скористатися архівами французького Міністерства іноземних справ. Численні цитати з використаних ним документів, безумовно, становлять самостійну цінність, зважаючи на недоступність самих джерел для широкого кола радянських істориків України”⁶.

Зробивши стислий огляд наукової актуальності проблеми, історіографії і джерел, автор вдало охарактеризував ставлення французьких революціонерів до України. На чільне місце він поставив ті з їхніх намірів і роздумів, які передбачали виборення нею незалежності від Росії та Польщі. Так, історик зауважував, що “революційні діячі у своїх планах на майбутнє почали розраховувати на Україну як свого можливого союзника. Комітет громадянської безпеки так формулював свої погляди з цього питання: “Безумовно, ми можемо вести війну з Росією тільки політичну, беручи до уваги простір, що відділяє наші країни... необхідно підтримувати Україну... Необхідно відродити в цієї нації почуття свободи, аби вона змогла знищити його, під яким знемагає і щоб дерево свободи розцвіло у Києві”. Французький повірений у Петербурзі Жене, повернувшись в 1792 р. до Парижа, “радив Конвенту підготувати революційне повстання в Україні”⁷. Торкаючись висвітлення ставлення французьких революціонерів до населення Правобережної України, що перебувала у складі Польщі, автор наводить критичну оцінку газети “Монітор” польської Конституції 1792 р., яка не забезпечила “права і свободи українського населення”. Аналізуючи працю Гарана де Кулона “Політичні дослідження над старою і новою польською державою у зв’язку з її останньою революцією”, вчений виокремлює критику

французьким автором політики польських магнатів щодо України та його віру в те, що “український народ доб’ється свого визволення”⁸.

Показово: Л.Коваленко ніяк не коментує цих позитивних прогнозів французів щодо майбутньої незалежності України (нагадую, офіційний погляд радянської історіографії відзначався агресивним несприйняттям перспектив незалежного розвитку України від Росії), вважаючи їх як само собою зрозуміле без додаткових роз’яснень. Водночас критикує наміри окремих діячів Директорії захопити Україну й перетворити у “залежну від Франції “братерську республіку””⁹. З цього видно, що “братерські” відносини України з іншими державами, які позбавляли її самостійності, сприймалися вченим відверто негативно. А відтак, припускаю, опосередковано засвідчував власну позицію відносно значимості “братерськості” відносин України з Росією.

Розробляючи сюжет сприйняття українською громадськістю ідей і гасел французької революції, Л.Коваленко обрав єдиновірний варіант: враховуючи особливості розвитку основних регіонів країни (перебували у складі Росії, Речі Посполитої й Австрії), виокремив у ньому три відповідних смислових блоки, органічно пов’язаних між собою провідною скрізною ідеєю. Перший з них присвячений висвітленню сприйняття революції громадськістю Лівобережної України (терени скасованої Російською імперією Гетьманщини й Слобідської України), що була складовою Росії. Як встановив автор, у своїй масі українське дворянство, володіючи землями й кріпаками, віднеслося вороже до подій у Франції і, зрозуміло, підтримувало заходи уряду Катерини II і Павла у боротьбі з впливом революції, що, зокрема, знайшло своє яскраве відображення у щоденнику Остроженка-Лохвицького¹⁰. Разом з тим, як вдалося йому з’ясувати, “передова українська дворянська інтелігенція співчувала ідеям французької революції”. Саме під її впливом у Слобожанщині виник гурток О. Паліцина у с.Попівка (“Попівська академія”). Пропагуючи ідеї прогресу й розуму, його члени сформулювали важливу думку про доцільність заснування університету у Харкові¹¹. Належну увагу у статті приділено характеристиці діяльності братів Петра й Василя Капністів. Так, перший з них, пропагуючи передові ідеї, істотно поліпшив становище селян у своєму маєтку, а другий, відомий поет, у творах – оді “На рабство” й комедії “Ябеда” – різко критикував акт закріпачення українських селян, закликав до боротьби з “системою бюрократичного свавілля, обумовленого пануванням кріпацтва й абсолютної монархії”. Констатується і факт жвавого інтересу поета “національними питаннями України...”¹².

Л. Коваленко одним з перших українських істориків дав цілісну характеристику впливу французької революції на становлення поглядів відомого громадського діяча України В.Каразіна, котрий вважав “милу Україну” своєю Вітчизною. На його переконання – “це була діяльна особистість, котра прагнула до прогресу”¹³. Зазнавши невдачі у справі скасування кріпацтва у маєтку сім’ї, став на шлях реформаторської діяльності. Зокрема, подав імператору Олександру I проект “запровадження в Росії конституційного ладу, обмеження самодержавства і поступової ліквідації кріпацтва, але підтримки не зустрічає”¹⁴. Історик слушно підкреслює його винятково важливу роль у заснуванні 1805 р. Харківського університету, який згодом “стає центром розвитку української культури”. Констатує факт постійної зацікавленості В.Каразіна питаннями “милої України”, історик, аби уникнути обвинувачень ідеологічного характеру, вимушений був уточнювати, що він “був далеким від позицій вузького націоналізму. У питаннях взаємовідносин Росії й України він поділяв погляди передових діячів української інтелігенції і вважав, що “інтереси України поєднані з вигодою величезної Росії”¹⁵.

Позитивною стороною роботи стало з’ясування дослідником особливостей впливу революції на настрої поспільства Лівобережної України. Якщо, відзначає Л.Коваленко, “дворянська інтелігенція під впливом ідей революції загострила свою увагу на загальнополітичних питаннях, на проблемах державного устрою, то представників плебейських мас приваблювали соціальні ідеї французької революції”¹⁶.

З’ясовуючи її вплив на Правобережжя, автор встановив, що в той час, як польські магнати і шляхтичі зустріли ідеї революції вкрай вороже, то у невеликого прошарку української інтелігенції вони “викликали співчутливий відгук”. Так, анонімний автор “Меморіалу до чотирьохлітнього сейму” покладав надії на можливість демократичних перетворень у Польщі, включаючи знищення національного гноблення українців, внаслідок чого “встановилася б дружба українців і поляків”. На основі аналізу фактичного матеріалу висвітлено реакцію українських міщан і селян на ухвалені під впливом революції “Закон про міста” і “Конституцію 3 травня”. Вона проявилася у наростанні соціальної і національно-визвольної боротьби. Попри певний схематизм, історик спромігся в принципі вірно розкрити причини відмови українського поспільства підтримати повстання поляків під проводом Т.Костюшка. Оцінюючи значимість входження Право-

бережжя до складу Росії, він, окрім установленого в історіографії переліку позитивних аспектів, назвав також створення “передумов для оформлення українського народу в націю...”¹⁷.

Більш спрощено подано матеріал про сприйняття ідей революції громадськістю західноукраїнських земель (Східної Галичини, Буковини, Закарпаття), що знаходилися у складі Австрії. Різко негативно оцінюючи політику австро-угорської еліти та діяльність уніатського духовенства, історик відзначає факт їх проникнення у стіни Львівського університету (професор Мартинович взяв участь у діяльності таємної організації угорських демократів, котрі готували повстання, за що був страчений) і середніх навчальних закладів, а також висвітлення подій революції на шпальтах газети “*Dziennik patriotycznych polityk*”. Перебільшуючи масштаби потягу західноукраїнського населення “до Росії і руського народу”, водночас слушно звернув увагу на посилення еміграції науковців і громадських діячів до Наддніпровської України і Росії. Відзначав також посилення національно-визвольного руху українців й зміцнення серед інтелігенції усвідомлення спільності усіх українців (“народ одного племені”). Обґрунтованим є зроблений висновок, що під впливом французької революції серед західноукраїнського населення посилалося прагнення “до воз’єднання України”. Правда, автор змушений був його доповнити пасажем ідеологічного спрямування: “і до союзу з великим руським народом”¹⁸.

Зроблені у статті висновки містили традиційну для тогочасної історіографії гостру, позбавлену підстав, критику поглядів на дану проблему М. Грушевського та його “буржуазно-націоналістичної школи”, котрі, мовляв, вороже відносилися до формування в Росії й Україні буржуазно-революційної течії, яка дала “Радищева, Новикова і славному плеяду декабристів”¹⁹.

У цей нелегкий час Л. Коваленку довелося займатися опрацюванням нової для себе проблеми – “Українська РСР в 1921-1925 рр.”. Проте, як з’ясував С.Борисевич, підготовлена до друку монографія так і не була опублікована. Скорочений варіант потрапив лише як розділ “УРСР у період переходу на мирну роботу по відновленню народного господарства 1921-1925 рр.” до макету навчального посібника “Історія України” (російською мовою)²⁰, з яким, на жаль, нам не вдалося ознайомитися.

Відчуваючи підозрілість з боку чиновників від науки, а також настороженість, а то й погано приховану неприязнь з боку окремих колег, Леонід Антонович восени 1947 р. залишає академічну установу

в столиці й влаштовується на роботу до Житомирського педагогічного інституту на посаду завкафедри загальної історії. Тут зайнявся розробкою проблеми приєднання Правобережної України до Росії, якої частково торкався ще в тексті дисертації, що знайшла реалізацію в публікації статті “Про приєднання Правобережної України до Росії” (1959). На ґрунтовній джерельній базі висвітлив соціально-економічне становище різних прошарків українського населення в останній третині XVIII ст., переконливо довів посилення соціального й національно-релігійного гноблення поспільства, розкрив негативне значення політичної кризи Речі Посполитої для розвитку даного регіону. Не залишив поза увагою й висвітлення форм соціального і національно-визвольного спротиву українців. Поділяю міркування Л. Баженова, що в даній праці вчений вперше в українській історіографії “розглянув міжнародні аспекти другого (1793 р.) і третього (1795 р.) поділів Польщі у контексті історичної долі Правобережної України” й “аргументовано проаналізував ставлення населення Київщини, Волині й Поділля до російської держави”²¹.

Торкнувся також проблеми впливу французької революції на громадськість Правобережжя, зупинившись насамперед на сприйнятті її прогресивно налаштованою частиною ідей соціальних перетворень у суспільстві, свободи особи тощо. Показово, що саме неспроможність польської еліти реформувати політичний устрій Речі Посполитої й провести відповідні перетворення у сфері соціально-економічних відносин й стали основною причиною відчуженості, а то й ворожнечі, більшості українського населення до польських порядків, появи у нього проросійських настроїв. Зрозуміло, відповідно до положень офіційної ідеології, автор змушений був ідеалізувати роль Росії в українській історії й гостро критикувати погляди школи М. Грушевського²².

Відгукнувся вчений і на відзначення 300-річчя “воз’єднання України з Росією”, виступивши на ювілейній сесії колективу педінституту із доповіддю “Міжнародне значення воз’єднання України з Росією”, яка була опублікована у матеріалах сесії. Вона написана у світлі теоретичних положень, схвалених ЦК КПРС “Тез про 300-річчя воз’єднання України з Росією (1654-1954 рр.)”, а відтак не могла містити оригінальних міркувань і висновків. Виразно окреслювалася ідеалізація зовнішньої політики Московії у Централіно-Східній і Східній Європі, відзначалася її месіанська роль в історичній долі України тощо²³. Водночас слід підкреслити новизну постановки проблеми під кутом зору з’ясування міжнародного

значення укладеного в 1654 р. українсько-російського договору, яка знайшла належну розробку у працях українських істориків лише у 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. У середині 50-х рр. Л.Коваленко побіжно торкнувся висвітлення складної теми розгортання соціально-політичного й національно-визвольного руху на теренах України під час революції 1905-1907 рр.²⁴, а також впливу російської революції 1905-1907 рр. на громадськість країн Європи та Америки²⁵.

Важливе значення мали праці вченого на царині відродження історичного краєзнавства у Житомирщині. Започаткувала цей процес його брошура “Житомир: історичний нарис” (1951). Використовуючи різноманітні джерела, включаючи архівні, автор відтворив (в основних рисах) панораму виникнення й еволюції міста з найдавніших часів до новітнього часу. Позитивною стороною роботи став показ розвитку Житомира в органічному контексті з перебігом подій у регіоні, що дозволило глибше збагнути причини перетворення міста у його економічний та адміністративний центр. “Для багатьох читачів, – як зауважував значно пізніше історик Б. Кругляк, – ця невеличка брошура була свого роду прозрінням: вони побачили, що рідне місто, яке ще не оправалося від важких наслідків війни і тимчасової гітлерівської окупації, на вулицях якого ще зяяли пустими віконницями коробки зруйнованих будинків, і тут, і там лежали руїни, має свою давню і цікаву історію. Правда, офіційні, і в першу чергу партійні власті, знайшли в цій праці багато недоліків, автора знову було піддано не зовсім справедливій критиці”²⁶.

Вперше також саме Л. Коваленко зробив спробу подати цілісний огляд перебігу подій Визвольної війни українського народу на теренах Східної Волині – Житомирщини (1648-1654 рр.). Попри ряд фактичних неточностей (допущених не з вини автора, а через обмеженість джерельного матеріалу у його розпорядженні) та наявність обов’язкових ідеологічних постулатів, передбачених “Тезами...”, історик спромігся відтворити більш-менш цілісну картину причин, передумов та перебігу подій соціальної й національно-визвольної боротьби селян і міщан краю²⁷.

Внаслідок закриття історичного факультету у Житомирському пединституті, 1956 р. Леонід Антонович почав працювати в Ужгородському університеті²⁸. Інтенсивно розробляючи історичні сюжети (історичні погляди М. Гоголя, О. Лазаревського, С. Подолінського, І. Франка та ін.), він також звертає свій погляд на вивчення соціально-економічного розвитку західноукраїнських земель ХІХ-ХХ ст.²⁹. Певна ж лібералізація політичного режиму дозволила йому повер-

нутися до поглибленого дослідження улюбленої теми – впливу французької революції на формування громадсько-політичної думки в Україні, що дозволило переосмислити ряд раніше висловлених міркувань та висновків. Окреслення нового підходу вже виразно помітне у тезах доповіді, виголошеній на Міжвузівській конференції, присвяченій яacobінській диктатурі (Одеса, 1958 р.)³⁰.

Він знайшов подальший розвиток у підготовленій на їх основі солідній статті, що побачила світ 1962 р. у збірнику матеріалів даної конференції. В основному новизна проявилася в наступному: по-перше автор відмовився від традиційної критики поглядів на дану проблему “буржуазно-націоналістичних” істориків (насамперед М. Грушевського та його учнів), притаманної попереднім працям. По-друге, якщо не відійшов, то явно згладив гостроту і схематичність деяких засад панівної методології, зокрема фетишизацію класової боротьби. “Продовжуючи дослідження цього питання, – зазначав історик, – розпочате ним ще в 1945 р., автор має на меті простежити нижче вплив ідей та подій французької революції XVIII ст. на розвиток громадсько-політичної думки на Україні у таких напрямках: посилення антикріпосницьких настроїв, національної свідомості та просвітительських проектів і планів”³¹. По-третє, сформульовані теоретичні положення визначалися не стільки догматами офіційної концепції української історії, скільки аналізом багатоджерельної бази. По-четверте, часто в завуальованій формі історик (натяками, недомовками) підштовхував читача до думки про антиукраїнську спрямованість політики російського уряду після договору 1654 р.

Досліджуючи значимість впливу праці О. Радищева на громадсько-політичну думку в Україні, Л. Коваленко зробив цікавий висновок: “об’єднання списку “Подорожі з Петербурга до Москви” та перекладу цієї брошури наочно доводить, що революційний зміст твору Радищева усвідомлювався представниками прогресивної громадської думки на Україні в органічному зв’язку з ідеями та подіями французької революції”³². На його переконання, з Радищевим підтримував близькі й дружні відносини В. Каразін³³.

З’ясовуючи поширення ідей революції у західноукраїнських землях, автор приходить до висновку, що газету “Dziennik politycznych”³⁴, що виходила у 1792-1794 рр. у Львові, читали і співробітничали з нею “певні кола українського населення Галичини”. Вона була “одним з істотних джерел інформації про французьку революцію для населення Галичини, в тому числі й українського”³⁴. Для населення Закарпаття ним стали “надруковані австрійською

владою офіційні папери судового процесу над “угорськими якобінцями” – промови прокурора та інші матеріали судового процесу”³⁵. Існували й інші шляхи, якими до українського населення надходили звістки про революційні події у Франції. В цілому ж, робить висновок вчений, “численність джерел інформації обумовлювала її відносну повноту, що давало можливість мати досить чітке уявлення не лише про перебіг подій, але й про розвиток соціальних і політичних ідей у Франції в роки революції”³⁶.

Важко не погодитися з його міркуванням, що в кінці XVIII ст. “в центрі соціального та громадсько-політичного життя України” перебувала проблема кріпацтва. Адже в цей час у Правобережжі проходив “наступ” магнатів і шляхти у соціальній і національній сферах, а у Лівобережжі завершилося закріпачення посполитих, внаслідок чого спалахували повстання селян і міщан. За таких обставин прогресивні діячі зосереджували увагу на критиці кріпацтва, домагалися його скасування (Я. Козельський, Г. Сковорода, В. Капніст). Тому не випадково, як зазначає Л.Коваленко, звістки про події у Франції викликали в Україні “посилення ідейної боротьби саме навколо проблеми кріпосництва...”. В той час як “кріпосники-реакціонери” намагалися обґрунтувати необхідність збереження кріпацтва, то прогресивна інтелігенція наполягала на його ліквідації³⁷.

У порівнянні з попередніми працями автор статті більш всесторонньо й глибоко проаналізував погляди В. Капніста. Зокрема, висловив судження про наявність “певних ідейних зв’язків поета” з О. Радищевим, наголошував на тому, що В. Капніст часто “надавав своїм поезіям зовнішню “офіційний” вигляд, навіть підкреслював це їх назвою, тощо, але по суті вкладав в них зовсім протилежний зміст”³⁸. Виразніше, ніж раніше, розкрив зміст еволюції поглядів В.Каразіна, котрий у 90-х рр. XVIII ст. під впливом французької революції став поборником ідеї звільнення селян від особистої залежності та їх поділення землею (за викуп). Правда, Л. Коваленко все-таки змушений був у контексті порівняльної характеристики з позицією О. Радищева акцентувати увагу на її недосяжності для української інтелігенції. “Нема чого й говорити про те, – зазначав автор, – що навіть у дні “великої весни” 90-х рр. XVIII ст., коли атмосфера ідейного життя прогресивних кіл української дворянської інтелігенції була насичена як безпосередніми враженнями від антифеодальної боротьби селянства, що точилася навколо їх, так і міцними поштовхами, що йшли від грізного “вулкана” революції у Франції, такі люди, як

В.В. Капніст та В.Н. Каразін не змогли, навіть на короткий час, наблизитись до тих революційно-демократичних позицій, з яких сприймав та розв'язував Радіщев проблеми боротьби з кріпацтвом та самодержавством". І все ж, на його переконання, "було б порушенням історичної перспективи, якби ми не віддали належного тому внеску, який зробили ці люди (особливо В.В. Капніст своєю "Одою на рабство" та "Ябедою") у розвиток прогресивного напрямку громадсько-політичної думки на Україні в кінці XVIII та на початку XIX ст."³⁹.

Аналізуючи погляди анонімного автора "Історії Русів", історик схилився до думки тих дослідників, котрі вважали, що той зазнав впливу французької революції. Вдавшись до апокрифічних вставок, анонім "не лише згадує кріпосництво, а знаходить виразні стилістичні засоби для того, щоб засудити і запламувати кріпацтво як соціальну і політичну систему". Принагідно Л. Коваленко цілком справедливо наполягав на тому, що в "Історії Русів" засуджується "класовий егоїзм української козацької старшини", котра в надії одержання маєтків залишила свою "націю очидать обетования Отча свыше"⁴⁰.

Кидається у вічі ґрунтовність характеристики істориком поглядів І. Котляревського, висловлених ним в "Енеїді". Опираючись на творчий доробок літературознавців, Л. Коваленко констатує, що саме в епізоді зображення "покарання у пеклі найрізноманітніших панівних шарів українського суспільства та щасливих умов життя у раю знедолених" "не лише об'єктивно, а й суб'єктивно, за наміром автора, саме тут (а ніяк не в епізоді з Дідоною) знаходився соціально-політичний, ідейний центр ваги первісного "ядра" поеми, який і визначив інтерес до неї з перших же днів існування її перших частин..."⁴¹. На його думку, "якщо Котляревський і не зміг піднятися до революційної трактовки проблеми кріпосництва, властивої творам Радіщева, то, відбивши у першій частині "Енеїди" народні почуття ненависті до панів, до соціальної нерівності, він пішов далі В.В. Капніста з його ліберально-просвітницькими поглядами"⁴². Слушним було зауваження вченого, що ідеал Котляревського "сформувався як відбиток народних уяв про соціальну справедливість, впертого прагнення до неї, причому ніяк не можна заперечувати ролі в процесі формування цього ідеалу і гуманних ідей "великої весни" 90-х рр. XVIII ст. Це були ідеї європейського просвітництва XVIII ст..."⁴³.

До честі Л. Коваленка, попри притаманну йому обережність в оцінках змісту й мети національно-визвольних змагань українців Гетьманщини XVII-XVIII ст., Лівобережної і Правобережної України XIX – початку XX ст., спрямованих проти гноблення з боку Росії, він

не обминув висвітлення проблеми ролі “Енеїди” у розвитку національної свідомості українського народу, для котрого, на його переконання, у кінці XVIII ст. “створювались передумови для вищої форми національної консолідації, для переходу від народності до нації”⁴⁴. Обробка сюжету “Енеїди” Вергілія стала для І. Котляревського “надзвичайно вдало обраною формою для розкриття нового світогляду, побудованого на ідеях активного гуманізму, демократичного братерства людей, національної гідності власного народу”. Тому “справжнім героєм поеми й став сам народ, життя якого змальовано тут з такою силою та виразністю, такими яскраво національними фарбами, яких ще не бачила нова європейська література”⁴⁵. Історик підкреслив, що “величезне новаторське значення мав той факт, що Котляревський цілком свідомо написав свій твір мовою народних мас (українською розмовною мовою полтавського діалекту), розкривши величезні поетичні скарби та художні можливості мови свого рідного народу”. Його “Енеїда”, “...глибоконародна за всім своїм характером, за своєю яскравою національною формою”, на переконання Л.Коваленка, “звучала як заклик вивчати, поважати свої демократичні, національні традиції, культуру та історію українського народу”⁴⁶.

Автор статті переконливо доводив, що “за конкретно історичних умов XVIII ст. протест проти кріпацтва у прогресивній дворянській інтелігенції органічно поєднувався з засудженням політики царизму по відношенню до України”. Зокрема, наголошував на тому, що в “Оді на рабство” В. Капніст мав на увазі “як розповсюдження гніту соціального у його кріпосницькій формі, так і гніту національно-державного”. Небезпідставно в поданому ним проекті про утворення українських козацьких полків російські сановники побачили “прагнення до певної автономії України”⁴⁷. В цілому ж робиться висновок, що критика І. Котляревським та В. Капністом існуючої системи самодержавства водночас була й критикою “гніту царизму на Україні”, проявом “певних національних почуттів”⁴⁸.

Дослідуючи погляди автора “Історії Русов”, Л. Коваленко звернув увагу на той їх аспект, який торкався оцінки ним наслідків Переяславського договору 1654 р.: розвиваючи думку “про рівноправність України, автор говорить, що після Переяславської угоди Україна входить до складу Росії теж як рівноправна частина Російської держави...”. “Історія Русов”, стверджує історик, “засуджує національне пригнічення царизмом українського народу і висуває положення, що він має право влаштувати свою долю на власний

розсуд. Історичні традиції державного ладу України, на думку автора, – це її республіканський устрій у минулому”⁴⁹.

Висвітлюючи погляди “тонкого прошарку інтелігенції українців” у Правобережжі, вчений прийшов до висновку, що її окремі представники схилилися до думки про можливість співробітництва поляків і українців у демократичній Польщі, проте в Речі Посполитій наприкінці XVIII ст. “не знайшлося соціальних сил здатних радикально розв’язати складний комплекс класових і національних питань”. В силу чого відбулося два поділи Польщі й Правобережна Україна “входить до складу Росії, що у всіх відношеннях було явищем прогресивним”⁵⁰. Характеризуючи настрої населення Галичини й Закарпаття вчений повторив офіційний постулат радянської історіографії про прояв впливу ідей і подій французької революції в активізації національно-визвольних намагань, в конкретних формах посилення вікового прагнення українського населення краю до возз’єднання українського народу, до спілки з великим братнім російським народом”⁵¹.

Торкаючись з’ясування впливу ідей французьких просвітителів на українську інтелігенцію, Л. Коваленко основну увагу приділив показу значимості гуртка О.Паліцина, який називали “Попівською академією”. На його думку, найголовнішим результатом його діяльності “була, безумовно, ініціатива в заснуванні Харківського університету”⁵². Аналіз проекту навчального плану, складеного В.Каразіним з участю членів “Попівської академії”, дав підстави автору роботи стверджувати, що відкриття університету бачилося їм “у певному національному аспекті”, оскільки мав стати “центром розвитку науки й культури на Україні”⁵³.

Підводячи підсумки власних роздумів над порушеною проблемою, історик констатує: ідеї французької революції ставали в Україні “здобутком, насамперед, свідомості прогресивної частини дворянської інтелігенції, посилюючи її виступи проти відживаючого феодально-кріпосницького ладу, проти свавілля адміністративно-бюрократичного апарату царизму, проти здійснюваного ним національного пригнічення України, проти підкорення частини українського народу феодалами Польщі та Австрії”⁵⁴.

Вельми вагомими були зусилля Л. Коваленка в організаційному оформленні краєзнавчого руху на теренах Хмельницької області. У жодному разі не можна недооцінювати значимість його праць для відродження історичного краєзнавства Поділля і Волині. 1964 р. вчений став одним із організаторів Хмельницького обласного історико-

краєзнавчого товариства, що стало “першим таким представницьким науково-громадським об’єднанням вчених і краєзнавців в Україні”. Входив до складу оргкомітетів першої (1965), другої (1968), третьої (1970), четвертої (1974) і п’ятої (1979) конференцій⁵⁵. Воднораз у своїх статтях активно розробляв краєзнавчу тематику. Так, 1966 р. побачила світ його брошура “Ізяслав”. У ній на основі аналізу тогочасних опублікованих джерел та наукових праць дослідників відтворив (в найголовніших рисах) цілісну панораму історії міста з часів його виникнення до сьогодення (середини 60-х рр. XX ст.). З’ясовуючи витоки поселення, подав різні погляди науковців:

а) воно було засноване Володимиром Святославовичем у 987 р. на місці слов’янського поселення по р. Горинь і віддане в уділ його сину Ізяславу;

б) його заснував у другій половині XII ст. князь Ізяслав Мстиславович по течії р. Гуска біля нинішнього с. Городище (понад 20 км від Ізяслава, однак після зруйнування 1241 р. монголами уже не поновлювалося, й у кінці XII ст. уже на р. Горинь з’являється нове місто Ізяслав.

Як можна припустити з тексту, сам Л. Коваленко більше схилився до другої версії, що підтверджувалася археологічним матеріалом розкопок 1957-1963 рр. відомого вченого М. Каргера⁵⁶. З’ясовуючи розвиток поселення в добу середньовіччя, автор нарису виділяє час його входження до складу Галицько-Волинського князівства (друга половина XIII ст.) та оформлення (зі спорудженням замку) у типове власницьке місто (друга половина XV ст.). Відзначено процес перетворення Ізяслава у першій половині XVII ст. в одне з найбільших міст південної Волині (за даними подимного реєстру 1629 р., у ньому налічувалося 875 димів й проживало 4-4,5 тис. осіб). Правда, чисельність ремісників (9,4% населення) була нижчою за середню у містах Волині (17%). Воно було чималим торговим центром краю, у ньому проходили щотижневі торги та річні ярмарки⁵⁷. Відзначається факт існування релігійних й національних утисків мешканців міста. Воднораз подається різко негативна оцінка (у світлі тогочасних поглядів радянської історіографії на роль традиційної еліти) ролі князів Заславських. А відтак не можна погодитися із висловленим твердженням, що “Ізяславський замок – типове гніздо розбійників, звідки Заславські здійснювали наскоки на своїх же сусідів феодалів, а головне, грабували селян”⁵⁸.

У нарисі підкреслюється участь жителів міста й навколишніх сіл у подіях Визвольної війни середини XVII ст., котрі допомогли війську

Б.Хмельницького влітку 1648 р. оволодіти Ізяславським замком. Цілком справедливо Л.Коваленко звернув увагу на трагічні наслідки для міста боротьби повсталих українців з польськими підрозділами. Ведучи її, “воюючі сторони взаємно винищили чимало груп населення міста (поляків, українців, євреїв). Більшість будівель міщан і селян Ізяслава була спалена. В 1652 р. в місті лютувала епідемія чуми. Ізяслав належав до тих міст Волині, що особливо зазнали лиха у ті роки. Населення різко зменшується. Уже в 1650 р. в місті лишався 301 дим, а в 1653 р. – лише 45”⁵⁹.

Як встановив автор, з переходом 1673 р. міста у власність князів Сангушків його становище не поліпшилося. Міщани та селяни околиць переселялися у Поділля. Чималих спустошень зазнавали вони від татарських нападників та постоїв на початку XVIII ст. польських жовнірів. Аби оживити економічне життя, Сангушки проголошували “волі” і “свободи” для переселенців. 1754 р. король дарував Ізяславу магдебурське право. Проте ці поступки, як з’ясував історик, не змінили на краще ситуації. Внаслідок посилення феодално-кріпосницького гніту (починаючи з другої чверті XVII ст. селяни міста мали відбувати триденну панщину), зростання утисків ремісників, залучення міщан до різноманітних будівельних робіт, як з’ясував дослідник, на кінець століття місто виразно деградувало в господарському відношенні. Наводяться красномовні дані, що підтверджували дане твердження. Так, перепис 1797 р. констатував наявність у ньому всього 4566 осіб, себто стільки, скільки налічувалося на початку XVII ст. У порівнянні з 1629 р. на 42 % зменшилася кількість ремісників; залишилося тільки 11 ковалів, 3 шкіряники, 27 винокурів й 4 мельники⁶⁰.

Із входженням 1793 р. Ізяслава до складу Росії він стає центром повіту, а відтак у ньому почали перебувати повітові установи, чиновники, гарнізони російських вояків тощо. Упродовж першої половини XIX ст., як встановив автор, зростало населення містечка (у 1861 р. складало 8039 осіб), певний час діяла суконна мануфактура, функціонувало 10 майстерень, працював 351 ремісник. Воно залишалося центром торгівлі для навколишніх сіл⁶¹. Тільки після реформи 1861 р. в його житті виразно окреслився новий етап. Так, почали зникати середньовічні винокурні, втрачати своє значення млини на р.Горинь, з’являються перші підприємства фабрично-заводського типу, відкривається залізнична станція. Однак, вчений вияснив, що попри ці зрушення в економічному розвитку, Ізяслав відставав від сусідніх Шепетівки й Славути⁶². Наголошуючи на

аграрному характері економічного життя міста, Л.Коваленко навів дані про наявність 600 селянських господарств на початку ХХ ст., котрі володіли 2220 десятинами землі. При цьому зауважив, що їх наділи були меншими середньогубернських. Наводиться цінне джерело – скарга селян про зловживання відносно них адміністраторів маєтків Сангушка, котрі “позахоплювали будь-які клаптики землі, порізали всюди канали, обмежили прогони, проходи, водопої і т.п. Випасів та палива за гроші їм не дають, а якщо спіймають худобу на поміщицькій землі, то гроші в них беруть немилосердно. Якщо піймають жінку у лісі з травою, то майже догола її роздягають. Бували випадки, що й в комашник садовили... голою, а ту, що з дровами (хмизом), обливали гасом і підпалювали, щоб на плечах горіли ці дрова...”⁶³. Тому селяни не лише відправлялися на заробітки в інші регіони України та за її межі, але й з початку ХХ ст. стали активніше виступати проти землевласника й існуючої влади. У травні 1905 р. ізяславчани взяли участь у звільненні ув’язнених у місті селян Путринець, а також страйку селян навколишніх сіл, спрямованого на підвищення платні за обробіток цукрових буряків. Восени вчинили масові порубки в лісах Сангушка. Наступного року робітники й ремісники міста відзначали 1 травня⁶⁴.

Не обминув автор нариску й питання культурного й побутового життя ізяславчан. Встановлено – на початку ХХ ст. місто мало як засіб транспорту 15 візників, вечорами у його центрі для освітлювання вулиць запалювалося кілька ліхтарів. Функціонували міське двокласне училище, жіноче вище-початкове училище, однокласне початкове училище та єврейська талмуд-тора. В усіх них працювало близько 20 учителів і навчалось 450 учнів. У 1910 р. видатки бюджету на освіту складали 450 руб., а на утримання чиновників, поліції й жандармерії – 8768 руб.⁶⁵.

У традиційному для радянської історіографії дусі зображувалися революційні події 1917-1920 рр. Обходилися мовчанкою національно-визвольні змагання українців, виключно чорною фарбою змальовувалися дії Центральної ради, Гетьманату, Директорії. Натомість ідеалізувалася політика більшовиків, органів радянської влади. Зокрема, зазначалося, що вже 2 грудня 1917 р. у місті проголошується радянська влада, а дещо раніше, у листопаді, виникла організація більшовиків. У червні 1919 р. проводиться повітовий з’їзд рад, котрий обрав повітвиконком на чолі з комуністом Горлиньським. Прикметно, що дослідник наважився написати про недоліки роботи повітвиконкомом у розв’язанні аграрного питання: поспішність в утворенні

радгоспів, “що не могло не ускладнити взаємин з селянством”. У кінці червня 1920 р. підрозділи бригади Г. Котовського остаточно утвердили перемогу радянської влади в місті⁶⁶.

В нарисі наведені цікаві факти про економічне життя міста у 20-х рр., проведення колективізації в 1929-1932 рр., успіхи соціалістичного будівництва 30-х рр. Разом з тим автор, хоча й обережно, все ж натякнув на репресивні заходи влади, посилаючись на постанову райкому партії (1932 р.), в якій “говорилось про незаконні арешти і обшуки та побиття громадян”⁶⁷. Належним чином розкрито діяльність підпільних організацій в роки німецької окупації Ізяслава. Відзначено той факт, що місто було звільнене (5 березня 1944 р.) внаслідок спільних дій підрозділів I Українського фронту та вояків 12 партизанських загонів із з’єднань Ф. Кота, А. Одухи та С. Олексенка. В час боїв за нього 17 лютого смертельного поранення зазнав піонер-партизан Валя Котик⁶⁸. Історії Ізяслава повоєнного часу вчений приділив небагато уваги. Торкнувся лише віхових для міста подій, наголосивши на успіхах за 20 років (на 1965 р.)⁶⁹.

Безперечно, поява нарису про Ізяслав мала важливе пізнавальне значення, оскільки він давав більш-менш цілісне уявлення про минувшину районного центру, міг слугувати взірцем для написання історії поселень. Тим паче, що в Україні розпочиналася підготовка фундаментального видання “Історія міст і сіл УРСР”. Л. Коваленко активно включився у цю благородну, але вкрай нелегку роботу. Упродовж 1966-1971 рр. працював одним із редакторів її тому “Хмельницька область”, сповна проявляючи “свій науковий талент, організаторські здібності у роботі з авторським колективом та краєзнавцями”⁷⁰.

Окрім цього, плідно займався розробкою нарисів про Ізяслав, Білогородку та Кам’янець-Подільський. Простіше було з підготовкою тексту по Ізяславу, оскільки по ньому уже існувала опублікована ним робота. Тим паче, автор вніс до її змісту ряд змің і доповнень. Так, стрункішою стала структура викладу матеріалу середньовічної історії міста, змінюється характеристика Ізяслава у другій половині XV ст. (тепер воно кваліфікується “типовим феодалним містом”, а не “типовим власницьким містом”), знімається трактовка ізяславського замку Заславських як “типового гнізда розбійників”, уточнюються підрахунки чисельності перекупників і ремісників на 1629 р. (за новими даними налічувалося 7 перекупників і 83 ремісники) та ін.⁷¹. Зроблено доповнення до статусу міста після приєднання Правобережної України до Росії: у 1793-1795 рр. воно було центром

Ізяславського намісництва, а в 1797-1798 рр. – центром повіту Волинського намісництва. Збагатилися відомості про стан торгівлі у середині ХІХ ст., зокрема зазначалося, що в ньому відбувалися щотижневі торги, 6 річних ярмарків й налічувалося близько 200 торговельних закладів. У новому варіанті нарису наведено цікаві дані про структуру населення Ізяслава у 1848-1849 рр., загальна чисельність якого складала 9425 осіб⁷². Його текст доповнили також цінні відомості подвірного перепису 1910 р., які засвідчили, що сільським господарством у місті займалося 410 дворів, з яких безземельних налічувалося 109, а тих, хто володів наділом менше 1 десятини, було 119 господарств⁷³.

Істотніших змін зазнала та частина нарису, що торкалася висвітлення радянської доби. Зокрема, об'ємнішим став матеріал про утвердження радянської влади у місті 1917-1920 рр. Він доповнився даними про більшовицьке повстання кінця 1918 р. проти влади Центральної Ради та наявних у місті німецьких підрозділів, боротьбу більшовиків з владою Директорії, розбудову соціалістичного життя у 20-30-х рр. тощо. З'явилися нові матеріали про історію міста у роки Великої Вітчизняної війни, зокрема подано інформацію про вивезення до Німеччини 1,2 тис. жителів Ізяслава, конкретизовано хід боїв за місто 16-17 лютого 1944 р. партизан і червоноармійців⁷⁴. Заповнюється лакуна про розвиток міста у 50-х рр., також помітно збагачується текст фактами про успіхи економічного й культурного розвитку районного центру у другій половині 60-х рр⁷⁵.

У співавторстві з А. Мамалигою Л. Коваленко підготував нарис про с. Білогородку (Ізяславський район). На основі віднайдених джерел, автори з'ясували, що перша згадка про нього припадає на 1450 р. Вияснили характер повинностей тяглих і напівтяглих селян у ХVІ ст., показали його спустошення як нападами з боку феодалів, так і татар. Зокрема, останні 1618 р. повністю знищили поселення, проте вцілілі мешканці відродили його і в наступному році в ньому налічувалося вже 119 димів. Взяли участь вони і у визвольній боротьбі українців середини ХVІІ ст. Як встановили Л. Коваленко та А. Мамалига, воєнні дії завдали величезної шкоди поселенню – у 1651 р. залишилося тільки 4 дими⁷⁶.

Відродившись, у кінці ХVІІ ст. воно стає містечком і з початку ХVІІІ ст. потрапляє до володінь Сангушків. Учені розкрили негативне значення для його розвитку функціонування двох фільварків, запровадження триденної панщини, передачі власниками земельних володінь у посесію, а також будівництва у першій половині ХІХ ст.

гуральні. Після реформи 1861 р. не припинився процес здрібнення селянських земельних наділів, зростання питомої ваги безкінних господарств. Злиденність, як відзначають автори нарису, штовхала селян до різних форм протесту. Саме білогородці стали ініціаторами страйку селян кількох сіл у кінці травня 1905 р., котрі домогалися підвищення оплати “праці на бурякових плантаціях”. Попри арешти, вони вели боротьбу до осені цього ж року. Ґрунтовно висвітлено вплив Столипінської реформи на життя селянських родин містечка, наведено цікаві факти про стан їх майнового розшарування, пошуку ними щастя у різних регіонах Російської імперії та за її межами⁷⁷.

Як для праць даного типу, максимально повно зображено боротьбу за утвердження радянської влади у Білогородці й водночас винятково у чорних фарбах змальовано дії власне української влади – Директорії, національно-визвольні змагання українців. Структуровано викладено матеріал щодо перетворень радянського режиму 20-х рр., зокрема відзначено факти утворення місцевих рад, партійного і комсомольського осередків, висвітлено процес землевпорядкування, діяльність комнезамів, колгоспу тощо. Наголошено на успіхах розбудови 3 колгоспів на початку 30-х рр., що перетворилися згодом “на багатогалузеві господарства”, названо прізвиська трудівників, котрі відзначилися у розбудові соціалістичного життя (Г. Бабенко, Є. Кравчук, І. Жадан та ін.). Не обійдено мовчанкою здобутків у сферах побуту, медицини, освіти, культури. Зокрема, ремонтувалися дороги, працювала санітарна служба, функціонували лікарня, аптека, пологовий будинок, ветеринарна амбулаторія, діяли середня й дві неповних середніх школи, відкрито 5 клубів і 4 бібліотеки⁷⁸. Як з’ясували дослідники, у роки Великої Вітчизняної війни село зазнало великих руйнувань і спустошень, а перед відступом німці підпалили його, розстрілявши перед цим 49 осіб. У бою за нього (4 березня 1944 р.) окупанти зазнали від червоноармійців великих втрат: 38 танків і понад 2000 вояків⁷⁹.

Ґрунтовно подано повоєнну історію села. Розкрито зусилля трудівників по відбудові поселення (завершилася 1950 р.), відновленню артільного господарства (1951 р. існуючі колгоспи об’єдналися в один, а 1956 р. розділилися на два), досягнуті здобутки у 50-60-х рр. Наводяться цифрові дані, що засвідчували помітні успіхи колгоспників. Так, у кінці 60-х рр. урожайність зернових складала 34,6 ц з га, а цукрового буряка – 350 ц з га. На фермах обох колгоспів перебувало понад 1300 голів великої рогатої худоби, 2500 свиней, тисячі курей. На її полях працювало 40 тракторів і 30 комбайнів,

25 вантажних автомобілів. Власне механізатор перетворився у центральну постать колгоспного виробництва. Характерною рисою життя села стало інтенсивне житлове будівництво (тільки за 1965-1967 рр. було зведено 168 будинків, покритих виключно черепицею та бляхою). У ньому функціонувало 10 магазинів і ларків, швейна майстерня, лікарня, медпункт, амбулаторія, середня школа (на 700 учнів), клуб (на 250 місць), будинок культури, 4 бібліотеки (17 тис. книг). У сім'ях білогородців уже діяли 200 телевізорів, 800 радіоприймачів, сотні пральних машин тощо⁸⁰. Зрозуміло, в світлі тогочасних методологічних підвалин проведення історичних досліджень автори не могли об'єктивно висвітлювати процеси соціалістичних перетворень на селі. Від них вимагалось подати лакований образ всезростаючих успіхів, зумовлених постійною турботою КПРС про трудящих. Водночас не можна було виокремлювати проблеми, які породжувалися плином життя, та показувати недоліки, прорахунки й помилки у діяльності партійних і державних органів влади.

Л. Коваленко очолив групу авторів (М. Александра, І. Винокур та ін. всього 5 осіб) по написанню нарису про Кам'янець-Подільський. Оскільки нині неможливо в'яснити творчий внесок кожного з них у його підготовку, обмежимося констатацією найголовнішого, що характеризує насамперед, зміст тієї частини праці, яка торкається висвітлення перебігу подій дорадянської історії, оскільки, припускаємо, що Л. Коваленко безпосередньо займався з'ясуванням саме середньовічної і ранньомодерної історії міста. Кидається у вічі ґрунтовність і різноманітність використаної джерельної бази її дослідження. Автори, опираючись на аналіз археологічного матеріалу, довели тяглість заселення теренів сучасного міста племенами черняхівської культури (II-IV ст.н.е.) та наявність слов'янського городища XI-XIII ст. Висловлювалося твердження дискусійного характеру про перетворення його та існуючого поселення на рубежі XI-XII ст. "у феодальне місто"⁸¹. Вперше в історіографії вчені, опираючись на зібрані археологічними розвідками матеріали, висловили обґрунтовану думку, що споруджена в останній третині XVI ст. фортеця, розбудовувалася "на місці укріплень, що існували ще до монголо-татарської навали". Сама ж вона "являла собою типову давньоруську оборонну споруду"⁸². На жаль, відповідно до панівних у тогочасній історіографії поглядів, явно недооцінювалася значимість одержання містом Магдебурзького права⁸³.

Розкрито основні віхи розвитку 3-х міських громад (української (руської), польської й вірменської), ремесел і торгівлі, боротьби Литви

і Польщі за оволодіння Кам'янцем, що завершилася у 30-х рр. XV ст. перемогою останньої, експансії католицизму, розбудови жител, замку і міських фортифікацій XVI – першої половини XVII ст. Зокрема, відзначено факти перебудови фортеці І.Претвичем, зведення у 20-50-х рр. XVI ст. двох гідротехнічних споруд, пов'язаних з Руською і Польською брамами, що мали шлюзи, “які в потрібний час опускалися, вода в річці піднімалась і затоплювала весь каньйон навколо міста, роблячи його недоступним для ворога”. Наводяться дані про наявність 1570 р. у Кам'янці 614 дерев'яних і 30 – дво- та триповерхових кам'яних будинків, у яких проживало понад 3 тис. осіб. Про високий рівень розвитку ремесел промовляло функціонування 16 цехів, в яких було об'єднано близько 300 ремісників. Не випадково місто славилось як центр ремісничого учнівства (тільки до спільного цеху стельмахів, колодіїв, бондарів і столярів щороку прибували учні з понад 100 поселень України та з-за кордону). Не замовчувалося наявність наростання національно-релігійних утисків міщан-українців, котрі створили при Іоаннопредтеченській церкві братство й відкрили тут 1589 р. братську школу⁸⁴.

Окреслено вплив (у цілому негативний) внутрішньополітичних подій та польсько-турецької війни другої половини XVII ст. на функціонування міста. Згадано про невдалі спроби (1652, 1655 рр.) українського війська під проводом Б. Хмельницького оволодіти ним, скасування 1670 р. самостійності української громади, його захоплення турками у серпні 1672 р. і перебування у складі Османської імперії до 1699 р. Слушно відзначено той факт, що цей час, насичений воєнними лихоліттями, призвів до занепаду господарське життя Кам'янця, проте некоректним було з боку авторів покладати відповідальність за нього тільки на турецьку сторону⁸⁵. Адже воєнні дії велися з двох сторін і польські підрозділи, неодноразово блокуючи місто й розоряючи його околиці, теж причетні до деградації економічного життя Кам'янця. Вельми скупа інформація подана про розвиток міста у XVIII ст. Дещо багатшою вона є стосовно першої половини XIX ст., правда торкається переважно політичних подій. Згадано про перебування у ньому декабриста В. Раєвського, знаного подільського бунтівника У. Кармалюка, геніального Т. Шевченка, відомих письменників С. Руданського й А. Свидницького⁸⁶.

Висвітлено розбудову міста у другій половині XIX – початку XX ст. (з'явилося Нове місто, зв'язане зі Старим містом на острові мостом через р. Смотрич), розвиток у ньому ремесел і промислового виробництва, торгівлі. 1913 р. діяло 28 підприємств напівкустарного

характеру, на яких працювало 200 осіб, 312 ремісничих майстерень, де працювало 880 осіб. Попри свій статус центру Подільської губернії, Кам'янець, як з'ясували дослідники, за рівнем розвитку промисловості і торгівлі займав лише 4 місце в губернії (після Вінниці, Проскурова, Дунаєвець). Водночас у галузі культури й освіти він мав найвагоміші здобутки. Так, у ньому діяли 8 середніх навчальних закладів, 5 училищ і 6 церковнопарафіяльних шкіл, 4 бібліотеки, театр, 3 клуби⁸⁷. Кидається у вічі непропорційно велика увага авторів, приділена висвітленню революційного руху, соціальних виступів робітників, діяльності соціал-демократичного осередку⁸⁸. Детально описано процес утвердження радянської влади, розбудову соціалістичного укладу життя у 20-30 рр., роки воєнного лихоліття та здобутки кам'янчан у різних сферах розвитку міста 50-60 рр. ХХ ст.⁸⁹. У цілому ж, попри наявність названих та інших недоліків (зумовлених переважно хибами панівної методології), даний нарис став першим у радянській історіографії Кам'янця-Подільського дослідженням, в якому подавалася цілісна картина розвитку міста від його витоків до початку 70-х рр. ХХ ст.

Л. Коваленко взяв участь і в роботі II Подільської історико-краєзнавчої конференції (1967), присвятивши виступ аналізу подій Коліївщини 1768 р. на Поділлі. Він був опублікований (у співавторстві з О. Наумцем) у її "Матеріалах", що побачили світ 1968 р. У даному повідомленні слушно наголошується на тому, що Коліївщина – це "велике народне повстання". Показово, що у його назві й тексті автори уникають вживати термін "Коліївщина", надаючи і, вочевидь, слушно перевагу терміну "народне повстання". Відзначають, що на Поділлі гайдамацький рух точився, починаючи з початку XVIII ст. Особливого розмаху він набирав у 1704, 1730-1735, 1737-1739 рр. Наводяться свідчення джерел про участь подільських селян у повстанні 1768 р., називаються окремі прізвища тих з них, хто приєднувався до загонів повстанців (В. Лобуренко, Р. Шостаченко, М. Грабчук тощо). Висловлюється міркування, що "наймит Галайда з поеми Т.Г. Шевченка "Гайдамаки" не лише літературний образ, а й історичний тип, так вдало відзначений Шевченком-істориком". Встановлено місця масових страт повстанців у Поділлі – Серби, Вінниця, Кам'янець-Подільський, Летичів⁹⁰.

У ці ж роки Л. Коваленко продовжував активно розробляти різноманітні історіографічні сюжети, а також інтенсивно працювати над вдосконаленням тексту монографії про вплив Великої французької революції на громадсько-політичне життя України, написаної ще у

середині 60-х рр. Вона вийшла з друку 1973 р. в час, коли в Україні лютувала реакція на все прогресивне, українське й серед інтелігенції проходив пошук “буржуазних націоналістів”. Як засвідчив подальший перебіг життя талановитого вченого, вона стала його останньою крупною роботою з української історії, вінцем чвертьвікового творчого осмислення всього комплексу питань даної проблеми. Вдало обрана структура дозволила органічно поєднати сюжетні лінії у цілісний образ, а відтак реконструювати різні форми як сприйняття громадською Україною духу французької революції, так і реакції на нього. Вокремі розділи виокремлено з’ясування активізації її боротьби проти кріпацтва, розгортання національно-визвольного руху, піднесення просвітительства та відношення французької громадськості до України.

“Вступ” присвячено аналізу актуальності теми, джерельної бази її дослідження й історіографії, а також соціально-економічного й політичного становища різних регіонів України в останній третині XVIII – початку XIX ст. Обґрунтовуючи наукову актуальність порушеної теми, Л. Коваленко вважав за доцільне поставити під сумнів утверджений в радянській історіографії погляд на хронологічні межі французької революції, як такі, що охоплювали 1789-1794 рр. На його думку, її завершення доцільно обмежувати 1799 р. – подіями 18 брюмера⁹¹. Такий підхід дозволив розширити спектр впливу революційних подій на українську громадськість.

Кидаються у вічі й нові акценти історіографічного сюжету. Вчений звів до мінімуму критику міркувань українських істориків, відмовився від використання ідеологічних штампів й навішування обвинувачувальних ярликів, жодним словом не обмовився про реакційну роль доробку “буржуазно-націоналістичних” дослідників. Мало цього, наважився побачити у працях буржуазних істориків і раціональне зерно. “Вище було зазначено, – писав Л. Коваленко, – що буржуазна історіографія ігнорувала події французької революції як об’єкт дослідження і як матеріал, що становить важливу сторінку в житті українського народу. Та було б помилкою вважати, що українські буржуазні історики XIX ст. не займалися цим питанням зовсім. Навпаки, історики та літературознавці України, які деякою мірою вивчали питання соціально-економічного, громадсько-політичного і культурного життя України 90-х років XVIII ст., незмінно наводять факти і матеріали, що свідчать про вплив Великої французької буржуазної революції на Україну. Проте у працях цих істориків факти подаються коротко і до того ж у зв’язку з викладом

чи дослідженням іншої теми”⁹². Як бачимо, мала місце цілком виважена критика поглядів опонентів. З’ясовано доробок радянських науковців⁹³. Зроблено стислий огляд використаної джерельної бази, значну складову якої становили неопубліковані матеріали рукописних відділів Центральної наукової бібліотеки (м.Київ) та Львівської наукової бібліотеки, Київського та Харківського центральних архівів давніх актів⁹⁴.

Помітне місце у “Вступі” зайняв аналіз соціально-економічного й політичного становища Лівобережної й Правобережної України та західноукраїнських земель. Зокрема, відзначається посилення кріпосницької системи у Лівобережжі, зрівняння у правах старшини з російським дворянством, зародження буржуазії й предпролетаріату, виокремлюються причини невдоволення середнього й дрібного дворянства, загострення соціальної боротьби тощо. Вочевидь, не зовсім коректним було зарахування автором до поміщиків у “соціальному відношенні” духівництва. Обійдено мовчанкою антиукраїнську національну політику російського уряду⁹⁵. Помітно глибшим виявився аналіз соціально-економічних і політичних процесів у Правобережжі, де “занепад і господарча деградація, характерні для Польщі кінця XVIII ст.,... виступають ще гостріше”. Як з’ясував учений, помітну тенденцією став перехід до запровадження панщини, яка в північних районах зростає у 80-х рр. XVIII ст. до 5-6 днів на тиждень (у південних – переважно чинш), спостерігався занепад промисловості і міської торгівлі. Наведено яскраві приклади боротьби міщан Брацлава й Кам’янця-Подільського проти посилення утисків і свавілля, спроб феодалів захопити міські землі, розкрита сутність подій так званої “Волинської тривоги” 1789 р.⁹⁶. Торкаючись західноукраїнських земель, Л. Коваленко зосередив увагу на реформах Марії Терезії та Йосифа II, висвітленні становища греко-католицької церкви. Остання на його переконання, “відіграла тут іншу роль ніж на Правобережжі: вона була певною мірою осередком опозиційних сил проти польських поміщиків і польського духівництва”⁹⁷.

Чимало уваги приділено показу впливу ідей просвітительства на прогресивну українську громадськість, що створювали ґрунт для позитивного сприйняття французької революції. На думку автора, “дворянська інтелігенція захоплювалася ідеями цієї філософії”. Вони пропагувалися також передовими педагогами Київської академії⁹⁸. Під цим кутом зору розглянуто погляди українського філософа Г. Сковороди. Це дозволило виявити в них риси, що зближували “його з представниками лівої течії французьких просвітників XVIII ст., таких,

як Маблі, Ж.-Ж. Руссо”⁹⁹. Обґрунтованою видається висловлена істориком думка, що “в колах тогочасної прогресивної інтелігенції на Україні спостерігається посилений інтерес до французького просвітництва, його лівої течії, зокрема до Руссо. Досить показовим є те, що з творами Руссо були добре обізнані на Лівобережній Україні...” На її підтвердження висвітлюються погляди І. Богдановича, Я. Козельського, В. Капніста, Г. Винського, котрі добре знали основні праці французького філософа й поділяли висловлені ним фундаментальні міркування¹⁰⁰.

Перший розділ монографії присвячено характеристиці активізації боротьби передової громадськості України проти кріпацтва у 90-х рр. XVIII ст. у зв’язку з впливом французької революції. Насамперед констатується факт надходження в Україну відомостей про неї з різних джерел. Як приклад наводиться переклад Г. Винським на російську мову тексту брошури французького революційного публіциста Ж.Л. Карра під назвою “Оратор французских генеральных штатов 1789 г.”, що набрав поширення у колах інтелігенції¹⁰¹. Якщо більшість українського панства вороже сприймала революційні події (про що промовляють нотатки дворянина із Слобожанщини І. Остроженко-Лохвицького), то частина інтелігенції, вихованої на ідеях французької просвітницької філософії, вітала їх. У значній мірі сприяла цьому знаменита “Подорож з Петербурга в Москву” О. Радищева, що розповсюджувалася в Україні. “Якщо звістка про революцію у Франції давала певне уявлення про хід подій, – зауважував Л. Коваленко, – то твори Радищева допомогли глибоко усвідомити саму суть явищ і зробити практичні висновки щодо Росії, в тому числі й України”¹⁰².

У порівнянні з попередніми роботами автор помітно позитивніше характеризує погляди В. Капніста. Так, наголошує на тому, що “незалежно від суб’єктивних намірів і настроїв Капніста його “Ода на рабство” саме в 90-х роках XVIII ст. розповсюджувалась у колах прогресивної інтелігенції, перегукувалась з “Подорожжю” Радищева і була співзвучною з французькою революцією”. І далі продовжує: “В часи реакції, коли ніхто з критиків не насмівився відкрито висловити свою солідарність з автором “Подорожі”, Капніст дав високу принципову оцінку творчості Радищева”¹⁰³. Історику вдалося встановити наявність співчутливого ставлення до ідей французької революції семінаристів Переяславської семінарії та студентів і педагогів Київської академії¹⁰⁴.

Розглядаючи сприйняття революційних ідей громадськістю Правобережжя, вчений констатує, що переважна більшість польського

панства відносилась до них вкрай вороже, хоча “були особи, які співчували французькій революції”. Захоплювалися ними й окремі представники недворянської польської молоді. Позитивно ставилися до звісток про революцію й деякі українські інтелігенти¹⁰⁵. Щодо західноукраїнських земель, то, на переконання автора, відомості про революційні події “поширювалися серед найширших кіл населення” й доходили “навіть у глухі закутки”, про що промовляла “Літопись Гукливіська”, написана у Закарпатті кількома священиками. У Східній Галичині розмови про французьку революцію точилися і серед греко-католицького духівництва¹⁰⁶. Чимало нового Л. Коваленко вніс у висвітлення питання щодо масштабів поширення відомостей про революційні події у Львівському університеті (у зв’язку з чим проаналізував погляди декана філософського факультету, професора фізики й філософії Й. Мартиновича, угорця за національністю) та середніх навчальних закладів. Не випадково уряд домагався, щоб не тільки “письменники й публіцисти, а й учителі в західноукраїнських землях писали твори, спрямовані проти французької революції”¹⁰⁷. Вивчаючи діяльність одного з редакторів польської газети “Dziennik” українця М. Герасевича та політичні позиції власне газети, автор схиляється до думки, що М. Герасевич через неї намагався “пропагувати ідеї прогресу серед української інтелігенції”. Сама ж газета, робить вчений висновок, стала “ґрунтовним каналом, через який йшли до Західної України відомості про Велику французьку революцію”¹⁰⁸.

З’ясовуючи погляди представників громадськості на кріпацтво, Л. Коваленко порушив важливу наукову проблему вивчення соціальної самосвідомості селянства, що дозволило йому зробити висновок наступного змісту: “Жвавий інтерес селянських мас України до революційних подій у Франції спостерігається в різних її частинах”¹⁰⁹. Розглядаючи оду К. Пузини “Малороссийский крестьянин”, він підкреслює той факт, що її автор недвозначно натякав “на можливість радикальних змін у соціальному становищі панів та слуг, подібно як під час революції у Франції...” Історик зазначає той факт, що в “гострих нападках на кріпацтво відчувається радикалізм мислення, що не спостерігалось серед українських письменників до Т.Г. Шевченка”¹¹⁰.

Ґрунтовно дослідивши життя і творчість І. Котляревського, автор монографії засвідчив слушність оцінок О. Єфіменко антикріпосницьких настроїв автора “Енеїди”. Звернув увагу на наявність “певного протиріччя між об’єктивним соціальним змістом “Енеїди” та рівнем свідомості її автора”¹¹¹. У порівнянні з характеристиками поглядів

В. Каразіна у попередніх працях історик помітно глибше осягнув їхню значимість. “Безумовно, найважливішим явищем у громадсько-політичному житті Лівобережної України кінця XVIII ст. – наголошує Л. Коваленко, – були проекти ліквідації кріпосництва В.Н. Каразіна, діяльність якого як громадського діяча почалась з проектів поліпшення становища селян”¹¹². Висвітлено чинники, що вплинули на формування його світогляду. Як зауважує історик, “...факт одруження на кріпацці є красномовним свідченням радикальних політичних поглядів Каразіна в ті роки. Ідеї рівності станів настільки домінували в його світогляді, що він ігнорує дворянську мораль і традиції, йде на гострий конфлікт з родиною”¹¹³. Розкрито також заходи В. Каразіна у Кручиках, спрямовані на звільнення селян від кріпацтва. З’ясовано, що він домігся сформування громадського капіталу для потреб громади, запровадив у селі опіку над сиротами, відкрив початкову школу для селянських дітей, утворив орган самоврядування – Думу, займався опрацюванням нових методів господарювання. Дані проекти і заходи В. Каразіна знайшли позитивну оцінку історика, бо “набули значного звучання в громадсько-політичному житті України не стільки своїми безпосередніми наслідками (для селян с. Кручики), а як документ політичної думки, де було сформульоване положення про необхідність ліквідації кріпацтва”¹¹⁴.

Помітно збагатилася у монографії джерельна база дослідження проблеми відношення до кріпацтва громадськості Правобережної України. Це дозволило встановити причини такого явища як рееміграція селян, породженого польською Конституцією 1791 р., погляд на становище українських селян вождя польського повстання Т. Костюшки, а також їхнє ставлення до нього (поширення серед них легенд про українське походження Т. Костюшка). Проаналізовано світоглядні засади Ф. Горжковського, котрий хотів підготувати селянське повстання¹¹⁵.

У другому розділі охарактеризовано вплив революційних ідей на український національно-визвольний рух. “Увагу до національних проблем, – констатує автор, – визначила та обставина, що довгий час український народ був роз’єднаний і зазнавав жорстокого національного гноблення, особливо у тих частинах України, що знаходились під владою польських та австрійських феодалів. Ось чому ідеї національної свободи і патріотизму, проголошені Великою французькою буржуазною революцією, досить чутливо сприймалися в колах тогочасної української інтелігенції й громадських діячів та своєрідно трансформувалися в їх свідомості”¹¹⁶. В цьому відношенні

справедливо підкреслюється важливе значення “Енеїди” І.Котляревського, що продемонструвала піднесення національних почуттів і дала “могутній поштовх розвитку нової української літератури...”¹¹⁷. Важко не погодитися зі зробленим висновком, що ““Енеїда” Котляревського яскраво декларувала увагу до національних проблем”¹¹⁸.

Збагатив Л. Коваленко висловлену раніше оцінку світоглядних засад В. Капніста. У даній роботі уже констатував, що в “Оді на рабство” “разом з протестом проти кріпацтва досить виразно прозвучав і протест проти колоніальної політики царизму щодо України. Саме посилення кріпацтва Капніст небезпідставно розцінював як крок, що посилював національний гніт на Україні”¹¹⁹. Всебічно проаналізувавши зміст відомої комедії автора “Ябеда”, історик робить цікаве спостереження: “принциповість Прямикова – це принциповість Капніста-письменника, Капніста – громадського діяча. Капніст не лише засуджував “ябеду”, він підкреслював, що справа не в окремих чиновниках, а в усій системі самодержавства, і тому закликав до боротьби проти нього”¹²⁰.

Детально досліджуються у монографії погляди В. Карабіна, котрий “сформулював позитивну програму дій – буржуазні реформи”. У листах до царя Олександра І та у своїх працях він домагався перебудови державного устрою й демократизації судових установ, проводив ідею, хоч і обережно, суверенітету народу, а відтак обмеженості влади царя, висловлював міркування про доцільність ліквідації “станового поділу населення й проголошення рівності перед законом...”, необхідність розвитку промисловості й торгівлі¹²¹. Підводячи підсумки своїх роздумів над процесом формування національної свідомості населення Лівобережжя, Л. Коваленко наголошує на тому, що воно “проходило як боротьба за розвиток демократичних напрямів на основі народних традицій з виразними антикріпосницькими рисами та орієнтацією на тогочасну передову російську громадську думку і культуру”. Водночас, враховуючи посилення українофобії з боку офіційної ідеології та владних структур, дослідник змушений був засвідчувати власне несприйняття ідей “українського дворянського націоналізму”. Даний “напрямок національного життя, – зауважував автор книги, – об’єктивно протистояв тенденціям українського дворянського націоналізму з його реакційними і кріпосницькими рисами”¹²².

Щодо Правобережної України, то тут, на його переконання, “увага до національних проблем виявилась в інших формах”. Відзначає позитивну роль православного духовництва, представник якого

розробив “Меморіал” до Чотирилітнього сейму. У ньому підкреслював, що власне релігійна політика польського уряду призвела до повстань українського населення. Під впливом французької революції анонімний автор, як з’ясував Л. Коваленко, – мріяв “про Польську республіку на засадах права власності, недоторканості особи, рівності перед законом”, а також сподівався, що в “демократичній Польщі поляки й українці могли б співробітничати”¹²³. Помітний вплив на настрої міщан, як з’ясував дослідник, мало прийняття польським сеймом “Закону про міста”. Так, брацлавські міщани, захищаючи свої права, активізували боротьбу з феодалами Козловськими; відбулися виступи міщан Кам’янця-Подільського, Летичева, Гайсина, Сквири та інших поселень¹²⁴.

Певні зрушення мали місце і в громадсько-політичному житті західноукраїнських земель. Зокрема, відзначається факт зростання інтересу й співчуття з боку місцевого населення до Наддніпрянської України та Росії, критикуються хибні погляди на історію України відомого австрійського історика Й. Енгеля, котрий “поставив собі завдання: довести, що Україна завжди ворогувала з Росією і між ними ніколи не було нічого спільного”¹²⁵. Автор монографії висвітлює процес еміграції до Наддніпрянської України та Росії представників інтелігенції краю, зокрема закарпатців М. Балудянського, В. Кукольника, П. Лодія, А. Дударовича, І. Орлая тощо. На його переконання, “...Всі вони зазнали впливів всебічних прогресивних ідей – просвітительської філософії та Великої французької буржуазної революції. Ці ідеї носили печатку громадсько-політичного республіканського руху Угорщини кінця XVIII ст., але в їх свідомості вони сформувалися у вигляді посиленого інтересу до Росії та Наддніпрянської України”¹²⁶.

В окремих розділах книги винесено розгляд питання про піднесення просвітництва в Україні у кінці XVIII ст., оскільки “Програма освіти і просвітництва, проголошена революцією, знайшла своє відображення у громадсько-політичному житті України”¹²⁷. У зв’язку з цим проаналізовано погляди О. Паліцина та діяльність створеного ним гуртка у с. Попівка. Відзначено той факт, що О. Паліцин захоплювався прогресивними ідеями доби, у якій жив, докладно знав про події французької революції, перекладав на російську мову праці Вольтера та Руссо. Ідеї останнього сприймалися В. Каразіним та І. Котляревським. Як зауважує Л. Коваленко, О. Паліцина, В. Каразіна та інших учасників “Попівської академії” турбувала проблема відставання Росії від Західної Європи. Вони схилилися до думки про

необхідність проведення реформ, за допомогою яких сподівалися подолати її. А відтак надавали першочергового значення розвитку освіти, вбачаючи у ній “головний засіб до здійснення прогресу людства”, й сформували ініціативу “щодо заснування Харківського університету”¹²⁸.

Історик ґрунтовно вивчив проекти В. Каразіна, спрямовані на розвиток освіти в Росії, що дозволило визначити засадничі принципи розмірковувань творця Харківського університету. Насамперед вдалося з’ясувати, що, за задумами В. Каразіна, “новий університет має служити засобом до ліквідації станового поділу”. Передбачалося запровадити у ньому домінування природничого циклу наук, а тому особливо турбувався про “устаткування природничих лабораторій університету”. Воднораз В. Каразін, як констатує Л.Коваленко, мислив створення університету як центру “розробки української культури і науки”. Він і його однодумці виношували також намір утворити у Харкові філотехнічне товариство (товариство сприяння науці і техніці)¹²⁹. Проте, як справедливо підкреслює вчений, “не всі положення та проекти просвітителів щодо поширення освіти як засобу боротьби проти феодально-кріпосницького ладу були здійснені. А якщо дещо і було здійснено, то не так, як про це сподівались діячі “Попівської академії”. Сталося так, що Каразін офіційним розпорядженням був усунений від підготовки до відкриття університету і навіть безпідставно звинувачений у розтраті казенних коштів”¹³⁰.

Заключний розділ монографії торкається з’ясування актуальної і майже недослідженої у той час проблеми ставлення французької громадськості до України. Автор встановив, що у Франції ще до революції цікавилися становищем в Україні (Вольтер, Карра, Руліє, Левекк), а відтак, коли вона спалахнула, то французьких політичних і державних діячів Україна зацікавила насамперед з політичної сторони. Враховуючи ворожість до революції російського уряду, вони розраховували, як вияснив Л. Коваленко, у боротьбі з ним на Україну¹³¹. Тому збиралася відповідна інформація про настрої українців, виконувалися плани підняти його на повстання проти Росії (“відновити історію Пугачова”). Вчений допускає можливість перебування агентів Конвенту на теренах України¹³². Пізніше, один з них Муасонюр, відвідав її і в 1797 р. склав звіт про власні враження від своєї подорожі. Радив французькому урядові надіслати на Україну експедиційний корпус й домогтися її відриву від Росії, перетворивши у “братню республіку” на зразок “дочірніх республік, що оточували Францію”¹³³.

На сторінках книги проаналізовано також працю Ф. Гарана “Історія польської держави в зв’язку з її останньою революцією” (її шостий розділ присвячено Україні), так як вона є цікавою пам’яткою ставлення французької громадськості до України. Встановлено, що французький автор із симпатією писав про українських козаків та визвольну боротьбу українців проти Польщі. Він засуджував політику російського уряду стосовно України, який зруйнував Січ і скасував Гетьманщину. “Нарис Гарана, – підкреслює історик, – не стільки спеціальне історичне дослідження, скільки пристрасна, повна революційного запалу праця учасника революції, в якій автор пропагує ідею свободи, рівності і братерства, як їх розуміли у Франції в кінці XVIII ст.”¹³⁴.

“Висновки” монографії характеризуються лаконічністю. “Наведені у праці факти та матеріали з історії України кінця XVIII ст., – підсумовує Л. Коваленко, – свідчать, що події Французької буржуазної революції були широко відомі на Україні і мали помітний вплив на прогресивну громадську думку, ідеологічну боротьбу навколо центральних проблем тогочасного соціально-політичного та національного життя українського народу.

Ідеї Французької буржуазної революції через прогресивну російську громадськість прокладали собі шлях на Україну, ставали тут здобутком свідомості прогресивної частини дворянської інтелігенції, посилюючи її виступи проти феодально-кріпосницького ладу, що відживав, свавілля адміністративно-бюрократичного апарату царизму, здійснюваного ним національного гноблення України, підкорення частини українського народу феодалам Польщі та Австрії”¹³⁵. Дане судження, попри тогочасні обов’язкові ідеологічні постулати, є обґрунтованим і не втратило свого наукового значення й нині. Не можна не погодитися і зі зробленим висновком, що “саме звідси, з настроїв “великої весни” 90-х років XVIII ст., зігрітої полум’ям революції у Франції, ідейні зв’язки ведуть до майбутнього руху декабристів”¹³⁶.

Після виходу у світ даної книги Л. Коваленко відходить від дослідження проблем української історії, зосередившись на вивченні історіографічних сюжетів. Ним було опубліковано (у співавторстві) тільки дві праці (як тези доповідей V-ої і VII-ої Подільських конференцій) про Кам’янецький повіт 1795-1861 рр. та Кам’янець-Подільський 1672 р. У першій з них подано цікаві відомості про чисельність поселень повіту у 1818 р. та кількість дворів у них. З’ясовано, що відсоток кріпаків у ньому “був одним з найбільших у

губернії і в Україні загалом”, а у руках півтори сотні поміщиків знаходилося 218 тис. десятин, що складало 83% угідь повіту. Відзначено складність процесу перебудови поміщицьких господарств упродовж першої половини ХІХ ст.¹³⁷. Друга праця присвячена характеристиці облоги турками у серпні 1672 р. Кам’янця-Подільського. Висвітлюючи стан укріплень міста й замку, автори слушно звернули увагу на міркування У. фон Вердума про їхню слабкість. Відзначили вони також роль участі 0,5 тис. міщан і жителів передмість в обороні Кам’янця, виступ частини жінок проти ведення керівниками залози переговорів з турками¹³⁸.

Підводячи підсумки сказаному, зазначимо, що наукова спадщина Л.А. Коваленка у дослідженні історії України помітно поступається творчому доробку у вивченні різноманітних аспектів історіографії України та зарубіжних країн. Однак, маємо підстави стверджувати, що він став першим радянським вченим, котрий ґрунтовно дослідив вплив Французької революції кінця ХVІІІ ст. на громадськість України, а також відіграв важливу роль у становленні історичного краєзнавства у Волині, Житомирщині й Поділлі.

Післямова

Леонід Антонович Коваленко належав до того покоління українських вчених і педагогів, на долю котрих випало пережити усі страхиття комуністичного тоталітарного режиму, включаючи Голодомор, та Другої світової війни. Як і більшість з тих, хто щиро любив Україну, не сприймав ні серцем, ні розумом влади, яка безжально чавила все, що торкалося сфери українського патріотизму, душила у зародку найменші прояви свободи особистості, коли вони виходили за межі дозволеного офіційною ідеологією. Він не став борцем супроти системи (ними були одиниці), а відтак не входив до когорти дисидентів. Водночас, і це дуже важливо за тих обставин, не перетворився у її вірного і безумовного прислужника. Це правда, що отримана від неї “чорна мітка” поселила у душі відчуття страху, яке спонукало йти на компроміси, що суперечили його сумлінню й переконанням, і на які б ніколи не наважився у нормальному плінні суспільного життя. Проте правдою є і те, що Леонід Антонович так і не зрікся своїх поглядів, за які постраждав, а заховав їх у глибину свого серця. Ніколи не приховував поваги до України та її історії, не запобігав перед владою, демонструючи їй свою відданість (під різними приводами відмовлявся від вступу до КПРС), не став кар’єристом, не озлобився, а завжди залишався, попри складності свого характеру, порядною, доброю, чуйною, виваженою і мудрою Людиною. Поза сумнівом, належав до тієї плеяди української інтелігенції, котра мовчазно співіснувала, а не співпрацювала з чужим для її світоглядних і ментальних засад режимом. І ця її мовчазність не була проявом байдужості до долі Батьківщини, навпаки, вона слугувала єдиною можливою легальною формою протесту проти існуючих порядків у радянському суспільстві.

Змушений працювати у провінційних містах, які не могли бути центрами науки (Житомир, Ужгород, Кам’янець-Подільський), зумів досягти найвищих вершин фахового професіоналізму, а відтак заслужити визнання й повагу не лише серед учених України, а й всього СРСР. Зосередившись на дослідженні різноманітних аспектів української історіографії, він став першим, хто спромігся реконструювати цілісну панораму її розвитку впродовж кінця XVIII – початку XX ст. Попри всі наявні огріхи і помилки в оцінках творчого доробку суб’єктів історіографічного процесу (зумовлених не стільки прорахунками вченого, скільки хибними методологічними засадами

обов'язкового офіційного інструменталію проведення наукових досліджень), автор окреслив (часто вперше) значимість і місце кожного з них у з'ясуванні минулого України. Саме йому належала заслуга у закладенні підмурку з'ясування процесу формування і розвитку демократичних течій української історіографії. Цілком слушно звернув увагу вчених на необхідність вивчення історичних поглядів Т.Шевченка, М.Гоголя, І.Франка, П.Грабовського, Л.Українки тощо. Знову ж таки, можна і потрібно дискутувати з рядом висловлених М.Коваленком міркувань і сформульованих теоретичних положень, зрозуміло також, що чимало з них, з погляду сучасних досягнень історіографії, виявилися хибними, проте оцінювати його доробок слід лише під кутом зору того, що він вніс нового у порівнянні зі своїми попередниками і сучасниками.

У жодному випадку не слід ігнорувати наукових заслуг вченого у започаткуванні нових напрямів історіографічних досліджень. Адже, по суті, він став одним з піонерів вивчення проблематики історії слов'янських народів української історіографії кінця XVIII – першої половини XIX ст. Йому випало підняти питання стану з'ясування проблем всесвітньої історії в українській історіографії другої половини XIX – початку XX ст. Чомусь також забувається той факт, що Леонід Антонович не тільки порушив як наукову проблему стану вивчення історії України (особливо XVII–XVIII ст.) у польській історіографії XIX ст., але й зробив чимало для її з'ясування.

Не таким вагомим виявився доробок вченого у царині вивчення історії України. Однак, він започаткував й ґрунтовно дослідив важливу наукову проблему впливу ідей Великої французької революції на розвиток політичної свідомості української громадськості (у різних регіонах) кінця XVIII – початку XIX ст. Не зважаючи на жорсткість ідеологічного табу, все ж наважився, хоча і в м'якій, часто опосередкованій формі на критику політики російського уряду щодо України, а також на позитивну оцінку національних устремлінь патріотично налаштованих представників панівного стану й інтелігенції. Зокрема, ґрунтовно висвітлив погляди В.Капніста, М.Герасевича, І.Котляревського, В.Каразіна, О. Паліцина та ін. осіб, намагаючись об'єктивно показати як їх сильні, так і слабкі сторони. Одним з перших звернув увагу на актуальність дослідження рівня самосвідомості селянства, його світосприйняття.

Необхідно виокремити важливу значимість наукових студій Леоніда Антоновича у сфері регіональної історії. Його праці започаткували відродження історичного краєзнавства на Житомирщині,

Волині й Поділлі. Важко переоцінити роль зусиль вченого в організаційному оформленні краєзнавчого руху у Поділлі, де 1964 р. з'явилося перше в Україні Хмельницьке обласне історико-краєзнавче товариство.

Яскраво виражений талант вченого органічно поєднався в особі Леоніда Антоновича з не менш яскравим талантом педагога вищої школи. Розроблені ним лекційні курси відзначалися глибиною змісту, новизною, ясністю висловлених міркувань, виваженістю й обґрунтованістю висновків. Як лектор, вмів володіти студентською аудиторією, лекції читав дохідливо, виключно українською мовою, час від часу пересипаючи академічну оповідь цікавими фактами, дотепами, притчами. Усвідомлюючи важливість методичного забезпечення навчального процесу, вчений, попри свою занятість, першим на історичному факультеті Кам'янець-Подільського педінституту (нині національного університету імені Івана Огієнка) вдався до розробок методичних порад (рекомендацій) й посібників, показуючи приклад іншим. Постійно працював над вдосконаленням методики викладання історії у ВНЗ. З його легкої руки і дозволу Міністерства освіти започатковується написання дипломних робіт (1968 р.) на історичному факультеті Кам'янець-Подільського педінституту і не тільки на ньому, але на історичних факультетах педвузів України в цілому. Ставши одним із фундаторів історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту (поряд з деканом А.Копиловим та завкафедри історії СРСР і УРСР І.Винокуром), він зіграв вирішальну роль у формуванні атмосфери культу науки, поваги до особистості, доброзичливості, демократичності взаємин, політичного лібералізму. Батьківська опіка "діда Леоніда" обдарованих студентів і молодих викладачів відкрила шлях в науку десяткам осіб, забезпечила високий творчий потенціал колективу історичного факультету, який з часом перетворився в один з кращих серед гуманітарних вузів України.

Примітки

До розділу I

1. Коваленко Леонід Антонович [Автобіографія] // Кам'янець-Подільський міський архів (далі – КПМА). – Ф. Р-6371. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1.
2. Там само. – Арк.1; Копія диплому Л.А. Коваленка // Там само. – Арк.8.
3. Головін М. Професор Л.А. Коваленко // Радянський студент. – 1971. – 4 березня.
4. Коваленко Леонід Антонович [Автобіографія] // КПМА. – Ф. Р-6371. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1.
5. Коваленко Л.А. Поет, новатор, патріот // Вітчизна. – 1946. – №6. – С.152-158.
6. Лист Л. Коваленка до секретаря ЦК КПУ А.Д. Скаби // КПМА. – Ф. Р-6371. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.13.
7. Коваленко Леонід Антонович [Автобіографія] // КПМА. – Ф. Р-6371. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.3; Копія трудової книжки Л. Коваленка // Там само. – Спр.3. – Арк.6, 4, 70.
8. Коваленко Леонід Антонович // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. – К., 2006. – С.146, 557.
9. Коваленко Л.А. Історичні погляди О.М. Радищева // Вісник АН УРСР. – 1949. – №9. – С.57-67.
10. Кругляк Б.А. Л.А. Коваленко і його учні – дослідники історії Волині і Житомирщини // АCADEMIA на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка. – Ч.І: Історичні дослідження. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С.48.
11. Заява Л.А. Коваленка ректору Житомирського педінституту // Архів Житомирського державного університету ім. Я. Франка. – Особова справа Л.А. Коваленка. – Арк.6.
12. Характеристика доцента кафедри загальної історії Ужгородського державного університету Л.А. Коваленка // Архів Кам'янець-Подільського національного університету (далі – АКПНУ). – Особова справа Л.А. Коваленка. – Арк.9.
13. Там само.
14. Коваленко Л.А. Историография Украины // Очерки исторической науки в СССР. – М.: Из-во АН СССР, 1960. – Т.П. – С.693-715.
15. Коваленко Л.А. Вивчення проблем історії Угорщини в Ужгородському університеті // Український історичний журнал. – 1957. – №2. – С.160-161; Його ж. Іван Франко про історію феодально-кріпосницької епохи в Україні // Наукові записки Ужгородського державного університету. – 1957. – Т.25. – С.75-95; Його ж. Боротьба Чернишевського і Добролюбова за зміцнення дружби російського і українського народів // Наукові

- записки Ужгородського державного університету. – 1957. – Т.30. – С.188-202; Його ж. Разработка истории Венгрии в Ужгородском университете // Вопросы истории. – 1958. – №8. – С.216-218; Його ж. Об изучении истории социалистических стран Европы в вузах // Вопросы истории. – 1958. – №8. – С.221-222 (співавт. І. Гранчак, Г. Марченко); Його ж. До питання про історичні погляди О.М.Лазаревського // Укр. іст. жур. – 1958. – №4. – С.98-107 та ін.
16. Коваленко Л.А. Історичні погляди С. Подолинського // Доповіді та повідомлення: Серія історична. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1958. – №2. – С.55-58; Його ж. Французская буржуазная революция конца XVIII ст. и общественно-политическая мысль на Украине // Межвузовская конференция по истории якобинской диктатуры. – Одесса: Одесский государственный университет, 1958. – С.57-59; Його ж. Венгерские якобинцы // Там само. – С.61-65; Його ж. Народницька течія в українській історіографії // Тези доповідей та повідомлення. Серія історична. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1959. – №3. – С.55-59; Його ж. Н.В.Гоголь – историк Украины // Проблемы историографии: Тезисы и авторефераты докладов и сообщений на межвузовской конференции. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1960. – С.46-47.
 17. Коваленко Л.А. Історія міжнародних відносин нового часу: Методичні вказівки до курсу на вибір для заочного відділення. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1957; Його ж. Методические указания к курсу “История Венгрии” для студентов-заочников исторического факультета. – Ужгород, 1959. (співавт. Я. Штернберг).
 18. Заява Л. Коваленка ректору Ужгородського держуніверситету І.І. Ленарському // КПМА. – Ф. Р-6371. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.18.
 19. Лист Л. Коваленка до секретаря ЦК КПУ А.Д. Скаби // Там само. – Арк.15.
 20. Копія наказу по Кам’янець-Подільському державному педінституту від 29 січня 1962 // АКПНУ. – Особова справа Л.А. Коваленка. – Арк.15; Виписка із наказу по Кам’янець-Подільському державному педінституту від 28 серпня 1963 // Там само. – Арк.22.
 21. Гавришук А.П. Талановитий, мудрий, простий, доступний // АCADEMIA. – С.16-17.
 22. Коваленко Леонід Антонович [Автобіографія] // КПМА. – Ф. Р-6371. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.3.
 23. Лист М. Тихомирова до Л. Коваленка 20 жовтня 1963 р. // Там само. – Спр.21. – Арк.27.
 24. Коваленко Л.А. Демократические течения в историографии Украины XIX века: Автореферат дис. ...доктора ист. наук. – К., 1964. – С.3.
 25. Копія наказу від 21 листопада 1983 р. по Кам’янець-Подільському державному педагогічному інституту // АКПНУ. – Особова справа Л.А. Коваленка. – Арк.61.
 26. Із спогадів професора А.О. Копилова.

27. Див.: Копилов С. Листи до вчителя (з епістолярії Валерія Степанкова) // TERRA COSSACORUM: Студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. – К., 2007. – С.547-553.
28. Завальнюк О.М. Валерій Степанков: Портрет історика-професіонала. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С.8.
29. Коваленко Л.А. Міжнародне значення возз'єднання України з Росією // Матеріали ювілейної сесії Житомирського педінституту. – Житомир, 1954. – С.17-21; Його ж. Події визвольної війни українського народу і боротьба за возз'єднання України в Східній Волині // Наукові записки Житомирського педінституту. –1955. – Т.2. – С.16-33.
30. Лист В. Смолія до Л.А. Коваленка від 26 серпня 1971 р. // КПМА. – Ф. Р.6371. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.77; Лист В. Смолія до Л.А. Коваленка від 21 листопада 1971 р. // Там само. – Арк.91; Лист В. Смолія до Л.А. Коваленка від 9 травня 1972 р. // Там само. – Арк.100; Лист В. Смолія до Л.А. Коваленка від 27 лютого 1973 р. // Там само. – Арк.108 та ін.
31. Протокол засідання кафедри історії від 4 листопада 1966 р. // Хмельницький обласний державний архів (далі – ХОДА). – Ф. Р.302. – Оп.1. – Спр. 34. – Арк.101; Протокол засідання кафедри загальної історії від 24 жовтня 1969 р. // Там само. – Спр.6. – Арк.9; Протокол засідання кафедри загальної історії від 29 січня 1970 р. // Там само. – Спр. 6. – Арк.18; Протокол засідання кафедри загальної історії від 14 лютого 1970 р. // Там само. – Спр. 6. – Арк.26; Протокол засідання кафедри загальної історії від 27 вересня 1972 р. // Там само. – Спр. 6. – Арк.59; Протокол засідання кафедри загальної історії від 26 грудня 1972 р. // Там само. – Спр. 6. – Арк.62; Протокол засідання кафедри загальної історії від 17 січня 1974 р. // Там само. – Спр. 6. – Арк.89; Протокол засідання кафедри загальної історії від 4 лютого 1975 р. // Там само. – Спр. 231. – Арк.29.
32. Протокол засідання кафедри історії від 23 вересня 1966 р. // ХОДА. – Ф. Р.302. – Оп.1. – Спр. 34. – Арк.99, 104, 105; Протокол засідання кафедри загальної історії від 30 листопада 1974 р. // Там само. – Спр. 231. – Арк.19; Протокол засідання кафедри загальної історії від 4 січня 1975 р. // Там само. – Арк.28; Протокол засідання кафедри загальної історії від 4 лютого 1975 р. // Там само. – Арк.32; Протокол засідання кафедри загальної історії від 14 квітня 1975 р. // Там само. – Арк.48; Протокол засідання кафедри загальної історії від 11 жовтня 1976 р. // Там само. – Спр. 291. – Арк.4.
33. Протокол засідання кафедри загальної історії від 4 лютого 1975 р. // Там само. – Ф. Р.302. – Оп.1. – Спр.231. – Арк.33; Протокол засідання кафедри загальної історії від 11 жовтня 1976 р. // Там само. – Спр. 291. – Арк.4.
34. Протокол засідання вченої ради історико-філологічного факультету від 14 березня 1968 р. // ХОДА. – Ф. Р.302. – Оп.10. – Спр.63. – Арк.62.
35. Коваленко Л.А. Роль революціонерів-дворян в розробці історії українського народу // Історіографічні дослідження Української РСР. – К., 1971.– Вип.4. – С.173-192.

36. Коваленко Л.А. Питання історії зарубіжних слов'ян в українській історіографії першої половини ХІХ ст. // Історіографічні дослідження. – К., 1973. – Вип.6. – С.116 – 127.
37. Коваленко Л.А. Исторические взгляды М.А. Максимовича (Из истории формирования либерального и демократического течений в украинской историографии 30 – 50-х годов ХІХ в.) // История и историки. Историографический ежегодник. 1972 / Ред. кол. М.В. Нечкина (отв. ред) и др. – М., 1973. – С.238 – 258.
38. Коваленко Л.А. Антонович Володимир Боніфатійович // Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969. – Т.1. – С.65; Його ж. Ворцель Станіслав // Там само. – К., 1969. – Т.2. – С.361; Його ж. Карпов Геннадій Федорович // Там само. – К., 1970. – Т.2. – С.316; Його ж. Куліш Пантелеймон Олександрович // Там само. – К., 1970. – Т.2. – С.529; Його ж. Про історичні погляди Т.Г. Шевченка // Шевченківський словник. – К., 1975. – Т.1. – С.262-263; Його ж. Історичні погляди В.Б. Антоновича // Українська Радянська енциклопедія. – К., 1978. – Т.1. – С.213.
39. Коваленко Л.А. Е. Косачевская. Бялягунский и Петербургский университет в І-й четверти ХІХ в. (Рец.) // Укр. іст. жур. – 1972. – №10. – С.148-149; Коваленко Л.А., Лаптін П.Ф. Советская историография новой истории стран Запада 1917 – 1941 гг. В.А. Дунаевского (Рец.) // Укр. іст. жур. – 1975. – №11 – С.146-147.
40. Коваленко Л.А. Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці ХVІІІ ст. – К., 1973. – 168 с.
41. Лист видавництва Київського державного університету до Л.А. Коваленка від 29 вересня 1965 р. // КПМА. – Ф. Р-6371. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.30.
42. Коваленко Л.А., Винокур І.С. Хмельницьке історико-краєзнавче товариство // Укр. іст. жур. – 1964. – №3. – С.154; Коваленко Л.А. Подільська історико-краєзнавча конференція // Укр. іст. жур. – 1965. – № 11. – С.155-156.
43. Коваленко Л.А. Науково-дослідна робота на історичному факультеті за 50 років // КПМА. – Ф. Р-6371. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.89-90.
44. Коваленко Л.А., Мамалига А.І. Білгородка // Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. – К., 1971. – С.274-284; Його ж. Ізяслав // Там само. – С.263-274; Олександра М.Ф., Винокур І.С., Коваленко Л.А. та ін. Кам'янець-Подільський // Там само. – С.297-323.
45. Коваленко Л.А. І.Я. Франко про історію Поділля // Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Від. ред. Л.А. Коваленко. – Львів, 1970. – С.58-61; Коваленко Л.А., Стецюк А.І. Кам'янецький повіт 1795-1861 рр. // Тези доповідей п'ятої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С.81-83; Коваленко Л.А., Трубочанінов В.С. Кам'янець-Подільський 1672 р. // Тези доповідей шостої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С.64-65.
46. Винокур І.С., Коваленко Л.А. П'ята Подільська історико-краєзнавча конференція // Укр. іст. журнал. – 1979. – № 12. – С.148.

47. Письмо редколлегии журнала "Вопросы истории" Л.А. Коваленко [февраль 1971] // КПМА. – Ф. Р-6371. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.66.
48. Протокол засідання кафедри історії від 13 січня 1967 р. // ДАХО. – Ф. Р.302. – Оп.1. – Спр. 34. – Арк.108; Протокол засідання кафедри загальної історії від 24 жовтня 1969 р. // Там само. – Спр.6. – Арк.39; Протокол засідання кафедри загальної історії від 14 жовтня 1971 р. // Там само. – Спр. 6. – Арк.45; Протокол засідання кафедри загальної історії від 27 вересня 1972 р. // Там само. – Спр. 6. – Арк.59; Протокол засідання кафедри загальної історії від 16 листопада 1977 р. // Там само. – Спр. 374. – Арк.17; Коваленко Л.А. Іоким Лелевель про історію України // Тези доповідей викладачів Кам'янець-Подільського пединституту на звітній науковій сесії за 1964 р. – Кам'янець-Подільський, 1965. – С.8-9 та ін.
49. Див. Коваленко Л.А. З досвіду програмування навчального матеріалу з історії // Укр. іст. жур. – 1965. – №2. – С.79-87.
50. Там само. – С.86.
51. Коваленко Л.А. Використання програмованих матеріалів на уроці історії // Тези доповідей на звітній науковій сесії кафедр інституту за 1965 р. (вересень 1966 р.). – Кам'янець-Подільський, 1966. – С.35-36; Його ж. Урок з історії програмованим методом // КПМА. – Ф.Р-6371. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.65-71.
52. Коваленко Л.А. В Каменец-Подольском педагогическом институте // Советское славяноведение. – 1969. – №1. – С.126.
53. Там само.
54. Коваленко Л.А. Конспект лекцій з української історіографії ХІХ ст. – Кам'янець-Подільський, 1964. – 88 с.
55. Лист І.С. Галкіна до Л.А. Коваленка б/д [1966 – автори] // Кам'янець-Подільський міський архів. – Ф. Р-6371. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.55.
56. Петляк Ф.А. Кузня педагогічних кадрів: Рукопис. – Кам'янець-Подільський, 1968. – С.107-107 // Музей Кам'янець-Подільського національного українського університету.
57. Коваленко Л.А. Методические указания для студентов исторического факультета по изучению тем историографии новой и новейшей истории / Ред. А.А. Копылов. – Каменец-Подольский, 1976.
58. Коваленко Л.А. Из опыта преподавания курса историографии новой и новейшей истории на истфаках пединститутів // XXV съезд КПСС о задачах преподавания исторической науки. – Калинин, 1979. – С.140-141.
59. Коваленко Л.А., Лаптіг П.Ф. Вопросы историографии в высшей школе, Смоленск, 1975. (Рец.) // Укр. іст. жур. – 1977. – №5. – С.142-144.
60. Там само. – С.143-144.
61. Коваленко Л.А. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. – К., 1983. – 120 с.
62. Коваленко Л.А., Зайцев В.В. Методичні вказівки до вивчення тем "Міжнародні відносини нового часу". – Кам'янець-Подільський, 1971. –

- 44 с.; Коваленко Л.А., Кукурудзяк М.Г. Методичні вказівки до вивчення тем “Міжнародні відносини нового часу”. – Кам’янець-Подільський, 1978. – 32 с.
63. Хрестоматія з нової історії: Навчальний посібник. – Ч.2 / Упор. А.А. Жебокрицький (ред.), Л.А. Коваленко, В.В. Зайцев. – К., 1972.
64. Лист Міністерства освіти України до Л.А. Коваленка від 25 лютого 1971 р. // КПМА. – Ф. Р-6371. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.37.
65. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Кам’янець-Подільський державний університет (1918–2007 рр.): Історичний нарис. – 5-е вид. доопр. і доп. – Кам’янець-Подільський, 2007.
66. Протокол спільного засідання кафедр загальної історії Вінницького, Київського, Івано-Франківського і Кам’янець-Подільського державних педагогічних інститутів від 11 травня 1983 р. // ДАХО. – Ф. Р.302. – Спр.813. – Арк.27.
67. Заява Л.А. Коваленка від 16 листопада 1983 р. // АКПНУ. – Особова справа Л.А. Коваленка. – Арк.62; Виписка із наказу ректора педінституту від 21 листопада 1983 р. // Там само. – Арк. 61.
68. Протокол засідання кафедри загальної історії від 9 квітня 1985 р. // ДАХО. – Ф. Р.302. – Оп.1. – Спр.1044. – Арк.28.
69. Леонід Антонович Коваленко: Некролог // Прапор Жовтня. – 1985. – 25 червня.

До розділу II

1. Коваленко Л.А. Історичні погляди О.М. Радищева // Вісник Академії Наук УРСР. – 1949. – №9. – С.57-67.
2. Там само. – С.57.
3. Там само. – С.59.
4. Там само. – С.62.
5. Там само. – С.64.
6. Там само. – С.67.
7. Коваленко Л.А. Історичні погляди революціонера-демократа Т.Г. Шевченка /// Вісник АН УРСР. – 1951. – №3. – С.15-25; Його ж. Исторические взгляды революционера-демократа Т.Г. Шевченко // Вопросы истории. – 1951. – №7. – С.26-44.
8. Коваленко Л.А. Исторические взгляды революционера-демократа Т.Г. Шевченко. – С.28-29.
9. Там само. – С.31, 28.
10. Коваленко Л.А. Історичні погляди революціонера-демократа Т.Г. Шевченка // Вісник Академії наук УРСР. – 1951. – №3. – С.19; Його ж. Исторические взгляды революционера-демократа Т.Г. Шевченко. – С.34-35.
11. Його ж. Историография Украины // Очерки истории исторической науки в СССР. – М., 1955. – Т.І. –. – С.610.
12. Його ж. Історичні погляди революціонера-демократа Т.Г. Шевченка. – С.21.

13. Там само. – С.22.
14. Там само. – С.23.
15. Там само. – С.24.
16. Там само; Його ж. Исторические взгляды революционера-демократа Т.Г. Шевченко. – С.43.
17. Коваленко Л.А. До питання про історичні погляди О.М. Лазаревського // Укр. іст. жур. – 1958. – №4. – С.96-107.
18. Там само. – С.101, 102.
19. Там само. – С.102-103.
20. Там само. – С.103.
21. Там само.
22. Там само. – С.104, 107.
23. Коваленко Л.А. Історичні погляди І.Я. Франка // І.Я. Франко як історик: Наукові записки Інституту історії АН УРСР. – К., 1956. – Т.8. – С.3-33; Його ж. Історичні погляди Івана Франка // Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту ім. Івана Франка. Серія історико-філологічна. – 1956. – Т.4. – С.5-23; Його ж. Іван Франко про історію феодально-кріпосницької епохи на Україні // Наукові записки Ужгородського державного університету. – 1957. – Т.XXV. – С.75-95; Його ж. Іван Франко – історик-славист // Укр. іст. жур. – 1966. – №8. – С.53-61.
24. Коваленко Л.А. Історичні погляди І.Я. Франка // І.Я. Франко як історик: Наукові записки Інституту історії АН УРСР. – К., 1956. – Т.8. – С.10.
25. Там само. – С.12-14.
26. Там само. – С.14-16.
27. Там само. – С.16.
28. Там само.
29. Там само. – С.17.
30. Коваленко Л.А. Іван Франко про історію феодально-кріпосницької епохи на Україні // Наукові записки Ужгородського державного університету. – 1957. – Т.XXV. – С.75-95.
31. Там само. – С.78-79.
32. Там само. – С.79-80.
33. Там само. – С.94-95.
34. Там само. – С.95.
35. Коваленко Л.А. Історичні погляди І.Я. Франка. – С.19.
36. Там само. – С.21.
37. Там само.
38. Там само. – С.22.
39. Там само.
40. Там само. – С.23.
41. Там само. – С.25.
42. Там само. – С.25-27.
43. Там само. – С.28-29.

44. Там само. – С.33, 28.
45. Коваленко Л.А. Иван Франко – історик-славіст // Укр. іст. жур. – 1966. – №8. – С.53-61.
46. Там само. – С.54.
47. Там само. – С.55.
48. Там само.
49. Там само.
50. Там само. – С.57.
51. Там само. – С.57-58.
52. Там само. – С.61.
53. Коваленко Л.А. Історичні погляди С.А. Подолинського // Доповіді і повідомлення. Серія історична. – Ужгород, 1958. – №2. – С.55-58.
54. Коваленко Л.А. Народницька течія в українській історіографії (Повідомлення) // Тези доповідей та повідомлення. Серія історична. – Ужгород, 1959. – №3. – С.55-59.
55. Коваленко Л.А. Питання історії України в працях К. Маркса і Ф. Енгельса // Доповіді і повідомлення. Серія історична. – Ужгород, 1960. – №4. – С.85-89.
56. Коваленко Л.А. Н.В. Гоголь – історик України // Проблемы историографии (Тезисы и авторефераты докладов и сообщений на межвузовской конференции). – Воронеж, 1960. – С.46-47.
57. Коваленко Л.А. Историография Украины // Очерки истории исторической науки в СССР / Под ред. М.Н. Тихомирова (гл. ред.), М.А. Алпатова, А.Л. Сидорова и др. – М., 1955. – Т.І. – С.598-611; Його ж. Историография Украины // Очерки истории исторической науки в СССР / Под ред. М.В. Нечкиной (гл. ред.), М.Н.Тихомирова, С.М. Дубровского и др. – М., 1960. – С.693-714.
58. Коваленко Л.А. Историография Украины // Очерки истории исторической науки в СССР. – С.599.
59. Там само. – С.601-603.
60. Там само. – С.602.
61. Там само.
62. Там само. – С.603.
63. Там само.
64. Там само. – С.604-605.
65. Там само. – С.605.
66. Там само.
67. Там само. – С.607.
68. Там само.
69. Там само.
70. Там само. – С.608.
71. Там само. – С.609.
72. Коваленко Л.А. 175 років французької революції // Укр. іст. жур. – 1964. – № 4. – С.131.

73. Коваленко Л.А. Историография Украины // Очерки истории исторической науки в СССР / Под ред. М.В. Нечкиной (гл. ред.), М.Н.Тихомирова, С.М. Дубровского и др. – М., 1960. – Т. II. – С. 693.
74. Там само. – С. 696-697.
75. Там само. – С. 697-701.
76. Там само. – С. 701-703.
77. Там само. – С. 704-705.
78. Там само. – С. 707, 708.
79. Там само. – С. 710-711.
80. Там само. – С. 711-712.
81. Там само. – С. 711-713.
82. Там само. – С. 713-715.
83. Коваленко Л.А. Историография Украины // Очерки истории исторической науки в СССР / Под. ред. М.В. Нечкиной (гл. ред.), М.А. Алпатова, Б.Г. Вебера и др. – М., 1963. – Т. III. – С. 641-656.
84. Там само. – С. 644.
85. Там само. – С. 646, 652-653.
86. Там само. – С. 654-655.
87. Там само. – С. 656.
88. Коваленко Л.А. Конспект лекцій з української історіографії ХІХ ст. (На правах рукопису). – Кам'янець-Подільський, 1964.
89. Коваленко Л.А. Демократические течения в историографии Украины XIX века: Автореф. дис. ...д-ра ист. наук. – К., 1964. – С. 3.
90. Там само. – С. 31.
91. Там само. – С. 28.
92. Там само. – С. 30-31.
93. Коваленко Л.А. П.О. Куліш як історик // Укр. іст. жур. – 1969. – №8. – С. 68-71.
94. Там само. – С. 68.
95. Там само.
96. Там само. – С. 69.
97. Там само.
98. Там само. – С. 70.
99. Там само. – С. 71.
100. Коваленко Л.А. . Историография Украины // Очерки исторической науки в СССР. – М., 1956. – Т. I – С. 600; Його ж. Н.В. Гоголь – історик України // Проблеми історіографії: Тезиси і автореферати доповідей і повідомлень на міжвузівській конференції. – Воронеж, 1960. – С. 46-47; Його ж. Конспект лекцій з української історіографії ХІХ ст. — Кам'янець-Подільський, 1964. – С. 10-11; Його ж. Микола Васильович Гоголь – історик України (Конспект лекції). – Кам'янець-Подільський, 1965; Його ж. М.В. Гоголь – історик України (До 160-річчя від дня народження) // Укр. іст. жур. – 1969. – № 4. – С. 121-123.
101. Коваленко Л.А. Микола Васильович Гоголь – історик України (Конспект лекції). – Кам'янець-Подільський, 1965. – С. 8.

102. Там само. – С.13.
103. Там само. – С.15.
104. Коваленко Л.А. . М.В. Гоголь – історик України (До 160-річчя від дня народження) // Укр. іст. жур. – 1969. – № 4. – С.122.
105. Там само.
106. Там само.
107. Там само. – С.26.
108. Там само. – С.3.
109. Коваленко Л.А. Ворцель Станіслав // Радянська енциклопедія історії України. – К., 1970. – Т.2. – С.361-362.
110. Коваленко Л.А. Карпов Геннадій Федорович // Там само. – С.316.
111. Коваленко Л.А. Куліш Пантелеймон Олександрович // Там само. – С.529.
112. Коваленко Л.А. Про історичні погляди Т.Г. Шевченка // Шевченківський словник. – К., 1975. – Т.1. – С.262-263.
113. Коваленко Л.А. Исторические взгляды М.А. Максимовича (Из истории формирования либерального и демократического течений в украинской историографии 30–50-х годов XIX в.) // История и историки. Историкографический ежегодник 1972 / Ред. кол. М.В. Нечкина (отв. ред.) и др. – М., 1973. – С.238 – 258.
114. Коваленко Л.А. Історичні погляди В.Б. Антоновича // Українська Радянська енциклопедія. – К., 1978. – Т.1. – С.213.
115. Коваленко Л.А. І.Я. Франко про історію Поділля // Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Відп. ред. Л.А. Коваленко. – Львів, 1970. – С.58-61.
116. Коваленко Л.А. Роль революціонерів-дворян і прогресивних дворянських істориків у розробці історії українського народу // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К., 1971. – Вип. 4. – С.173-193.
117. Коваленко Л.А. Питання історії зарубіжних слов'ян в українській історіографії першої половини XIX ст. // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К., 1973. – Вип.6. – С.116-127.
118. Коваленко Л.А. Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст. – К., 1973.
119. Коваленко Л.А. Методические указания для студентов исторического факультета по изучению тем историографии новой и новейшей истории / Ред. А.О. Копылов. – Каменец-Подольский, 1976; Його ж. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. – К., 1983; Коваленко Л.А., Стрельський Г.В. Методичні рекомендації до вивчення історіографії історії УРСР на історичних факультетах педінститутів. – К., 1983.
120. Коваленко Л.А. Из опыта преподавания курса историографии новой и новейшей истории на исторических факультетах пединститутотв // XXV съезд КПСС и задачи изучения истории исторической науки. – Ч.І. – Калинин, 1978. – С.140-141; Його ж. Советская историография новой

- истории стран Запада 1917–1941 гг. В.А. Дунаевского (Рец.) // Укр. іст. жур. – 1975. – №11. – С.146-147.
121. Коваленко Л.А. Питання історії зарубіжних слов'ян в українській історіографії першої половини ХІХ ст. // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К., 1973. – Вип.6. – С.116-127.
122. Там само. – С.116.
123. Там само. – С.117-120.
124. Коваленко Л.А. Исторические взгляды М.А. Максимовича (Из истории формирования либерального и демократического течений в украинской историографии 30–50-х годов ХІХ в.) // История и историки. Историографический ежегодник 1972 / Ред. кол. М.В. Нечкина (отв. ред.) и др. – М., 1973. – С.238-258.
125. Там само. – С.250-251.
126. Там само. – С.251.
127. Там само.
128. Там само. – С.253-254.
129. Там само. – С.254.
130. Там само. – С.256.
131. Там само. – С.258.
132. Коваленко Л.А., Стрельський Г.В. Методичні рекомендації до вивчення історіографії історії УРСР на історичних факультетах педінститутів. – К., 1983; Коваленко Л.А. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої революції: Навчальний посібник. – К., 1983.
133. Список научных трудов Коваленка Леонида Антоновича доктора исторических наук, профессора // АКПНУ. – Особова справа Л.А. Коваленка. – Арк.54.
134. Коваленко Л.А. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої революції: Навчальний посібник. – К., 1983. – С.3.
135. Там само. – С.4-5.
136. Там само. – С.5.
137. Там само. – С.7.
138. Коваленко Л.А. Проблемы историографии Украины в работах польских историков ХІХ в. // Кам'янець-Подільський міський архів. – Ф.6371. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.62-118.
139. Коваленко Л.А. Демократические течения в историографии Украины ХІХ века: Автореф. дис. ...д-ра ист. наук. – К., 1964. – С.4.
140. Див.: Руда О.В. Дослідження історії України в польській історіографії кінця ХІХ – початку ХХ століття: Автореферат дис. ...канд іст. наук. – Львів, 2005.
141. Коваленко Л.А. Проблемы историографии Украины в работах польских историков ХІХ в. – Арк.61, 64.
142. Там само. – С.61-62.

143. Там само. – С.67.
144. Там само. – С.68.
145. Там само. – С.68-69.
146. Там само. – С.70.
147. Там само. – С.74.
148. Там само.
149. Там само. – С.76.
150. Там само.
151. Там само. – С.76-77.
152. Там само. – С.77-78.
153. Там само. – С.81.
154. Там само. – С.83.
155. Там само. – С.83.
156. Там само. – С.86.
157. Там само. – С.96.
158. Там само. – С.99.
159. Там само. – С.100.
160. Там само. – С.101.
161. Там само. – С.103.
162. Там само.
163. Там само. – С.92.
164. Там само. – С.107-111, 114.
165. Нечкина М.В. История истории (некоторые методологические вопросы истории исторической науки) // История и историки. Историография истории СССР: Сборник статей. – М., 1965. – С.11.
166. Нарочницкий А.Л. О преподавании историографии в высшей школе // Вопросы историографии в высшей школе (Всесоюзная конференция преподавателей историографии истории СССР и всеобщей истории университетов и пединститутов. Смоленск, 31 января – 3 февраля 1973 г.). – Смоленск, 1975. – С.14, 15.
167. Коваленко Л.А. Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст. – К., 1973. – С.7, 5.
168. Там само. – С.5-6.
169. Там само. – С.6.
170. Там само. – С.7, 8.
171. Там само. – С.8-9.
172. Там само. – С.9-10.
173. Коваленко Л.А. До історіографії яacobинського руху в Угорщині // Питання нової і новітньої історії: Міжвідомчий науковий збірник. – К., 1965. – Вип. 1. – С.150-156.
174. Там само. – С.150.
175. Там само. – С.151.
176. Там само. – С.151-153.
177. Там само. – С.154-155.

178. Там само. – с.155-156.
179. Коваленко Л.А. Французька буржуазна революція XVIII ст. та громадсько-політична думка на Україні // Из истории якобинской диктатуры: Труды межвузовской научной конференции по истории якобинской диктатуры. – Одесса, 1962. – С.193-195; Його ж. Якобінець про історію України // Питання нової та новітньої історії: Міжвідомчий науковий збірник. – К., 1969. – Вип.8. – С.161-167.
180. Коваленко Л.А. Якобінець про історію України. – С.163.
181. Там само. – С.164.
182. Там само. – С.164-165.
183. Там само. – С.162, 165.
184. Коваленко Л.А. Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст. – К., 1973. – С.148-149.
185. Коваленко Л.А. Вивчення проблем історії Угорщини в Ужгородському університеті // Укр. іст. жур. – 1957. – №2. – С.160-161.
186. Коваленко Л.А. Цінне дослідження з історії розвитку економічної думки в Угорщині першої половини XIX ст. // Питання нової і новітньої історії: Міжвідомчий науковий збірник. – К., 1972. – Вип.15. – С.167-169.
187. Там само. – С.167, 168.
188. Коваленко Л.А. Вопросы всеобщей истории в трудах украинских историков в пореформенный период // КПМА. – Ф. Р-3371. – Оп.1. – Спр.9. – Арк. 1-28.
189. Там само. – Арк.11.
190. Там само. – Арк.15.
191. Там само. – Арк.17, 18.
192. Там само. – Арк.19, 20.
193. Там само. – Арк.31-32.
194. Там само. – Арк.21.

До розділу III

1. Автобіографія Коваленка Леоніда Антоновича // ХОДА. – Ф.Р-6371. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1.
2. Копія диплому Коваленка Л.А. про закінчення Київського державного університету // АКПНУ. – Особова справа Л.А. Коваленка. – Арк.8-9.
3. Коваленко Л.А. О влиянии Французской буржуазной революции на Украину // Вопросы истории. – 1947. – №2. – С.80-87.
4. Там само. – С.80-81.
5. Там само. – С.82-84, 87.
6. Там само. – С.84-85.
7. Там само. – С.85-86.
8. Коваленко Л.А. Французька буржуазна революція XVIII ст. та громадсько-політична думка на Україні // Из истории якобинской диктатуры: Труды межвузовской научной конференции по истории якобинской диктатуры. – Одесса, 1962. – С.155.

9. Там само. – С.155-197.
10. Там само. – С.195.
11. Там само. – С.158.
12. Там само.
13. Там само. – С.159.
14. Там само. – С.187, 186.
15. Там само. – С.195.
16. Коваленко Л.А. 175 років Французької революції // Укр. іст. жур. – 1964. – №4. – С.130.
17. Там само.
18. Там само.
19. Там само.
20. Там само.
21. Там само. – С.131.
22. Коваленко Л.А. Жан-Жак Руссо і суспільно-політична думка на Україні // Питання нової і новітньої історії. – К., 1966. – Вип.3. – С.132-144; Жан-Жак Руссо і Україна (До 255-річчя з дня народження) // Укр. іст. жур. – 1967. – №5. – С.135-136.
23. Коваленко Л.А. Жан-Жак Руссо і Україна (До 255-річчя з дня народження) // Укр. іст. жур. – 1967. – №5. – С.135.
24. Там само. – С.136.
25. Очерки новой и новейшей истории Венгрии / Ред кол. А. И. Пушкиш (отв. ред.), С.Г.Заволжский, И.М. Гранчак. – М., 1963.
26. Коваленко Л.А. Кризис феодально-абсолютистской системы. Развитие капитализма и подъем национально-освободительной борьбы (1790–1847 гг.) // Очерки новой и новейшей истории Венгрии. – С.65-66.
27. Там само. – С.69.
28. Там само. – С.82.
29. Там само. – С.84.
30. Там само. – С.86-92.
31. Там само. – С.91.
32. Там само. – С.98.
33. Там само. – С.98-99.
34. Там само. – С.100-101.
35. Там само. – С.106.
36. Там само. – С.113, 115.
37. Там само. – С.115.
38. Там само.
39. Коваленко Л.А. До біографії польського революціонера Ярослава Домбровського // Наукові записки Житомирського педінституту. – Житомир, 1956. – Т.3. – С.232-282; Його ж. До біографії Ярослава Домбровського // Історичні зв'язки слов'янських народів: Наукові записки Інституту історії. – Т.7. – К., 1956. – С.282-285.
40. Коваленко Л.А. До біографії Ярослава Домбровського. – С.282-283.

41. Там само. – С.284-285.
42. Коваленко Л.А. Ворцель Станіслав // Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969. – Т.1. – С.361-362.
43. Там само.

До розділу IV

1. Копилов С.А. Професор Л.А. Коваленко як історіограф (із неопублікованої наукової спадщини) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. На пошану професора В.П. Газіна. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т.17. – С. 352-353.
2. Див.: Коваленко Л.А. Україна та Французька буржуазна революція кінця XVIII ст.: Дисертація... канд. іст. наук. – К., 1945. – 320 с.
3. Його ж. Поет, новатор і патріот // Вітчизна. – 1946. – № 6. – С. 152-158.
4. Копилов С.А. Професор Л.А. Коваленко... – С. 351-352.
5. Там само. – С. 352.
6. Коваленко Л. О влиянии Французской буржуазной революции на Украину // Вопросы истории. – 1947. – № 2. – С. 81 (6-те посилання)
7. Там само.
8. Там само.
9. Там само.
10. Там само. – С. 81-82.
11. Там само. – С. 82.
12. Там само.
13. Там само. – С. 83.
14. Там само.
15. Там само. – С. 83-84.
16. Там само. – С. 84.
17. Там само. – С. 84-85.
18. Там сам. – С. 85-86.
19. Там само. – С. 86-87.
20. Борисевич С.О. Особистий фонд Л.А. Коваленка у філіалі державного архіву Хмельницької області // Academia на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка (до 90-річчя від дня народження). Історичні дослідження. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1. – С. 24.
21. Баженов Л.В. Професор Л.А. Коваленко – дослідник історії Волино-Подільського краю, діяч краєзнавчого руху // Academia... – С. 9.
22. Коваленко Л.А. Про приєднання Правобережної України до Росії // Наукові записки Житомирського педінституту. – Житомир, 1950. – Т. I. – С. 41-68.
23. Його ж. Міжнародне значення возз'єднання України з Росією // Матеріали ювілейної сесії Житомирського педінституту. – Житомир, 1954. – С. 17-21.
24. Жебокрицький В.А., Коваленко Л.А. До п'ятдесятиріччя революції 1905-1907 рр. на Україні // Вітчизна. – 1956. – № 1. – С. 181-184.
25. Коваленко Л. Відгуки в країнах Європи та Америки на революцію 1905-

- 1907 рр. // Радянська Житомирщина. – 1955. – № 199.
26. Кругляк Б.А. Л.А. Коваленко і його учні – дослідники історії Волині і Житомирщини // Academia... – С. 48.
 27. Коваленко Л.А. Події визвольної війни українського народу і боротьба за возз'єднання України з Росією в Східній Волині // Наукові записки Житомирського педінституту. – Житомир, 1955. – Т. 2. – С. 26-33; Алещенко М.І., Заборовський В.П. Питання історіографії Визвольної війни українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького в працях професора Леоніда Антоновича Коваленка // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII століття. – Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої науково-практичної конференції 19 вересня 1998 року. – Стара Синява, 1998. – С. 96-97.
 28. Борисович С.О. Назв. пр. – С. 23.
 29. Коваленко Л.А. Іван Франко про історію феодально-кріпосницької епохи на Україні // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1957. – Т. 25. – С.75-95; Коваленко Л., Мешко І., Шульга І. Дослідження з економічної історії західноукраїнських земель // Економіка Радянської України. – К., 1960. – № 4. – С. 120-121; Коваленко Л., Товт С. До питання про початок промислового перевороту на Закарпатті // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1960. – Т. 43. – С. 142-145.
 30. Коваленко Л. Французская буржуазная революция конца XVIII ст. и общественно-политическая мысль на Украине // Межвузовская конференция по истории якобинской диктатуры: Сборник. – Одесса, 1958. – С. 57-59.
 31. Коваленко Л.А. Французька буржуазна революція XVIII ст. та прогресивна громадсько-політична думка на Україні // Из истории якобинской диктатуры. Труды межвузовской научной конференции по истории якобинской диктатуры. – Одесса, 1962. – С. 155.
 32. Там само. – С.157.
 33. Там само.
 34. Там само. – С.158-159.
 35. Там само. – С.159.
 36. Там само. – С.161.
 37. Там само. – С.161-164.
 38. Там само. – С.165-166.
 39. Там само. – С.167-168.
 40. Там само. – С.169-170.
 41. Там само. – С.171.
 42. Там само. – С.173.
 43. Там само. – С.175.
 44. Там само. – С.177.
 45. Там само. – С.178.

46. Там само. – С.178-179.
47. Там само. – С.179.
48. Там само. – С.181.
49. Там само. – С.182-183
50. Там само. – С.184-185.
51. Там само. – С.187-188.
52. Там само. – С.188-189.
53. Там само. – С.189-190.
54. Там само. – С.195.
55. Баженов Л.В. Назв. пр. – С. 10.
56. Коваленко Л.А. Ізяслав Хмельницької області (Історичний нарис). – Львів, 1966 – С. 3-4.
57. Там само. – С.4-6.
58. Там само. – С.5.
59. Там само. – С.6-7.
60. Там само. – С.8-9.
61. Там само. – С.9-10.
62. Там само. – С.12-13.
63. Там само. – С.11.
64. Там само. – С.13-14.
65. Там само. – С.13.
66. Там само. – С.15-18.
67. Там само. – С.19-22.
68. Там само. – С.23-25.
69. Там само. – С.25-27.
70. Баженов Л.В. Назв. пр. – С.10.
71. Коваленко Л.А. Ізяслав // Історія міст і сіл Української РСР. В двадцяти шести томах. Хмельницька область. – К., 1971. – С.263-264.
72. Там само. – С.265.
73. Там само. – С.266.
74. Там само. – С.267-271.
75. Там само. – С.271-274.
76. Коваленко Л.А., Мамалига А.І. Білогородка // Історія міст і сіл... – С.274-275.
77. Там само. – С.276-277.
78. Там само. – С.278-280.
79. Там само. – С.280.
80. Там само. – С.281-284.
81. Александра М.Ф. та ін. Кам'янець-Подільський // Історія міст і сіл... – С.297-298.
82. Там само. – С.298.
83. Там само.
84. Там само. – С.299-301.
85. Там само. – С.301-302.

86. Там само. – С.303-304.
87. Там само. – С.304, 307-308.
88. Там само. – С.305-306, 308.
89. Там само. – С.308-323.
90. Коваленко Л.А., Наумець О.М. Поділля у повстанні 1768 року // Матеріали Другої Подільської історико-краєзнавчої конференції – Львів, 1968. – С.7-11.
91. Коваленко Л.А. Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст. – К., 1973. – С.4-5 (посилання № 6).
92. Там само. – С.7.
93. Там само. – С.8-10.
94. Там само. – С.8.
95. Там само. – С. 12-15.
96. Там само. – С. 16-24.
97. Там само. – С. 24-27.
98. Там само. – С. 27-28.
99. Там само. – С. 30.
100. Там само. – С. 31-39.
101. Там само. – С. 40-41.
102. Там само. – С. 43.
103. Там само. – С. 44.
104. Там само. – С. 45-46.
105. Там само. – С. 48-51.
106. Там само. – С. 52-54.
107. Там само. – С. 54-61.
108. Там само. – С. 62-66.
109. Там само. – С. 67.
110. Там само. – С. 68-69.
111. Там само. – С. 70-74.
112. Там само. – С. 76.
113. Там само. – С. 79.
114. Там само. – С. 80-83.
115. Там само. – С. 84-93.
116. Там само. – С. 95.
117. Там само. – С. 96.
118. Там само. – С. 99.
119. Там само.
120. Там само. – С. 108.
121. Там само. – С. 112-115.
122. Там само. – С. 117.
123. Там само. – С. 117-119.
124. Там само. – С. 120-126.
125. Там само. – С. 127-131.

126. Там само. – С. 131-135.
127. Там само. – С. 136.
128. Там само. – С. 137-141.
129. Там само. – С. 142-145.
130. Там само. – С. 145.
131. Там само. – С. 148-149.
132. Там само. – С. 149-155.
133. Там само. – С. 156-157.
134. Там само. – С. 160-162.
135. Там само. – С. 164.
136. Там само. – С. 164-165.
137. Коваленко Л.А., Стецюк А.І. Кам'янецький повіт 1795-1861 рр. (розклад феодально-кріпосницьких відносин) // Тези доповідей V-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 81-82.
138. Коваленко Л.А., Трубчанінов С.В. Кам'янець-Подільський 1672 р. // Тези доповідей VI-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції (секція історії дожовтневого періоду). – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 64-65.

Догатки

Список друкованих наукових і методичних праць Л.А. Коваленка (1946–1985 рр.)

1946

1. Поет, новатор і патріот // Вітчизна. – 1946. – № 6. – С.152 – 158.
2. Богуслав (історична довідка) // Шлях колгоспника. – 1946. – 27 серпня. – №76 (0,5 др. арк.).

1947

3. О влиянии Французской буржуазной революции на Украину // Вопросы истории. – 1947. – №2. – С.80-87.

1949

4. УССР в период перехода на мирную работу по восстановлению народного хозяйства 1921 – 25 гг. // История Украины. – Т.П. – К.: Из-во АН УССР, 1949. – С.153-170 (4 др. арк.) [Макет].
5. Історичні погляди О.М. Радіщева // Вісник АН УРСР. – К., 1949. – №9. – С.57-67.

1950

6. Про приєднання Правобережжя до Росії // Наукові записки Житомирського педінституту. – Житомир, 1950. – Т.1. – С.41-68.

1951

7. Історичні погляди революціонера-демократа Т.Г.Шевченка // Вісник АН УРСР. — К., 1951. – №3 – С.15-25.
8. Исторические взгляды революционера-демократа Т.Г.Шевченка // Вопросы истории. – 1951. – №7. – С.26-44.
9. Житомир: Історичний нарис. – Житомир: Товариство по поширенню політичних і наукових знань, 1951. – 46 с.

1952

10. Неудачное пособие. (Рец.) // Вопросы истории. – 1952. – №4. – С.123-127 (співавт. В.А. Жебокрицький).

1954

11. Міжнародне значення воз'єднання України з Росією // Матеріали ювілейної сесії Житомирського педінституту. – Житомир, 1954. – С.17-21.

1955

12. Події визвольної війни українського народу і боротьба за возз'єднання України з Росією в Східній Волині // Наукові записки Житомирського педінституту. – 1955. – Т.2. – С.16-33.
13. Відгуки в країнах Європи та Америки на революцію 1905-1907 рр. в Росії // Радянська Житомирщина. – 1955. – №199.
14. Историография Украины // Очерки истории исторической науки в СССР / Под ред. М.Н. Тихомирова (гл. ред.), М.А. Алпатова, А.Л. Сидорова. – М., 1955. – Т.1. – С.599-611.

1956

15. До біографії польського революціонера Ярослава Домбровського // Наукові записки Житомирського педінституту. – 1956. – Т.3. – С.232-282.
16. До біографії польського революціонера Ярослава Домбровського // Наукові записки Інституту історії АН УРСР: Історичні зв'язки слов'янських народів. – К.: Вид-во АН УРСР, 1956. – Т.7. – С.282-285.
17. Історичні погляди Івана Франка // Наукові записки Житомирського педінституту ім. Івана Франка. – 1956. – Т.IV: Серія історико-філологічна. – С.5-23.
18. Історичні погляди Івана Франка // Наукові записки Інституту історії АН УРСР: І.Я. Франко як історик. – К., 1956. – Т.8. – С.3-33.
19. До п'ятдесятиріччя революції 1905 – 1907 рр. на Україні // Вітчизна. – 1956. – №1. – С.181-184 (співавт. В.А. Жебок-рицький).
20. О контурных исторических картах // Преподавание истории в школе. – 1956. – №3. – С.116-117 (співавт. А.Тичина).

1957

21. Вивчення проблем історії Угорщини в Ужгородському університеті // Укр. іст. журнал. – 1957. – №2. – С.160-161.
22. Іван Франко про історію феодально-кріпосницької епохи в Україні // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1957. – Т.25. – С.75-95.
23. Боротьба Чернишевського і Добролюбова за зміцнення дружби російського і українського народів // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1957. – Т.30. – С.188-202.
24. Історія міжнародних відносин нового часу: Методичні вказівки до курсу на вибір для заочного відділення. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1957. – 24 с.

1958

25. Разработка истории Венгрии в Ужгородском университете // Вопросы истории. – 1958. – № 8. – С.216-218.
26. Об изучении истории социалистических стран Европы в вузах // Вопросы истории. – 1958. – №8. – С.221-222 (співавт. І. Гранчак, Г. Марченко).
27. До питання про історичні погляди О.М.Лазаревського // Укр. іст. журнал. – 1958. – №4. – С.98-107.
28. Історичні погляди С. Подолинського // Доповіді та повідомлення: Серія історична. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1958. – №2. – С.55-58.
29. Французская буржуазная революция конца XVIII ст. и общественно-политическая мысль на Украине // Межвузовская конференция по истории якобинской диктатуры, 20-22 июня 1958 г.: Тезисы докладов. – Одесса: Одесский гос. ун-т им. И.И. Мечникова, 1958. – С.57-59.
30. Венгерские якобинцы // Там само. – С.61-65.

1959

31. Вплив Паризької Комуни на робітничий рух в Угорщині // Наукові записки Ужгородського державного університету. – 1959. – Т.38. – С.121-129 (співавт. М. Ігнат).
32. Народницька течія в українській історіографії // Тези доповідей та повідомлення. Серія історична. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1959. – №3. – С.55-59.
33. Методические указания к курсу “История Венгрии” для студентов-заочников исторического факультета. – Ужгород, 1959. – 53 с. (співавт. Я. Штернберг).

1960

34. Дослідження з економічної історії західноукраїнських земель // Економіка Радянської України. – К., 1960. – №4. – С.120-121 (співавт. І. Мишко, І. Шульга).
35. До питання про початок промислового перевороту на Закарпатті // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1960. – Т.43. – С.142-145 (співавт. С. Товт).
36. Историография Украины // Очерки исторической науки в СССР / Под ред. М.В. Нечкиной (гл. ред), М.Н. Тихомирова, С.М. Дубровского и др. – М.: Из-во АН СССР, 1960. – Т.П. – С.693-715.
37. Н.В.Гоголь – историк Украины // Проблемы историографии: Тезисы и авторефераты докладов и сообщений на межвузовской

конференции. – Воронеж: Из-во Воронежского университета, 1960. – С.46-47.

38. Питання історії України в працях К. Маркса і Ф. Енгельса // Доповіді та повідомлення: Серія історична. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1960. – №4. – С.85-89.

1961

39. Внесок декабристів в розробку питань історії українського народу // Тези доповідей викладачів на звітній сесії про наукову роботу за 1961 р. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, 1961. – С.10-12.
40. Некоторые возражения [Каким должен быть новый учебник] // Новая и новейшая история. – 1961. – №1. – С.76-77.

1962

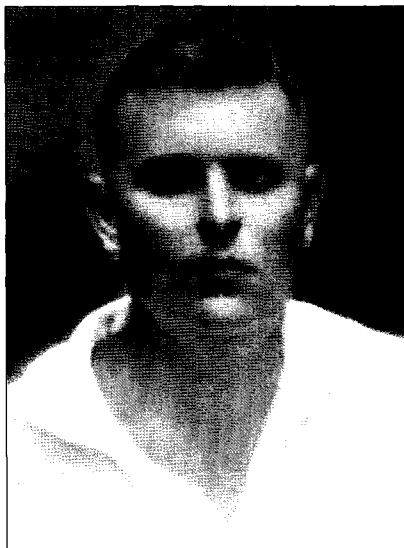
41. Французька буржуазна революція та громадсько-політична думка на Україні // Из истории якобинской диктатуры: Труды межвузовской конференции по истории якобинской диктатуры / Ред. кол. В.С. Алексеев-Попов, А.Я. Гансов, К.Д. Петряев. – Одесса: Одесский гос. ун-т им. И.И. Мечникова, 1962. – С.155-196.
42. Питання історії України у праці М.Н. Покровського “Русская история з древнейших времен” // Наукові записки Кам'янець-Подільського державного педінституту. – Кам'янець-Подільський, 1962. – Т.ХІІ. – С.55-62.

1963

43. Кризис феодально-крепостнической системы. Развитие капитализма и подъем национально-освободительной борьбы (1790-1847 гг.) // Очерки новой и новейшей истории Венгрии. – М.: Из-во соц.-эк. лит., 1963. – С.62-93.
44. Революция 1848-1849 гг. // Очерки новой и новейшей истории Венгрии. – М.: Из-во соц.-эк. лит., 1963. – С.94-115.
45. Историография Украины // Очерки исторической науки в СССР / Под ред. М.В. Нечкиной (гл. ред.), М.А. Алпатов, Б.Г. Вебера и др. – М.: Из-во АН СССР, 1963. – Т.Ш. – С.693-714.
46. До історіографії україно-вірменських зв'язків // Прапор Жовтня. – 1963. – 6 вересня.

1964

47. Хмельницьке історико-краєзнавче товариство // Укр. істор. жур. – 1964. – №3. – С.154 (спіавт. І.Винокур).
48. 175-років Французькій революції // Укр. іст. ж-л. – 1964. – №4. – С.130-131.

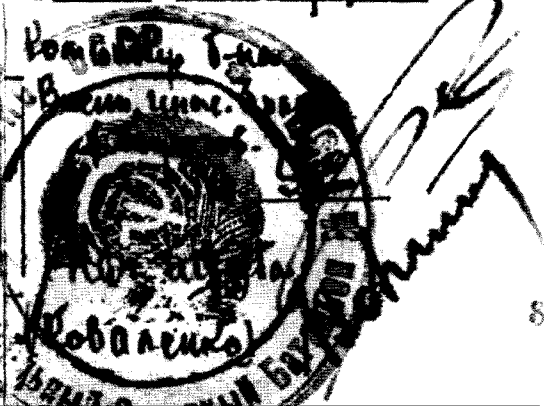

Л.А.Коваленко
(кінець 1920-х рр.)

8. Подпись владельца удостоверения

Л.А.Коваленко

Действительно по 31 декабря 1941 г.

Військове посвідчення Л.А.Коваленка (1941 р.)

Л.А.Коваленко (1948 р.)

Л.А.Коваленко (1951 р.)

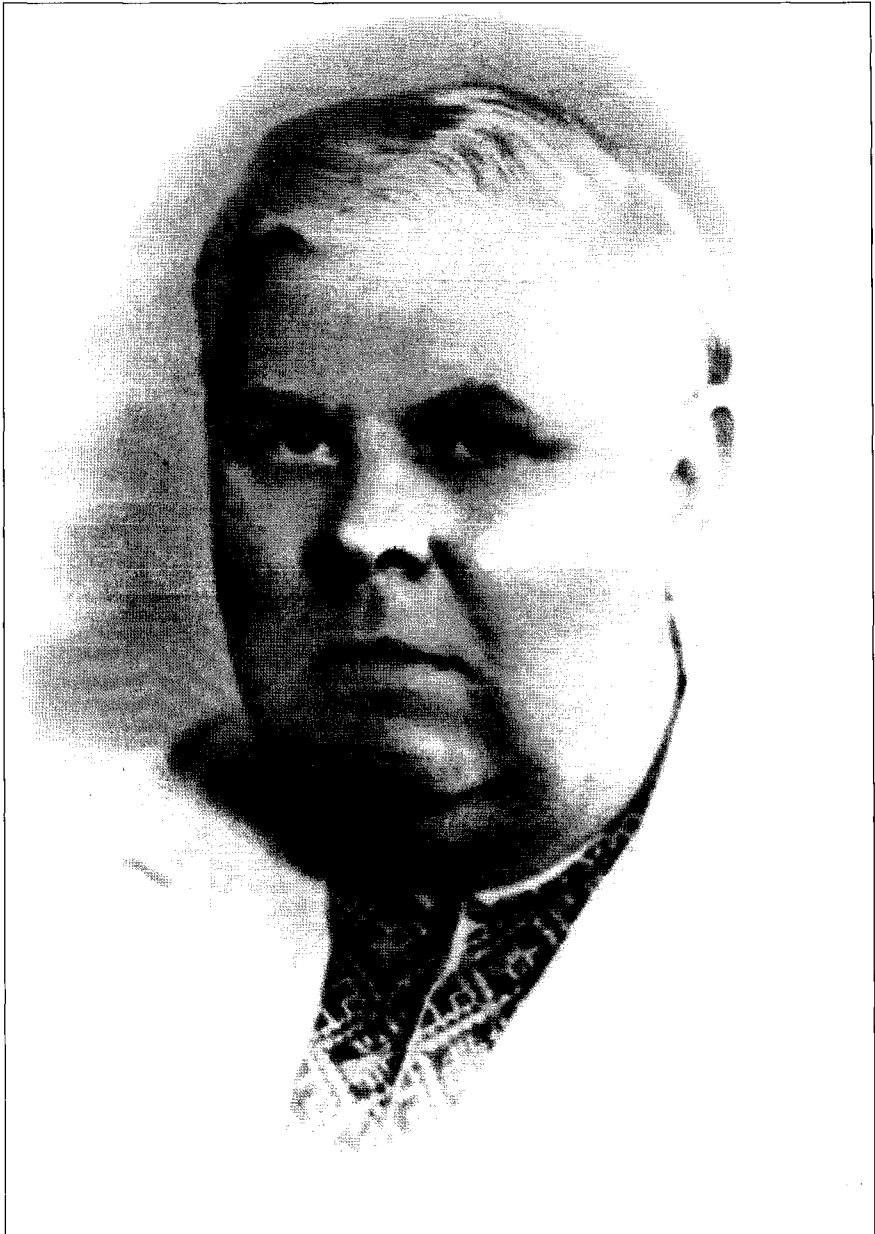
Л.А.Коваленко (1952 р.)

*Зустріч Л.А.Коваленка та В.А.Жебокрицького
(Кисловодськ, 1959 р.)*

Л.А.Коваленко (1960 р.)

Л.А.Коваленко (1967 р.)

*Виступ Л.А.Коваленка
на загальноуніверситетській конференції (1967 р.)*

*Професор Л.А.Коваленко
проводить консультацію зі студентами (1970 р.)*

Зустріч Л.А.Коваленка зі студентами (1972 р.)

Відзначення 70-річчя професора Л.А.Коваленка (1977 р.)

Відзначення 70-річчя професора Л.А.Коваленка (1977 р.)

*Професор Л.А.Коваленко проводить семінарське заняття
(1978 р.)*

49. Демократические течения в историографии Украины XIX в.: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. – К.: Киевский государственный университет, 1964. – 35 с.
50. Конспект лекцій з української історіографії XIX ст. (На правах рукопису). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, 1964. – 88 с.

1965

51. До історіографії яacobинського руху в Угорщині // Питання нової і новітньої історії: Міжвідомчий науковий збірник. – К.: Вид-во КДУ, 1965. – Вип.1. – С.150-156.
52. Микола Васильович Гоголь – історик України: Конспект лекції. (На правах рукопису). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педінститут, 1965. – 44 с.
53. Іоакім Лелевель про історію України // Тези доповідей викладачів на звітній науковій сесії за 1964 рік (серпень 1965 р.). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, 1965. – С.44-46.
54. З історіографії Поділля // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції (Жовтень 1965 р.) / Відп. ред. Л.А.Коваленко. – Хмельницький: Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, 1965. – С.52-53.
55. З досвіду програмування навчального матеріалу з історії // Укр. іст. ж-л. – 1965. – №2. – С.79-87.
56. Подільська історико-краєзнавча конференція // Укр. іст. жур. – 1965. – №11. – С.155-156 (співавт. І.Винокур).

1966

57. Жан-Жак Руссо і суспільно-політична думка на Україні // Питання нової і новітньої історії. – К.: Вид-во КДУ, 1966. – Вип.3. – С.132-144.
58. І.Я.Франко – історик-славіст // Укр. іст. ж-л. – 1966. – №8. – С.53-61.
59. Ізяслав: Історичний нарис. – Львів: Вид-во “Каменяр”, 1966. – 27 с.
60. Використання програмованих матеріалів на уроці історії // Тези доповідей на звітній науковій сесії кафедр інституту за 1965 р. (вересень 1966 р.). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, 1966. – С.35-36.

1967

61. Якщо хочеш бути істориком // Радянське Поділля. – 1967. – 28 квітня.

62. Конференція по проблемі “Боротьба за владу Рад на Поділлі” // Укр. іст. ж-л. – 1967. – №3. – С.154.
63. Жан-Жак Руссо і Україна (до 225-річчя з дня народження) // Укр. іст. ж-л. – 1967. – №5. – С.135-136.
64. Друга Подільська історико-краєзнавча конференція // Укр. іст. ж-л. – 1967. – №7. – С.155-156 (співавт. І.С.Винокур).
65. Котов В.М. Историография истории СССР (1917-1934 гг.): Лекция для студентов, изд-во Киевского университета, 1966, 188 с. (Рец.) // Укр. іст. ж-л. – 1967. – №8. – С.142-143.

1968

66. Висвітлення питань історії України в працях основоположників марксизму // Укр. іст. ж-л. – 1968. – №4. – С.12-18.
67. Історичні погляди С.А.Подолінського // Історіографічні дослідження в Українській РСР.– К.: Вид-во АН УРСР, 1968. – Вип. I. – С.158-170.
68. Поділля у повстанні 1768 року // Матеріали другої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Відп. ред. Л.А.Коваленко. – Львів: Вид-во “Каменярь”, 1968. – С.7-9 (співавт. О.М. Наумець).
69. Зберегти пам’ятки Подністров’я // Радянське Поділля. – 1968. – 5 жовтня.

1969

70. В Каменец-Подольском пединституте // Советское славяноведение. – 1969. – №1. – С.126.
71. П.О. Куліш як історик // Укр. іст. ж-л. – 1969. – №8. – С.68-71.
72. М.В.Гоголь – історик України (До 160-річчя від дня народження) // Укр. іст. ж-л. – 1969. – №4. – С.121-123.
73. Якобинець про історію України // Питання нової і новітньої історії. – К.: Вид-во КДУ, 1969. – Вип.8. – С.161-166.
74. Третя історико-краєзнавча Подільська конференція // Укр. іст. ж-л. – 1969. – № 8. – С.155-156.
75. Антонович Володимир Боніфатійович // Радянська енциклопедія історії України. – К.: Гол. ред. Української Радянської Енциклопедії, 1969. – Т.1. – С.65.
76. Ворцель Станіслав // Радянська енциклопедія історії України. – К.: Гол. ред. Української Радянської Енциклопедії, 1969.– Т.1. – С.361.

1970

77. Карпов Геннадій Федорович // Радянська енциклопедія історії України. – К.: Гол. ред. Української Радянської Енциклопедії, 1970. – Т.2.– С.316.

78. Куліш Пантелеймон Олександрович // Радянська енциклопедія історії України. – К.: Гол. ред. Української Радянської Енциклопедії, 1970. – Т.2. – С.529.
79. І.Я.Франко про історію Поділля // Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Відп. ред. Л.А.Коваленко. – Львів: Вид-во “Каменярь”, 1970. – С.58-61.

1971

80. Методичні вказівки до вивчення тем “Міжнародні відносини нового часу”. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський педінститут, 1971. – 44 с. (співавт. В.В. Зайцев).
81. Роль революціонерів-дворян в розробці історії українського народу // Історіографічні дослідження Української РСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1971. – Вип.4. – С.173-192.
82. Четверта Подільська історико-краєзнавча конференція // Український історичний журнал. – 1971. – №10. – С.154-156. (співавт. І.С. Винокур).
83. Білогородка // Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. – К.: Вид-во АН УРСР, 1971. – С.274-284. (співавт. А.І. Мамалига).
84. Ізяслав // Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. – К.: Вид-во АН УРСР, 1971. – С.263-274.
85. Кам’янець-Подільський // Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. – К.: Вид-во АН УРСР, 1971. – С.297-323. (співавт. М.Ф. Александра, І.С. Винокур, І.В. Гарнага, В.П. Ланевський).
86. Шукати і знаходити: Історична наука в педінституті // Радянське Поділля. – 1971. – 27 березня. (співавт. І. Винокур).

1972

87. Хрестоматія з нової історії: Навчальний посібник. – Ч.ІІ. / Упор. В.А. Жебокрицький (ред.), Л.А. Коваленко, В.В. Зайцев. – К.: Вид-во “Радянська школа”, 1972. – 176 с.
88. Е. Косачевская. Балягунский и Петербургский университет в I-й четверти XIX в. (Рец.) // Укр. іст. журнал. – 1972. – №10. – С.148-149.
89. Цінне дослідження з історії економічної думки в Угорщині I-ї половини 19 ст. [Рец. кн.: Мешко М.І. Громадсько-політичний рух і суспільна думка в Угорщині на рубежі XVIII–XIX ст., Львів, 1971] // Питання нової і новітньої історії. – К.: Вид-во КДУ, 1972. – Вип.15. – С.167-168.

1973

90. Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст. – К.: Вид-во КДУ, 1973. – 168 с.
91. Исторические взгляды М.А. Максимовича (Из истории формирования либерального и демократического течений в украинской историографии 30 – 50-х годов XIX в.) // История и историки. Историографический ежегодник 1972 / Ред. кол. М.В. Нечкина (отв. ред.) и др. – М.: Из-во “Наука”, 1973. – С.238 – 258.
92. Питання історії зарубіжних слов'ян в українській історіографії першої половини XIX ст. // Історіографічні дослідження. – К.: Наукова думка, 1973. – Вип.6. – С.116 – 127.

1975

93. “Советская историография новой истории стран Запада 1917 – 1941 гг.” В.А. Дунаевского (Рец.) // Укр. іст. жур. – 1975. – №11. – С.146-147 (співавт. П.Ф. Лаптін).
94. Про історичні погляди Т.Г. Шевченка // Шевченківський словник. – К.: Вид-во “УРЕ”, 1975. – Т.1. – С.262-263.
95. Книга для читання з історії СРСР. З найдавніших часів до кінця XIX століття. – К.: Радянська школа, 1974 (Рец.) // Радянська школа. – 1975. – №9. – С.109. (співавт. Б.М. Кушнір).

1976

96. Методические указания для студентов исторического факультета по изучению тем историографии новой и новейшей истории / Ред. А.А. Копылов. – Каменец-Подольский: Каменец-Подольский государственный педагогический институт им. В.П. Затонского, 1976. – 45 с.

1977

97. Вопросы историографии в высшей школе. – Смоленск, 1975, 488 с. (Рец.) // Укр. іст. жур. – 1977. – №5. – С.142-144. (співавт. П.Ф.Лаптін).

1978

98. Історичні погляди В.Б.Антоновича // Українська Радянська енциклопедія. – К., 1978. – Т.І. – С.213.
99. Методичні вказівки до вивчення тем “Міжнародні відносини нового часу”. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут. – 1978. – 32 с. (співавт. М.Г. Кукурудзяк).

1979

100. Из опыта преподавания курса историографии новой и новейшей истории на истфаках пединститутов // XXV съезд КПСС о задачах

преподавания исторической науки. Ч.І. – Калинин: Калининский государственный университет, 1979. – С.140-141.

101. П'ята Подільська історико-краєзнавча конференція // Укр. іст. жур. – 1979. – №12. – С.148. (співавт. І.С. Винокур).

102. За факультети широкого профілю // Радянська освіта. – 1979. – 26 вересня.

1980

103. Кам'янецький повіт 1795 – 1861 рр. // Тези доповідей V-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, 1980. – С.81-83. (співавт. А.І. Стецюк).

1983

104. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої революції: Навчальний посібник. – К.: “Вища школа”, 1983. – 118 с.

105. Наукова конференція “Проблеми історичної географії Поділля” // Укр. іст. жур. – 1983. – №1. – С. (співавт. М.Г. Кукурудзяк, О.М. Завальнюк).

106. Методичні рекомендації до вивчення історіографії історії УРСР на історичних факультетах педінститутів. – К.: Міносвіти УРСР, 1983. – 31 с. (співавт. Г.В. Стрельський).

107. Глибоке дослідження [Про книгу М.Г. Кукурудзяка “Робітничий рух на Північній Буковині наприкінці XIX – на початку XX ст.] // Радянське Поділля. – 1983. – 16 березня.

108. Правда історії проти фальсифікаторів // Радянське Поділля. – 1983. – 17 травня. (співавт. А.О. Копилов, М.Г. Кукурудзяк).

1985

109. Кам'янець-Подільський 1672 р. // Тези доповідей шостої Подільської історико-краєзнавчої конференції: 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні присвячується (Секція історії дожовтневого періоду). – Кам'янець-Подільський, 1985. – С.64-65. (співавт. С.В. Трубанінов).

Рукописні праці Л.А. Коваленка

1937

1. Класи та партії в Англійській революції XVII ст.: Дипломна робота. – К., 1937.

1945

2. Україна та Французька буржуазна революція кінця XVIII ст. Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1945. – 320 с. (14 др. арк.).

1949

3. Україна в період встановлення народного хазяйства [Розділ для “Короткого курсу історії України”]. (1,25 др. арк.; не зберігся).

1953

4. Актуальные вопросы улучшения подготовки учителей филологов и историков педагогическими институтами // Кам’янець-Подільський міський архів. – Ф.Р.6731. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.1-9.
5. О мерах улучшения системы подготовки учителей-историков // Там само. – Арк.10-17.
6. О гуманитарных факультетах педагогических институтов // Там само. – Арк.20-22.
7. Некоторые вопросы изучения “Фауста” Гете в школе // Там само. – Арк.23-39.

1958

8. Висвітлення питань історії України в працях К. Маркса (Доповідь на науковій сесії Інституту історії партії ЦК КПУ – філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ВПШ при ЦК КПУ, відділу суспільних наук АН УРСР, присвячена 140-річчю народження Карла Маркса, 5-6 травня 1958 р. м. Київ, 1 др. арк.).

1959

9. “История Русов” и ее место в развитии исторической мысли на Украине [1959] // Там само. – Спр.9. – 63 арк.

1960

10. Некоторые вопросы историографии Украины XIX ст. (Доповідь на засіданні Комісії історії історичної науки в СРСР при Інституті історії АН СРСР, березень 1960, 1 др. арк.).

1964

11. Демократические течения в историографии Украины XIX в.: Дис. ... доктора ист. наук. – Каменец-Подольский, 1964. – Т.1. – 139

с.; Т.2. – 239 с.; Т.3. – 244 с. // Кам'янець-Подільський міський архів. – Ф.Р.6731. – Оп.1. – Спр.15, 16, 17.

12. Урок з історії програмованим методом [1965 р.] // Кам'янець-Подільський міський архів. – Ф.Р.6731. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.65-71.

1967

13. Посилити теоретичну підготовку випускників педінститутів [вересень 1967 р.] // Там само. – С.72-76.
14. В обиде не только Пифагор // Там само. – Арк.77-78.
15. К происхождению человечества: По поводу монографии Ю.И. Семенова “Как возникло человечество” // Там само. – Спр.8. – Арк.1-12.

1970

16. Історична наука в педагогічному інституті (у співавт. з І. Винокуром) // Там само. – Арк. 101-105.

1971

17. Науково-дослідна робота на історичному факультеті за 50 років // Там само. – Арк.83-91.

1976

18. Из опыта выполнения дипломных работ в пединституте // Там само. – 95-97.

Без дати

19. Изучение истории в школе следует перестроить (письмо в редакцию) [друга половина 1960-х рр.] // Кам'янець-Подільський міський архів. – Ф.Р.6731. – Оп.1. – Спр.6. – Там само. – Арк.45-50.
20. Вопросы постановки изучения истории в школе (мысли и предложения) [не пізніше 1966 р.] // Там само. – Арк.40-44.
21. История в школе (проблемы, предложения) [початок 1970-х рр.] // Там само. – Арк.51-64.
22. Студент і наукова робота [середина 1970-х рр.] // Там само. – Арк.98-100.
23. Нужна средняя школа-девятилетка [середина 1970-х рр.] // Там само. – Арк. 106-111.
24. Школа, ее заботы и перспективы [після 1976 р.] // Там само. – Арк.112-116.
25. Г.С. Сковорода на тлі епохи // Там само. – Спр.8. – С.13-22.
26. К вопросу о промышленном перевороте [після 1978 р.] // Там само. – С.29-44.
27. Впливи російської революції 1905 р. на зарубіжні країни Європи і Америки // Там само. – С.45-58.

28. Сторінки історії польського революційного руху на Волині в І-й половині ХІХ ст. // Там само. – С.59-66.
29. Питання історії республіканського руху 90-х рр. ХVІІІ ст. в Угорщині // Там само. – Спр.8. – Арк.67-113.
30. І.П. Котляревський та його епоха // Там само. – С.114-129.
31. Вопросы всеобщей истории в трудах украинских историков дореформенного периода [початок 1960-х рр.] // Там само. – Спр.9. – Арк.1-37.
32. Проблемы историографии Украины в работах польских историков ХІХ в. // Там само. – Спр.9. – Арк.61-118.
33. Дворянська реакційна історіографія в Росії і українська дворянська націоналістична історіографія // Там само. – Спр.9. – 38 арк.
34. Начало украинской буржуазно-националистической историографии // Там само. – Спр.9. – 37 арк.
35. К вопросу о периодизации истории // Там само. – Спр.9. – 15 арк.

УЧАСТЬ У РЕДАКЦІЙНИХ КОЛЕГІЯХ ПО ВИДАННЮ ТА РЕЦЕНЗУВАННЮ МОНОГРАФІЙ ТА НАУКОВИХ ЗБІРНИКІВ

1956

1. Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту ім. Івана Франка. – Житомир: Житомирський державний педагогічний інститут, 1956. – Т.4. (Член редакційної колегії).

1957

2. Наукові записки Ужгородського державного університету. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1957. – Т.30. (Член редакційної колегії).

1958

3. Доповіді і повідомлення Ужгородського державного університету. Серія історична. – №2. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1958. (Член редакційної колегії).

1959

4. Наукові записки Ужгородського державного університету. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1959. – Т.38. (Член редакційної колегії).

5. Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. – Серія історична. – № 3. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1959. (Член редакційної колегії).
1960
6. Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія історична. – №4. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1960. (Член редакційної колегії).
1965
7. Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції (жовтень, 1965 р.). – Хмельницький: Кам'янець-Подільський пединститут, 1965. – 126 с. (Відповідальний редактор).
1968
8. Матеріали другої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів: Вид-во “Каменярь”, 1968. – 232 с. (Відповідальний редактор).
1970
9. Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів: Вид-во “Каменярь”, 1970. – 190 с. (Відповідальний редактор).
1971
10. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К.: Гол. Ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 707 с. (Член редакційної колегії).
1976
11. Копилов А.О., Кукурудзяк М.Г. Антифашистський рух опору в країнах Західної Європи у роки другої світової війни (1939-1945 рр.). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, 1976. – 30 с. (Рецензент посібника).
1980
12. Тези доповідей V-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, 1980. – 163 с. (Член редакційної колегії).

Список дисертацій і дипломних робіт, виконаних під керівництвом Л.А. Коваленка

Опонування при захисті дисертацій

1951

1. Полухін Л.К. Формування історичних поглядів М.І. Костомарова. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1951. (Подана на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук).
2. Спицький В.Е. Т.Г. Шевченко – великий революціонер-демократ. – К.: Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, 1951. (Подана на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук).

1955

3. Боев Ю.А. Політика французького імперіалізму на Балканах напередодні Першої світової війни. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1955. (Подана на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук).

1956

4. Калениченко П.М. Прогресивна польська еміграція в СРСР в роки Другої світової війни. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1956. (Подана на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук).
5. Мідельський Л.І. Російські революційні демократи і слов'янське питання в 60-х рр. XIX ст. – К.: Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, 1956. (Подана на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук).

1970

6. Крижанівський О.П. Інвентарна реформа 1847-1848 рр. у Волинській губернії. – К.: Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, 1970. (Подана на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук).

Дисертаційні та дипломні роботи, виконані під керівництвом Л.А. Коваленка

Дисертаційні дослідження

1. Аветисян А.А. Філософські і суспільно-політичні погляди Чаадаєв: Дис. канд. іст. наук. – К.: Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, 1948.

2. Серпенінов П.М. Російська революційна демократія і польський визвольний рух у 50–60-х рр. XIX ст.: Дис. канд. іст. наук. – К.: Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, 1950.
3. Коваль М.І. Успіхи розвитку сільського господарства України наприкінці відбудовчого періоду 1923 – 1925 рр.: Дис. канд. іст. наук. – К.: Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, 1951.
4. Копилов А.О. Боротьба Болгарської комуністичної партії за створення Вітчизняного фронту і його роль у встановленні народно-демократичного ладу: Дис. канд. іст. наук. – К.: Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, 1968.
5. Степанков В.С. Антифеодальна боротьба селянства і народних низів у роки Визвольної війни (1648– 1654): Дис. канд. іст. наук. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет, 1980.

**Дипломні роботи випускників Кам'янець–Подільського
державного педагогічного інституту**

1968

1. Нечитайло В.В. Еволюція громадського побуту та житлового будівництва в селах Поділля за роки Радянської влади (на матеріалах с. Глушківці).
2. Старий І.Г. Народні традиції в українській історіографії XVI – XVII ст.

1969

3. Ковальчук М.Ф. Історія міста Шепетівки.
4. Шулик І.В. Локальний матеріал на уроках історії в школі (на матеріалах м. Балта).
5. Скопечкий В.І. Еволюція житлового будівництва в селах Поділля за роки Радянської влади (на матеріалах с. Кугаївці).
6. Демчик Л.О. Еволюція житлового будівництва в селі Летава Хмельницької області за роки радянської влади.
7. Смоленський В.І. Основні риси господарського розвитку міста Кам'янця-Подільського у першій половині XIX ст.
8. Смолій В.А. Возз'єднання Правобережної України з українськими землями в складі російської держави.

1971

9. Верещинський М.М. Методика вивчення теми “Англія наприкінці XIX – початку XX ст.” в IX класі середньої школи.

10. Колендзян П.П. Еволюція житлового будівництва в с. Калиння, Кам'янець-Подільського району за часи радянської влади.
11. Глузман Г.М. Методика вивчення теми "Німеччина кінця XIX ст. –початку XX ст." в IX класі середньої школи.

1972

12. Бондаренко Г.В. Шепетівський округ (Із історії господарського і радянського будівництва в перші роки після утворення СРСР).
13. Заремський Р.І. Кам'янець-Подільський округ (Із історії господарського і радянського будівництва в перші роки після утворення СРСР).
14. Дуцик М.М. Еволюція житлового будівництва в селах Поділля за роки Радянської влади (за матеріалами села Княжпіль).
15. Стецюк О.А. Кам'янецький повіт в 1795 – 1861 рр. (розклад феодално-кріпосницьких відносин і визрівання кризи кріпосницького ладу на Україні).
16. Постригач А.В. Еволюція житлового будівництва в селищі Дашеві Вінницької області за роки радянської влади.

1973

17. Григоренко О.П. Народне повстання 1768 р. на Правобережній Україні у висвітленні революціонера-демократа Т.Г. Шевченка.

1974

18. Козлова І.М. Міжнародне становище Італії напередодні Першої світової війни.
19. Шнайдер Б.С. Ірландія на шляху до повстання 1916 р.
20. Ільчук В.Д. Еволюція житлового будівництва в післявоєнний період (на матеріалах м. Кам'янець-Подільського).

1975

21. Романюк В.П. Історія створення Хмельницької області та її розвиток у мирні роки третьої п'ятирічки.
22. Сеньків М.В. Документальні матеріали фонду Кам'янець-Подільського губернського правління як історичне джерело.
23. Савицький В.Т. Пам'ятники Великої Вітчизняної війни на території Хмельницької області як засіб виховання радянського патріотизму.

1976

24. Грінчак О.Е. Місто Кам'янець-Подільський у восьмій та дев'ятій п'ятирічках.
25. Кохан М.П. Кам'янець-Подільський район за 50 років свого існування (1923-1973 рр.).
26. Бідун В.З. Революція 25 квітня в Португалії у висвітленні радянської преси.

1977

27. Ільчук А.В. Боротьба за втілення в життя ленінського декрету про землю та ліквідацію поміщицького землеволодіння на Поділлі в 1917-1918 рр.
28. Гикавий П.П. Допомога Радянського Союзу в'єтнамському народові в боротьбі проти агресії США. (Спільно з В.С. Степанковим).
29. Гарбар А.Б. Роль соціалістичних країн у підготовці національних кадрів для країн, що розвиваються. (Спільно з В.С. Степанковим).
30. Григоряк Ф.С. Проблеми соціально-економічного розвитку країн, що звільнилися від колоніального гніту в світлі рішень XXV з'їзду КПРС. (Спільно з В.С. Степанковим).
31. Максимчук В.М. Допомога СРСР монгольському народові в побудові основ соціалізму. (Спільно з В.С. Степанковим).

1978

32. Борчук Л.П. У витоків утворення Комуністичної партії Німеччини
33. Вонсович Г.Б. Встановлення і розвиток дипломатичних відносин СРСР з країнами Латинської Америки (1917-1945 рр.)
34. Юрчак Т.А. Участь вінничан у русі опору у Західній Європі.

1979

35. Горобець В.Т. Розвиток дипломатичних відносин СРСР з країнами Латинської Америки в 40-70-х рр. XX ст.
36. Серацький В.Л. Ідеологічна агресія і експансія Ватикану на Поділлі в другій половині XIV – першій половині XIX ст.

1980

37. Котоній О.К. Соціал-демократія Німеччини в роки часткової стабілізації капіталізму (1924 – 1929 рр.).
38. Салецький О.І. Боротьба Комуністичної партії Німеччини проти фашизму і реакції в роки світової економічної кризи 1929-1932 рр.
39. Тодорук В.Д. Участь Української РСР в економічному і науково-технічному співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами – членами РЕВ (1960 – 1970 рр.).

1982

40. Багрій В.І. Із історії демографічного розвитку Хмельницької області.
41. Марчук В.В. Розвиток співробітництва СРСР і НДР в 1970-х рр.

1984

42. Трубочанінов С.В. Визвольна і антифеодальна боротьба на Поділлі у другій половині XVII ст. (Спільно з В.С. Степанковим).
43. Непочонтний В.В. Радянська історіографія розвитку капіталізму в Росії (1800-1917 рр.)

**Перелік видань, в яких містяться посилання на праці
Л.А.Коваленка та подається оцінка його наукової діяльності**

1963

1. Б/а. Нова праця з історії Угорщини // Радянський студент. – 1963. – 14 лютого.

1964

2. Троян М.В. Очерки новой и новейшей истории Венгрии (рец) // Вопросы истории. – 1964. – №2. – С.143-144.

1967

3. Винокур І.С., Степенко О.Д. Життя в науці // Радянський студент. – 1967. – 2 березня.
4. На порядку денному історіографія [Про доповідь Л. Коваленка “Висвітлення питань історіографії в курсі історіографії СРСР” на науково-методичній конференції історичних факультетів педагогічних вузів з питань історіографії] // Радянський студент. – 1967. – 2 березня.
5. Ювілей професора Л.А. Коваленка // Радянський студент. – 1967. – 16 березня.
6. Доктор історичних наук професор Л.А. Коваленко дає консультацію студенту О. Наумцю [Фото] // Радянський студент. – 1967. – 16 березня.
7. Винокур І.С., Степенко О.Д. 60-річчя професора Л.А.Коваленка // Український історичний журнал. – 1967. – №5. – С.160.
8. Бейдер Ю. Доброго ранку, професоре // Радянське Поділля. – 1967. – 11 березня.

1968

9. Коваленко Леонід Антонович // Учені вузів Української РСР. – К., 1968. – С.207.

1969

10. Коваленко Леонид Антонович // Историки-слависты СССР: Библиографический справочник. – Харьков, 1969. – С.36.

1970

11. Коваленко Леонід Антонович // Радянська енциклопедія історії України. – К.: Гол. ред. Української Радянської Енциклопедії, 1970. – Т.2. – С.402-403.
12. Дядиченко В.А., Лось Ф.Э., Сарбей В.Г. Развитие исторической науки в Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1970. – С.64-65.

1971

13. Степовий О. Наш професор // Радянське Поділля. – 1971. – 26 лютого.

14. Головін М. Професор Л.А.Коваленко // Радянський студент. – 1971. – 4 березня.

1973

15. Кушнір Б.М. Цінна історична праця // Прапор Жовтня. – 1973. – 20 березня.

1975

16. Дунаевский В.А. Некоторые вопросы развития истории исторической науки // Вопросы историографии в высшей школе (Всесоюзная конференция преподавателей историографии истории СССР и всеобщей истории университетов и педагогических институтов. Смоленск, 31 января – 3 февраля 1973). – Смоленск: Институт истории СССР АН СССР, 1975. – С.102, 105.

17. Муравьев В.А. О преподавании историографии истории СССР и всеобщей истории на исторических факультетах университетов и пединститутов (по материалам анкетных обследований) // Там само. – С.115.

1977

18. Винокур І.С., Копилов А.О. Професор Л.А. Коваленко // Радянське Поділля. – 1977. – 12 березня.

19. Винокур І.С. Вчитель вчителів // Радянський студент. – 1977. – 8 березня.

20. Винокур І.С. Професор Л.А. Коваленко // Прапор Жовтня. – 1977. – 15 березня.

1981

21. Коваленко Леонид Антонович // Историки-слависты СССР: Библиографический словарь-справочник. – М.: Наука, 1981. – С.88.

1985

22. Леонід Антонович Коваленко [Некролог] // Прапор Жовтня. – 1985. – 25 червня.

23. Леонід Антонович Коваленко [Некролог] // Укр. іст. жур. – 1985. – №9. – С.159-160.

1988

24. Коваленко Леонід Антонович // Вчені Хмельниччини: Бібліографічний покажчик. – Хмельницький, 1988. – С.95-98.

1992

25. Кругляк Б.А. Л.А. Коваленко і його учні – дослідники історії Волині і Житомирщини // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи. Тези доповідей і повідомлень II регіональної “Велика Волинь” і VI обласної історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1992. – С.21-24.

1993

26. Кукурудзяк М.Г. Науково-педагогічна діяльність професора Кам'янець-Подільського педагогічного інституту Л.А. Коваленка // Тези доповідей 12-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С.81-82.
27. Коваленко Леонід Антонович // Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ – ХХ ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С.76, 232-233.

1997

28. Кукурудзяк М.Г. Науково-педагогічна діяльність професора Л.А. Коваленка // АCADEMIA на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка (до 90-річчя від дня народження). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, 1997. – Ч.І: Історичні дослідження. – С.3-5.
29. Щербина П.Ф. Л.А. Коваленко – визначний український історик // Там само. – С.6-8.
30. Баженов Л.В. Професор Л.А. Коваленко – дослідник історії Волино-Подільського краю, діяч краєзнавчого руху // Там само. – С.9-11.
31. Кушнір Б.М. Л.А. Коваленко – учений і педагог // Там само. – С.13-15.
32. 15. Гавришук А.П. Талановитий, мудрий, простий і доступний // Там само. – С.16-19.
33. Котоній О.К. Мої спогади про Леоніда Антоновича Коваленка // Там само. – С.20-22.
34. Борисович С.О. Особистий фонд Л.А. Коваленка у філіалі Державного архіву Хмельницької області // Там само. – С.23-25.
35. Філінюк А.Г. Історична школа професора Л.А. Коваленка // Там само. – С.33-35.
36. Кругляк Б.А. Л.А. Коваленко і його учні – дослідники історії Волині і Житомирщини // Там само. – С.47-49.
37. Гуменюк А.О. Питання соціально-економічної історії м. Ізяслав (1861-1914 рр.) у творчій спадщині професора Л.А. Коваленка // Там само. – С.102-104.
38. Копилов А.О. Л.А. Коваленко як історик Угорщини // Там само. – С.192-194.
39. Коваленко Леонід Антонович // Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 1997. – С.54.

40. “Зоряне місто” Діда Льоні (90 років історика Л. Коваленка) // Кам’янець-Подільський вісник. – 1997. – 8 березня.
41. Гавришук А. Визначний український історик (До 90-річчя від дня народження професора Л.А. Коваленка) // Подолянин. – 1997. – 16 травня.

1998

42. Коваленко Леонід Антонович // Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник / Серія “Українські історики”. – Вип.І. – К., 1998.
43. Трубочанінов С.В. Л.А. Коваленко: Доля українського інтелігента // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський, 1998. – Т.1. – С.226-230.
44. Алещенко М.І., Заборовський В.П. Питання історіографії Визвольної війни українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького в працях професора Л.А. Коваленка // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни середини XVII ст.: Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої науково-практичної конференції, 19 вересня 1998 р. – Стара Синява: Поділля, 1998. – С.95-97.

2003

45. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Кам’янець-Подільський державний університет (1918-2003 рр.): Історичний нарис. – Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – С.36.
46. Філінюк А.Г. Коваленко Леонід Антонович // Кам’янець-Подільський університет в особах. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т.1. – С.168-184.
47. Кам’янець-Подільський державний університет: Минуле і сьогодення / За ред. О.М. Завальнюка. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2003. – С.121, 124-126, 131, 135.

2006

48. Коваленко Леонід Антонович // Інститут історії України НАН України. 1936–2006 / Ред. кол. В.А. Смолій (голова), В.Ф. Верстюк, С.В. Віднянський та ін. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С.146, 241, 245, 247, 353, 557.
49. Матях В.М. Валерій Андрійович Смолій [Про роль Л.А. Коваленка у творчому зростанні В.А. Смолія] // Там само. – С.353.
50. Степанков В.С. Академік Валерій Андрійович Смолій / Серія “Видатні випускники Кам’янець-Подільського державного університету” [Про роль Л.А. Коваленка у творчому зростанні В.А. Смолія]. – Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – С.3, 4.

51. Степанков В.С., Комарницький О.Б. Життєвий і творчий шлях Олександра Михайловича Завальнюка [Про роль Л.А. Коваленка у творчому зростанні О.М. Завальнюка] // З любов'ю до України, з повагою до людей... До 30-річчя науково-педагогічної діяльності О.М. Завальнюка / Укл. О.Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – С.11-14, 20, 22.

2007

52. Копилов С.А. Професор Л.А. Коваленко як історіограф (із неопублікованої наукової спадщини) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.17: На пошану професора В.П. Газіна. – С.С.351-362.
53. Філінюк А.Г. Яскравий слід видатного педагога і талановитого вченого // Освіта наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.9: Матеріали п'ятого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. – С.3-15.
54. Делегат В. Документ часів “Морозної відлиги”: лист доцента Ужгородського університету Л.А. Коваленка в ЦК Компартії України з приводу продовження його переслідувань у зв'язку з колишньою публікацією у журналі “Вітчизна” в 1946 р. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Філологія”. – Вип. 16. – Ужгород: Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. – С.185-188.
55. Завальнюк О.М. Валерій Степанович Степанков: погляд зблизка // Наукова звитяга у щоденному вимірі: До 60-річчя від дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності доктора історичних наук, професора, академіка Валерія Степановича Степанкова / Укл. О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. – С.8, 9.
56. Завальнюк О.М. Валерій Степанков: Портрет професіонала [Про роль Л.А. Коваленка у творчому зростанні В.С. Степанкова]. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. – С.4, 5.
57. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Кам'янець-Подільський державний університет (1918-2003 рр.): Історичний нарис. 5-е, доопрацьоване і доповнене видання. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. – С.35.
58. Радіоненко В.А., Суровий А.Ф. Дороги і творчі звершення Михайла Алещенка [Про роль Л.А. Коваленка у творчому зростанні М. Алещенка] // Освіта наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.9: Матеріали п'ятого

круглого столу “ Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. – С.431.

59. Коваль В.В. Іван Васильович Сесак: Дослідник, краєзнавець, педагог (до 50-річчя від дня народження) [Про роль Л.А.. Коваленка у творчому зростанні М. Алещенка] // Там Само. – С.437.
60. Яцемірська Н. Дід // Подолянин. – 2007. – 9 березня.
61. Олашин М.В. Історичний факультет Ужгородського національного університету (1945–2007): Короткий історичний нарис та довідковий матеріали. – Ужгород: Гранда, 2007. – С.7, 9, 67, 72.
62. Брега Г.С., Бондарчук П.М. Коваленко Леонід Антонович // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2007. – Т.4. – С.381.

2008

63. Кам'янець-Подільський національний університет / Ред. кол. О.М.Завальнюк, В.А.Смолій, І.М.Вишневецький та ін. – К.: Логос України, 2008. – С. 26, 28.
64. Копилов С.А., Газін В.В. Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: Історичний нарис. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – С. 20-22.
65. Степанков В.С. Копилов Анатолій Олексійович – ректор Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (університету). – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – С. 9, 11.

Із епістолярної спадщини Л.А. Коваленка

№1

Лист В. А. Жебокрицького до Л.А. Коваленка

13 грудня 1950 р.

Друже!

Одержав листа з Москви. Про тебе написано так “Сергій Олександрович Нікітін не заперечує проти того, щоб т. Коваленко писав глави “Болгарія в період першої світової війни”. Якщо його праця буде кращою, ніж робота іншого назначеного нами автора т. Бірмана, ми приймемо її до друку.

Сергій Олександрович просив нагадати Вам, що дві глави, які Ви пишете, повинні бути здані в Інститут у грудні місяці. У подальшому Вами і Т. Коваленко можуть бути зроблені доповнення і доопрацювання в основному тексті. Сподіваюсь, що Ви зможете привезти перші варіанти глав до 20 грудня”.

... Чи не встиг би ти до мого від'їзду до Москви прислати мені нарис своєї глави, щоб я її захватив з собою. Якщо ні, то повідом, коли ти зможеш її вислати в Москву. Я думаю числа 19-го виїхати.

Перший том “Історії України” Вчена рада Інституту висунула на Сталінську премію. Касименко приїхав з Москви. Я сам з ним не розмовляв, але казали, що Поспелов вишле рецензію через тиждень...

Тебе всі вітають. Твій В. Жебокрицький.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк. 2.

№2

Лист П. Калиниченка до Л.А. Коваленка

26 березня 1956 р.

Добрий день, Леоніде Антоновичу!

...По-перше, позавчора Л.К. Полухін показав мені рецензію на Вашу статтю до нашого франківського збірника. Рецензія, власне не рецензія, а коротенька писулька, – негативна: “Автор не розібрався” чи щось у цьому дусі. Автор рецензії – Марченко.

Зараз ми формуємо цей збірник. Мені здається, що, зважаючи на всі ці обставини, було б непогано, якби Ви приїхали в Київ і поговорили б з Марченком. Як Ви гадаєте?...

З привітом П. Калиниченко.

P.S. Чи одержали Ви мій автореферат і перший параграф I-го розділу?

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк. 7.

№3

Лист В.А. Жебокрицького до Л.А. Коваленка

25 жовтня 1957 р.

Mor cher ami!

Вчора був в Інституті, заходив прочитати гранки ряду статей з першого № УІЖурналу, після чого мав розмову з Симоненком.

Він мені сказав, що конкурсна комісія вирішила рекомендувати тебе на посаду історіографа. Твоя кандидатура рекомендується одна без конкурентів. Як буде голосувати рада, побачимо. На засіданні конкурсної комісії був голова суспільного відділу т. Коройд, який сказав, що Інститут написав листа до міському партії про виділення для тебе квартири, про подібні справи в Академії з Москвою є домовленість, що в разі хто буде йти на роботу по конкурсу то вони виділятимуть квартири...

Яксь метушня йдеться й навколо моєї кандидатури на завідділу загальної історії, але поки що це неофіційно мені відомо. Симоненко однак "спеціально" вів зі мною розмову на цю тему...

Всі тобі бажаємо всього найкращого. Твій В. Жебокрицький

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.8-9.

№4

Лист М. Алпатова до Л.А. Коваленка

1959 р.

Глибокошановний Леоніде Антоновичу!

Все ніяк не зберуся написати Вам про долю Вашої глави у II томі "Нарисів" (Историкография Украины во второй половине XIX в. // Очерки истории исторической науки в СССР. – М., 1960. – Т. II. – С. 693-715. – С.К.). Глава обговорювалася на редколегії тому. Вона визнана як основний текст для української глави у II томі та заслужила в цілому позитивну оцінку. Але для завершення глави потрібно ще чимало попрацювати. При цьому слід врахувати, що ніхто із нас в Москві вести авторську роботу над главою не в змозі, тому все падає на Вас. Побажання наші зводяться до наступного:

1. Необхідно ввести відсутній зараз загальний вступний текст відправного характеру... потрібно в загальній формі поставити питання про українську історіографію, визначити межі теми, її основний зміст (проблематику) і періодизацію...

2. Костомарова схарактеризовано дуже однобічно (цим грішить його характеристика і в I томі). Цілком очевидно, що Чернишевський

оцінював Костомарова як ліберала і як буржуазного націоналіста. У тих випадках, коли Чернишевський хотів сказати як потрібно розуміти те чи інше явище, він апелював до Шевченка. Але разом з тим Чернишевський бачив у Костомарові у певній мірі союзника проти погодинсько-шевирьовського табору і намагався підняти Костомарова на боротьбу з цим табором. У ті часи лібералізм і націоналізм ще не відігравали такої ролі, яку вони стали відігравати при Грушевському і Петлюрі. Костомаров і Грушевський – представники різних етапів лібералізму і націоналізму. У Вашій же характеристиці різниці між Костомаровим і Грушевським не має...

За. Не має зв'язку між концепцією Лазаревського і російських демократів. Не схарактеризовано коло джерел, залучене Лазаревським.

4. Інформацію про зміст концепції буржуазних націоналістів майже не подано і лише в наступному тексті (на с.25) із випадкового приводу якимось викладається в дужках. Потрібно подати в науковому викладі цей зміст із самого початку викладу про буржуазних націоналістів...

7. І.В. Лучицький поданий як народник, це невірно. Поряд з М.І. Карєєвим, М.М. Ковалевським, П.Г. Виноградовим, І.В. Лучицький є однією із головних фігур ліберальної історіографії в Росії. До української історіографії він примикав своїми працями про общину на Україні...

19. Як Ви дивитесь на пропозицію редколегії обговорити Вашу главу в Інституті історії України? Я би міг також бути присутнім на цьому обговоренні...

Бажаю успіху, з привітом М. Алпатов.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.20. –

Арк. 49-54 (рос. мовою).

№5

Лист І.С. Винокура до Л.А. Коваленка

22 березня 1959 р.

Дорогий Леонід Антонович!

Давно Вам не писав. Із нещасливою житомирською брошурою, як Ви знаєте, нічого не вийшло. І все через перестраховщиків. Крім того, це пов'язано із моїм від'їздом до Чернівців. Якщо був би я на місці, то, думаю, що вдалося би її видрукувати.

Напишу кратко про себе. Музей відкритий до 40-річчя Жовтня, вже офіційно затверджений Міністерством як історичний музей університету. Ми маємо зараз, крім експозиції з історії університету,

невеликий відділ з археології. Польові роботи будемо організовувати досить широко (порівняно із житомирськими). Влітку вдало копав трипільське житло (неподалік від Чернівців). Знайдено великий матеріал..., але поступово переключаюся на матеріали ранньослов'янського минулого Буковини.

Надсилаю Вам невеличкі роботи, що вийшли у мене в Чернівцях...
З глибокою повагою І. Винокур.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.12-13.

№6

Лист Я. Штернберга до Л. Коваленка

Ленінград , 12 червня 1960 р.

Вельмишановний Леоніде Антоновичу!

Днями я мав тривалу і досить відверту бесіду з Мавродіним щодо Вашої справи. Вона дозволила мені з'ясувати деякі цікаві факти, що мають для Вас деякий інтерес.

Виявляється, що київський Марченко налагодив зв'язки з ленінградцями. Нещодавно відбулося засідання кафедри історії СРСР, на якому його дисертаційна робота була обговорена і рекомендована до захисту. Призначені опоненти (Крип'якевич, Мавродін, третього не пам'ятаю)...

Але мені здається, що у всьому цьому є і позитивне. Справа в тому, що вони готові прийняти до захисту і Вашу роботу. На думку Мавродіна, для них має навіть інтерес той факт, що погляди Марченка і Ваші з деяких питань не відмінні... В якості опонентів він називав ленінградців Окуня і Шапіто. Третій опонент повинен бути з України. Їх влаштував би Похилевич зі Львова, чи Голобуцький...

З глибокою повагою до Вас М. Штернберг.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. –
Арк.14-15 (рос. мовою).

№7

Лист В.А. Жебокрицького до Л.А. Коваленка

3 липня 1960 р.

Леонід Антонович!

Я вже не буду з'ясовувати того, чому нам не вдалося коротенько переговорити по телефону, хочу коротенько розповісти про обговорення моєї роботи в Москві.

Після мого короткого виступу в обговоренні прийняли участь М. Бормак, В. Фрейдзон, Д. Вознесенський та С. Нікітін. Крім них, відзиви написали Ів. Частухін і Струкова.

Критика Нікітіна зводилась: більше уваги македонському питанню, написати розділ (більший) по історіографії і джерелам, докоряв мені за те, що я не використав сербської літератури. Бірман – проти того, щоб прирівнювати по значенню I Балканську війну з буржуазною революцією (для Македонії), вважає, що перебільшую роль Фердинанда в національній катастрофі 1913 р. і деякі ін.

Фрейдзон той напірав на те, що я, мовляв, багато уваги приділив питанню БФ і деякі інші. Високу (дуже) оцінку роботі дав Частухін, хоча дещо і критикує. Струкова дрібні зауваження зробила. Взагалі дрібних зауважень багато і я сиджу, виписую їх і буду виправляти роботу. Думаю за липень в основному виправить. Сказали мені в видавництві, що, очевидно, в понеділок (4/VII) буде дозвіл на випуск в світ моєї книжки.

Вчора я здав рукопис роботи в Інститут історії на обговорення для рекомендації до захисту, бо виявляється одної рекомендації, яку дали в Москві мало, треба другу.

Да, в Москві буде відкрито Інститут економіки всіх країн народної демократії.

М.Н. Лещенко одночасно захистив докторську дисертацію в Інституті історії в Москві.

4 дня в Інституті обговорювалась книга Ф.П. Шевченка. Дуже багато страстей і словопролітія з боку сторін. Позавчора прийнята резолюція, яка визнає як позитивні сторони, так і “істотні недоліки”. Голобуцький, Рубач, Супруненко й Лось голосували проти...

В. Жебокрицький.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк. 16-17.

№8

Лист А.І. Пушкаша до Л.А. Коваленка

липень 1960 р.

Глибокошановний Леоніде Антоновичу!

Нарешті вийшла наша книга. Всі Ваші доручення виконав. Книги, що Ви замовляли, отримаєте в магазині у себе – перешлють їх туди. Відбитки зробити в Соцэкгизе (Из-во социально-экономической литературы – С.К.) було неможливо. В Академії отримаєте.

Гонорар вдалося зберегти високий, т.ч. до оплати ми зняли лише посилення (а їх на всіх близько 1 д.а.) і мої дрібниці, що склали понад три аркуші (бібліографія, хронологія, карти, ілюстрації). Я відмовився від цього гонорару, оскільки він склав лише 120 р., а у такому випадку автори разом втратили б 450 р.

Основного тексту (вся книга 25,5 обл. вид. арк.) 21 аркуш і вдалося домовитися, що розрахунок вели не з 20, а з 21 аркуша. Утім, у верстці, через неточні посилання в тексті до Ваших глав, внесли правку у коректуру, крім того від Вас прийшла коректура із запізненням на два дні, за що на Вас наклали штраф приблизно на 20 р.

Так що днями (після п'ятого) вишлють Вам гонорар – остаточний розрахунок. Із Штернбергом дійте за власним розсудом. За Ваші глави розрахунок проведено на Вас.

Сигнальний був 20-го VI, так що днями книга надійде у продаж. Із найкращими побажаннями Пушкаш.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. Спр.21. – Арк. 26 (рос. мовою).

№ 9

Лист Л.А. Коваленка до Секретаря ЦК КПУ Скаби А.Д.

18 жовтня 1961 р.

Секретареві Центрального комітету КПУ
тов. Скаба А.Д.

Від Коваленка Леоніда Антоновича
м. Ужгород, Жовтнева, 32, кв. 7

В постанові ЦК КПУ “Про журнал Вітчизну” (Див. “Вітчизна” №9, 1946 р.) піддано критиці мою статтю про І. Котляревського “Поет, новатор і патріот”, видрукуваній в № 6 журналу за 1946 рік. А саме, стаття була кваліфікована як націоналістична, що затушувала класові протиріччя, підміняла класовий аналіз націоналістичною теорією безкласовості історичних процесів.

У свій час в публічних виступах (зокрема на зборах АН УРСР в листопаді 1946 року) я визнав справедливими ці критичні зауваження постанови в мій адрес.

Справді, в статті послідовно, хоч не завжди чітко щодо формулювань, проведена думка, що мова і в тому числі українська – явище не класове: в “Енеїді” Котляревського, говорить в статті, важливо насамперед те, що поет, як сміливий новатор, розірвав з старими літературними традиціями і написав твір мовою народних мас... Саме те, що поема була написана українською мовою, виносили твір за межі суто літературного життя і літературних інтересів і робило “Енеїду” Котляревського значною подією в галузі ідеологічного життя України кінця XVIII ст.” (“Вітчизна”, №6, 1946 р., стор. 152-153). На доказ цих своїх міркувань я зіслався на думки Енгельса про німецьку мову.

Мої колеги та критики тоді роз’яснили мені, що така трактовка означає заперечення лінгвістичної концепції Мара про класовість

мови, а значить об'єктивно означає проповідь безкласовості в душі буржуазно-націоналістичних позицій. В такому ж душі були й коментарі на сторінках “Радянської України” та “Правди України” в зв'язку з постановою “Про “Вітчизну””.

Та от пройшов час, відбулась відома мовна дискусія, виступ Й.В. Сталіна. З'ясовано, що концепції Мара про класовість мови не лише науково неспроможні і не марксистські, а безпідставні і навіть шкідливі. Тепер є загально визнаним в радянському мовознавстві, що всяка мова, і українська в тому числі, є явище не класове. Отже мої твердження про українську мову не були націоналістичними.

В газетних коментарях до постанови ЦК КПУ “Про “Вітчизну””, крім того ще зазначалось, що ніби в моїй статті заперечується необхідність союзу російського і українського народів. Якийсь Бережний на сторінках “Радянської України” писав, що Коваленко “З жалем говорить, що такий відомий діяч як В. Капніст, що у повсякденному житті підкреслено, вживав українську мову, все ж твори писав російською літературною мовою (“Радянська Україна” від 17.VIII.1946 р. М. Бережний “Про журнал “Вітчизну”).” М'яко кажучи, це твердження є перекрученням тексту і думок статті. В моїй статті йшла мова про те, що до “Енеїди” українська мова ніби не мала громадських прав, вважалась непридатною для літературного вживання, і ніякого жалю відносно мови автора “Ябеды” навіть близько не має. Що стосується взаємин російського і українського народів, то в статті говориться так: “Котляревський, не міг лише милуватися історичним минулим: він відгукнувся на ті історичні дискусії, що мали місце на Україні наприкінці XVIII ст. під впливом визвольних ідей французької революції. З одного боку, була та обставина, що Україна знаходилась в колоніальній залежності від російського царизму. З другого боку, історичний досвід доказав, що саме союз з Росією забезпечував розвиток України. Саме в союзі з Росією український народ наприкінці XVIII ст. позбувся, нарешті, страшної багатовікової небезпеки – нападів турок і татар. Не менш повчальним було те, що на кінець XVIII ст. більшість українського народу з допомогою російського народу воз'єдналась. Україна відчувала позитивним культурний вплив російської прогресивної літератури, мистецтва, науки. Так учила історія. Визвольні ідеї революції будили до боротьби проти тиранії царизму, але ж вони вчили і підказували, що при розв'язанні таких питань нічого ставити на позицію вузького націоналізму... Котляревський славить “Полтавську Шведченку” і закликає взяти за основу до розуміння Росії та України

саме повчальний досвід Полтавського бою. Так відгукнувся поет на одне з питань, що хвилювало сучасників. Він зумів розмежувати і розрізнити колоніальну політику царизму щодо України і братерську допомогу російському народу українському народові. Котляревський був палким прибічником союзу України з цим великим народом” (“Вітчизна”, № 6, 1946, стор.157–158).

Взагалі в трактовці місця й ролі Котляревського в громадському та літературному житті України свого часу я підкреслено наголошував на значенні для поета прогресивної російської думки кінця XVIII ст. Якщо літературознавці весь цей вплив зводили до користування “Енеїдой” Осипова, то я спробував показати вплив таких визначних російських діячів епохи як О. Радищев, В. Капніст. Отож кваліфікація статті як роботи, що заперечує дружбу з російським народом, вплив російської культури на поета, не має підстави.

Такі факти. Мені здається, що саме в інтересах боротьби проти проявів націоналізму доцільно внести ясність щодо звинувачень в мій адрес. Не можна не згадати, що постанова “Про Вітчизну” прийнята у розвиток на Україні відомої постанови ЦК КПРС “Про Звезду и Ленинград”. Тим часом в наші дні і відома доповідь Жданова з цього питання і згадана постанова по обліку вважаються уже застарілим матеріалом і виключені з продажу...

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.13-16.

№10

Лист Л.А. Коваленка до М. Тихомирова

8 листопада 1962 р.

Вельмишановний Михайло Миколайович!

Після вагань і роздумів я все ж наважився Вам написати.

Повернувся я із Ленінграду. Справи мої у частині дисертації йдуть повільно, але не погано. Володимир Васильович пообіцяв прискорити проходження роботи по інстанціям.

Тепер виникли питання про офіційних опонентів. І ось я вирішив звернутися до Вас із проханням взяти на себе такий обов’язок. Вам, звичайно, зрозуміло якою важливою для мене була б Ваша люб’язність. Разом з тим я віддаю собі звіт у громіздкості клопотів офіційного опонента.

Тема моєї роботи, правда, “Демократичні течії в історіографії України XIX ст.”, але так і повинно бути, весь час мова йде про проблеми феодално-кріпосницької епохи. І в цьому сенсі відповідає колу занять Ваших наукових проблем.

Якщо для Вашого позитивного рішення виникла необхідність деяких додаткових відомостей, то я їх негайно вишлю.

Якщо ж Ви вважаєте для себе неможливим виконати моє прохання, то прошу Вас вибачити за цей лист.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.19. – Арк. 25-36 (рос. мовою).

№11

Лист М. Тихомирова до Л.А. Коваленка

20 жовтня 1963 р.

Вельмишановний Леоніде Антоновичу!

Отримав Вашого листа і написав В.В. Мавродіну. Раджу Вам написати у Ростов доктору О.П. Пронштейну (Ростов-Дон, вулиця Горького, буд. 247, кв. 15, Пронштейн Олександр Павлович) з проханням бути Вашим опонентом. Звичайно, я сам цього зробити не можу за станом здоров'я.

Згадую Кам'янець і прошу передати моє вітання усім знайомим (особливо Гр. Мик. Хотюну).

Мрію ще раз побачити Дністер, можливо, у квітні, але не знаю, який у Вас квітень чи травень. У вересні їздив читати лекції до щойно відкритого Новосибірського університету.

Ваш Тихомиров.

Повідомте про отримання цього листа.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк. 27 (рос. мовою).

№12

Лист редактора журналу “Новая и новейшая история”

Проф. А.Л. Нарочницького до Л.А. Коваленка

5 листопада 1963 р.

Шановний тов. Коваленко!

Ми отримали Вашого листа “Про промисловий переворот в Англії” і уважно з ним ознайомились. Висловлені в ньому міркування загалом не викликають заперечень. Як нам видається, у радянській науковій і навчальній літературі останніх років ці питання трактуються так само. Якщо Ви виявили (як можна зрозуміти із Вашого листа) інше тлумачення, то мало б сенс про це писати, лише конкретно аналізуючи ту чи іншу роботу.

Виходячи із сказаного, ми не вважаємо можливим опублікувати Ваш лист в журналі.

Ми були б раді Вашій співпраці в нашому журналі і охоче розглянемо Ваші пропозиції стосовно дослідницької статті, наукового повідомлення, історіографічного огляду, рецензії і т.п., які Ви могли б для нас написати.

З дружнім привітом головний редактор, професор А.Л. Нарочницький

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.20. – Арк. 29 (рос. мовою).

№13

Лист Ю. Марголіса до Л.А. Коваленка

Ленінград, 8 червня 1964 р.

Вельмишановний Леоніде Антоновичу!

...Мовчання моє, що так стурбувало Вас, пояснюється просто: останній місяць я провів поза Ленінградом у відрядженнях, спочатку в Новосибірську, потім у Владивостоці. Книгу свою висилаю Вам завтра з великим задоволенням і матиму за честь почути Вашу думку.

Що ж до відношення факультету до проходження Вашої дисертації, то воно залишається незмінно доброзичливим.

Леонід Сергійович сказав мені, що за першим офіційним запитом необхідний відгук буде направлений на адресу відповідної вченої Ради негайно.

Наскільки мені відомо, жодних інших суджень про Вас на факультеті не виникало.

Щиро вдячний Вам за інформацію про видання шевченківської бібліографії. Київська “Академкнига” за моїм давнім проханнями вже люб’язно вислала мені її...

Усі ми зворушені нещастям з київською бібліотекою.

Я буду в Ленінграді відтепер безвиїзно до 3 липня і був би радий бути Вам корисним на випадок необхідності.

Із щирою повагою Ваш Ю. Марголіс.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк. 33-34 (рос. мовою).

№14

Лист В. Жебокрицького до Л.А. Коваленка

1 вересня 1964 р.

Друже мій!

Вчора був в Університеті. Йдучи коридором, я був зупинений М.І. Марченком. Поздоровившись, він мені сказав так: “Ви, я знаю, зможете передати Леоніду Антоновичу Коваленку про те, що я вже прочитав перший зошит дисертації. У мене склалось хороше враження...” Він мені сказав, що йому особливо сподобалось про Максимовича, що “...він – тобто ти – краще написав про Максимовича, ніж я”, що в тебе “добре розроблена “Історія Русів” ну і т.п. Одним словом, М.І. висловив ряд дуже хороших оцінок.

Він мені почав було розповідати про те, що ти колись, мовляв, писав на його роботу рецензію, а він на твою... М.І., видно, задоволений тим, що ти в позитивному плані згадуєш його в своїй роботі. Він навіть дав згоду бути опонентом. Обіцяв, що не пізніше як у вересні він дочитає другу частину роботи і зможе доповідати на кафедрі.

Числа 20-го/ІХ приїде Кошик (завідувач кафедри історії СРСР – С.К.) з Криму і я йому постараюсь нагадати, щоб ставив на обговорення твою роботу: головний “цінител” – Марченко – дав по суті оцінку й позитивну оцінку на твою роботу.

Котова ще не бачив. Василенко говорив, що на кафедрі доброзичливе ставлення до твоєї роботи...

Твій В. Жебокрицький.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк. 28-29.

№15

Лист В. Жебокрицького до Л.А. Коваленка

26 жовтня 1964 р.

Дорогий Леоніде,

щойно повернувся з засідання вченої ради, де було рекомендовано твою дисертацію до захисту і визначено опонентів: Гуржія, Ілєрицького та Марченка. Так схвалила рада. Якщо по ходу справи треба буде четвертого опонента, то це можна буде легко зробити, так що ти не турбуйся. Гуржій кажуть, видужав, працює і думаю, що він не буде затримувати рецензію.

Після ради я розмовляв з Лавровим відносно Ленінграда. Він все ж тієї думки, що краще послати роботу, щоб потім не було ніяких непорозумінь. Він каже, що якщо ми не пошлемо, а хтось довідається про це, і, хоча нічого тут протизаконного немає, але можуть бути неприємності...

Хай шлють. Я прослідкую, щоб скорше надіслали, а там, я думаю, затримувати не будуть, раз вони її читали.

Днів два тому я бачив Марченка: він мені сказав, щоб я тобі передав, що він хоче з тобою порозмовляти з приводу деяких питань, щоб, мовляв, не писати про них у відзиві. Сьогодні мені про це говорив і Лавров: ніби він “умовляв” Марченка не виступати сьогодні з приводу деяких питань твоєї роботи на вченій раді і, щоб він написав свої зауваження в рецензії.

Одним словом, я тобі раджу підібрати час і вирватись на день-два до Києва з своїм рефератом. Ти зможеш завізувати реферат до друку і зустрінешся з Марченком, послухаєш, що він має тобі сказати...

Може на цім тижні відправлять роботу в Ленінград, а на тім тижні вона може й повернутися. Отже, поки опоненти читатимуть, то звідти робота повернеться. Треба б скоріше узнати як віднесеться до пропозиції Іллеріцький.

Будь здоров

В. Жебокрицький.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.. 36-37.

№16

Лист Л.А. Коваленка до М.М. Тихомирова

4 червня 1964 р.

Вельмишановний Михайло Миколайович!

Мені здається, що деякі новини у нас, в Кам'янці-Подільському, можуть становити інтерес і для Вас і тому я вирішив потурбувати Вас цим листом.

Останні два роки у нас на кафедрі історії працює спеціаліст-археолог, кандидат історичних наук Винокур І.І., ця обставина дала можливість кафедрі більш активно зайнятися вивченням археологічного минулого міста. Ми організували студентський археологічний гурток, залучили до справи аматорів і ентузіастів археології, а також учнів шкіл: потрібно було проводити розкопки, т.т. ставити шурфи, рити траншеї і т.п. Справа просувалась не особливо інтенсивно у сенсі темпу робіт, але успішно у відношенні результатів. Зараз вже можна поділитися першими добутими відомостями.

Не має сумніву, що на території сучасного Кам'янця в VII–VIII століттях жили слов'яни. Про це говорить слов'янська кераміка цих століть, знайдена в різних місцях у достатній кількості. Мало вірогідно, що слов'янське поселення було б на острові. У будь-якому випадку встановити практично важко, оскільки досить глибокий земляний прошарок на острові в подальшому зазнав радикальних змін і перекопувань. Таким чином, усі сліди такого можливого посилення знищені, а знайдені окремі черепки, як відомо, не можуть бути доказом. Взагалі напрошується припущення, що поселення знаходилося не на острові, а на території фортеці, як найбільш вигідному для цієї мети місці.

У травні ц.р. вдалося відкрити цікавий матеріал у фортеці. В її Північно-Західній частині, під теперішньою стіною, знайдена кладка дванадцятого століття: фундамент башт і звід воріт, т.т. пам'ятки, безумовно, давньоруські.

У розкопках брала участь співробітник Інституту архітектури (Держбуд Київ) архітектор-історик Пламеницька С. і за її допомогою

уточнено ряд моментів, що відносяться до реконструкції споруди на підставі знайдених матеріалів.

У цій частині фортеці знаходяться дві початкові сторожові башти, а між ними (відстань близько 6 метрів) склепінчасті кам'яні ворота. Одна башта, т.з. Дінна, була у подальшому використана литовцями, вона ремонтувалася, добудовувалася і ввійшла у загальний ансамбль створеної ними фортеці. Інша башта виявилась не потрібною литовцям, вона була зруйнована і використана як фундамент для нової стіни. Фундамент цієї башти знайдено нами під сучасними стінами. Цікава деталь. На відповідній глибині в цьому районі знайдено значний прошарок вугля, золи і сажі, т.т. споруди XII століття пережили якусь катастрофу, що супроводжувалася величезною пожежею. Отже, можна вважати, що знайдені рештки укріпленої споруди, відносяться до часу Давньоруської держави. Укріплення було зруйновано діями переважаючого ворога, а потім його рештки були використані литовськими феодалами. Щоби зробити остаточні висновки, необхідно провести чималі земляні роботи. Можливо, що в наступному, 1965 році, вдасться в основному закінчити ці роботи, уточнити як кордони давньоруської фортеці, так і її хронологію і т.п.

Однак, вже зараз напрошуються деякі судження.

Є археологічні свідчення, що на території сучасного міста Кам'янця-Подільського в VII–VIII ст. проживали слов'яни, гілка Східних слов'ян. Потім в XII столітті існувало значне укріплення. Залишається поки що розрив IX–XI ст. Мені особисто уявляється, що в ці століття тут було життя і згадка в Літопису про Кам'янець відноситься до нашого Кам'янця, а не до волинського. У будь-якому випадку судження, що місто і фортеця виникли лише в XIV ст. не витримують археологічних доказів.

Із щирою повагою.

м. Кам'янець-Подільський,
вул. Червоноармійська, 48, кв.19.

Коваленко Леонід Антонович.
КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.19. –
Арк. 37-39 (рос. мовою).

№17

Лист І.М. Мишка до Л.А. Коваленка

[без числа] 1964 р.

Дорогий Леоніде Антоновичу!

Учора вечором одержав одного листа з Львова, сьогодні другого. Адреса Івана Петровича (Крип'якевича – С.К.): Львів, вул. Ост-

розького, 7, кв.2. ...Отже шліть автореферат по вказаному адресу. Думаю, все буде гаразд. Іван Петрович відізветься, а я від усієї душі буду радий за Вас. Думаю, що одночасно з висилкою автореферату Івану Петровичу, варто вислати автореферат і Кравцеві Миколі Миколайовичу на адресу: Львів, вул. Немировича-Данченко, 30, кв.35 і він знатиме, що Іван Петрович одержав. Мене, будь ласка, теж, якщо не важко Вам, повідомте, що вислали автореферат, щоб я ще раз проблиснув на гудзик. Автореферату Вашого не наважусь просити, бо не знаю чи вистачить Вам екземплярів, хоча з охотою почитав би.

Пишіть, не гордуйте... Назавжди Ваш І. Мишко.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк. 35.

№18

Лист І. М. Мишка до Л.А. Коваленка

28 листопада – 4 грудня 1964 р.

Дорогий Леоніде Антоновичу!

...Ваш лист дійсно пролив деяке світло на обставини, за яких Іван Петрович дійсно може змовчати. Що я Вам скажу, я від усієї душі бажаю успіхів, але не на шкоду здоров'я. Я це говорю тому, що Ви пишете в листі, що іноді обставини виводять Вас з рівноваги.

...Ілля Гаврилович Шульга в Києві зустрічався з Кравцем, той передаючи мені привіт, питав де автореферат, сказав, що і Іван Петрович жде автореферату. В авторефераті я нічого того не бачу, про що Ви мені говорили в листі – про львівське оточення, а конспект лекцій посилати у Львів, безперечно, зайве. Шульга з Гранчаком теж намірені писати відзив... Гранчак сказав, що Вашими опонентами будуть Гуржій, Шевченко і Марченко.

Щиро Ваш І. Мишко.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк. 38-39.

№19

Лист І. М. Мишка до Л.А. Коваленка

2 грудня 1964 р.

...Як Вам говорив у листі і Ілля Гаврилович, Іван Петрович теж відізвався добрим теплим словом. Отже, усі побоювання були зайвими, хлопці зробили свою справу.

...Може Ви були в Києві і читали відгук Івана Петровича, який він? Ілля Гаврилович говорив, що дуже хороший і що чорновик, який

писали хлопці, правив сам Іван Петрович, значить він читав автореферат...

Щиро Ваш І. Мишко

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк. 41.

№20

Лист Ю. Марголіса до Л.А. Коваленка

8 березня 1965 р.

Вельмишановний Леоніде Антоновичу!

...Дуже радий успішному закінченню захисту; прийміть, будь ласка, мої душевні привітання. Всі подробиці Вашого листа були, зрозуміло, досить важливі для мене. Скажу Вам відверто, я не очікував, що Ваша праця, грандіозна за охопленням матеріалом, пройде без критичних зауважень.

Але – це вже несподіванка – ті зауваження, висловлені офіційно чи довірливо, про які Ви написали, – не можуть бути прийнятні. Особливо це відноситься до Шевченка...

Що ж до Костомарова і Драгоманова, то загальнодемократичний підйом в їх творчості втілювався (на різних етапах) яскравіше, ніж ми помічаємо. Це – вірно...

Вірно, звичайно, і те, що достоїнства (головні) роботи виявились особливо наочно у зв'язку із незалежністю її долі від жовтневих подій...

Завжди Ваш Ю. Марголіс.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. –

Арк. 42-43 (рос. мовою).

№21

*Лист видавництва Київського державного університету
до Л.А. Коваленка*

29 вересня 1965 р.

Шановний тов. Ковалецько Л.А.!

Видавництво Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка повідомляє, що воно погоджується включити до проекту тематичного плану випуску літератури на 1967 рік Вашу монографію “Велика французька революція та громадсько-політичні рухи й суспільна думка на Україні в кінці XVIII ст.”.

Мова українська, обсяг 12 арк., але при умові, коли Ви надішлете Видавництву заяву з проханням про це і додасте до неї підписаний Вами план-проспект з анотацією (останню Ви не надіслали).

До редакційної ж підготовки Вашої монографії Видавництво зможе приступити тільки після того, коли буде затверджено тематичний план Видавництва, а рукопис Вашої монографії надіслано у двох примірниках (перший і другий, надрукованому на білому папері через два інтервали, у точно зазначеному обсязі, з анотацією), з двома позитивними рецензіями та рекомендацією кафедри університету чи інституту і не пізніше другого кварталу 1966 року...

З пошаною до Вас зав. редакцією історичної та філософської літератури М. Козиренко

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.20. – Арк. 30.

№22

Лист І. Стебуна до Л.А. Коваленка

1966 р.

Дорогий Леоніде Антоновичу!

Одважився написати Вам. Знаю, що Ви в Кам'янці і І.Я. Омеляненко писав Вам, запрошував на роботу до Донецького університету (я йому радив зробити це), але каже, що Ви чомусь не виявили згоди.

Дивуюсь і не розумію Вас. Ото і вирішив написати від себе. Сподіваюсь, Ви повірите мені і пристанете на мої поради.

Донецьк – чудове, красиве і живе місто. Університет наш з дня на день мужніє, розправляє крила. Чимало тут хороших і щирих людей. Я працюю тут з вересня 1966 р. – і дуже задоволений. Керую зараз кафедрою естетики і теорії літератури. Приїздіть.

Говорив з ректором (прекрасна людина!): він дуже зацікавлений щоб ви працювали у нас. Якщо захочете – відкриють для Вас спеціальну кафедру. Квартиру дадуть найкращу. Що Вас тримає в Кам'янці. Кидайте його і до нас!...

З пошаною Ваш І. Стебун.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.48-49.

№23

Лист І.С. Галкіна до Л.А. Коваленка

Без дати [1966 – автори].

Шановний Леоніде Антоновичу!

Дуже вдячний за Вашу згоду взяти участь у написанні підручника з історіографії нового часу. Було б дуже бажано, щоб Ви подали рукопис Вашої глави не пізніше 1 травня ц.р. Таке прохання викликано тим, що на квітень місяць призначено обговорення тексту всієї монографії, а в червні місяці здача рукопису у видавництво. Тому

прошу вибачення, якщо ми час від часу будемо Вам нагадувати про необхідність якомога швидше подати означену главу.

З повагою І.С. Галкін

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.55 (рос. мовою).

№24

Лист Інституту археології АН УРСР до Л.А. Коваленка

6 березня 1967 р.

Вельмишановний і дорогий Леоніде Антоновичу!

Інститут археології АН УРСР гаряче вітає Вас в день Вашого ювілею. Ми високо цінуємо Вас, визначного історика, педагога і великого поборника археології. Ваша праця з організації археологічних досліджень на Поділлі, Ваша велика старанність у справі розвитку краєзнавчого руху загальновідомі і заслужили загальне визнання.

Бажаємо Вам, дорогий Леоніде Антоновичу, дуже міцного здоров'я, багатьох років творчої праці і великого щастя.

Директор Інституту археології АН УРСР,

член-кореспондент АН УРСРС.

Учений секретар

Бібіков

П. Толочко

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.57 (рос. мовою).

№25

Лист Редакції Українського історичного журналу

до Л.А. Коваленка

6 березня 1967 р.

Вельмишановний Леоніде Антоновичу!

Редколегія та редакція "Українського історичного журналу" вітають Вас, активного автора "УІЖ", з нагоди 60-річчя з дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності.

Бажаємо Вам здоров'я, довгих років життя і творчих успіхів.

За дорученням колективу

Головний редактор

Ф.П. Шевченко

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.58.

№26

Лист Наукової Ради з історії історичної науки при Відділенні

історичних наук АН СРСР до Л.А. Коваленка

березень 1967 р.

Вельмишановний Леоніде Антоновичу!

Наукова Рада з історії історичної науки сердечно вітає Вас з шестидесятирічним ювілеєм і сорокаріччям науково-педагогічної

діяльності, бажає Вам здоров'я, нових творчих досягнень у справі підготовки кадрів історіографів на Україні.

Зам. Голови Наукової Ради

доктор історичних наук

М.А. Алпатов

Учений секретар Наукової Ради,

кандидат історичних наук

В.А. Дунаєвський

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.59 (рос. мовою).

№27

Лист колективу історичного факультету Харківського державного університету ім. О.М. Горького до Л.А. Коваленка

10 березня 1967 р.

Дорогий Леоніде Антоновичу!

Колектив історичного факультету Харківського державного університету ім. О.М. Горького гаряче вітає Вас з 60-річчям з дня народження і 40-річчям науково-педагогічної діяльності.

Прийміть наші самі щирі вітання з Вашим днем народження, самі сердечні побажання Вам довгих років життя.

Ми знаємо Вас як чудового викладача, вихователя радянських істориків, визначного фахівця з джерелознавства та історіографії і всесвітньої історії.

Бажаємо Вам великих творчих успіхів, міцного здоров'я і щастя.

Декан історичного факультету

проф. С.І. Сидельников

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. –

Арк.61 (рос. мовою).

№28

Лист М. Куликівського до Л.А. Коваленка

без дати

Шановний Леоніде Антоновичу!

Посіяне Вами зерно дає свої перші сходи: 26 травня розіслав автореферат дисертації. Це сталося не лише завдяки трьохрічній праці, але й привитими Вами ще в студентські роки навичкам до наукових досліджень.

Велике Вам спасибі за це, моєму першому вчителю! Більше 10 років, які пройшли з того часу, не в силі витіснити глибокої й щирої симпатії і поваги до Вас, професоре...

З глибокою повагою до Вас Маріян Куликівський.

P.S. На роботу влаштувався в Луцькому педінституті.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.62.

№29

Лист І.О. Гуржія до Л.А. Коваленка

1968 р.

Шановний Леоніде Антоновичу!

Ваш лист торкається питань як організаційного, так і наукового характеру роботи нашої Наукової ради. Що стосується “Записок” з проблематики історіографії і радянського періоду, то вони мають бути видані і розіслані у вузи. Можливо Наукові ради дещо відстають у цій справі. До речі, як Ви звернули увагу, по даті підпису “Записки” до друку видно, що вона готувалася до постанови ЦК КПРС про розвиток суспільних наук.

“Записка” мала на меті ознайомити працівників кафедри з станом наукової розробки дожовтневої історії України та тією тематикою, яку слід досліджувати. Зрозуміло, що сама її поява є закликом до спільних і узгоджених дій в справі вивчення дожовтневого періоду.

Питання про організацію при Науковій раді періодичного видання вивчається, але поки що конкретного рішення з цього приводу немає.

Комплексна тема з історії Поділля заслуговує уваги, а тому бажано одержати від Вас пропозиції про її характер, строки виконання, обсяг, хронологічні рамки, список виконавців тощо. Звичайно, для виконання даної теми, на нашу думку, не слід організувати окрему Наукову раду. Можна обмежитись створенням редакційної колегії.

Нарешті, щодо Ваших зауважень про об’єднання двох тем з історії промислового перевороту. Постановка їх враховує тривалість часу, який об’єднує періоди розкладу феодално-кріпосницької системи і промислового капіталізму. Після виконання двох тем буде створена узагальнююча праця, присвячена цій важливій проблемі. До речі, в Київському університеті вже така проблема розробляється.

З найкращими побажаннями

Гуржій І.О.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.64.

№30

Лист Л. Баженова до Л.А. Коваленка

7 вересня 1968 р.

Дорогий Леоніде Антоновичу!

Пише Вам Л. Баженов. Отримав від Вас два повідомлення, за які я Вам дуже вдячний і особливо за те, що Ви не забуваєте своїх випускників і допомагаєте їм...

Все-таки я остаточно вирішив обрати тернистий науковий шлях. І дуже добре розумію, Леонід Антонович, яку роль відіграли і граєте Ви для мене в цьому напрямку. Якщо чесно признатися, то Ви підтримали в мене вогник наукового пошуку, який при інших обставинах міг не з'явитися або згас би ще в інституті. І тому я Вам дуже вдячний за все і вважаю Вас своїм вчителем з великої букви...

Доброго Вам здоров'я. Ваш Лев Баженів.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.65.

№31

Лист В. Нечитайла до Л.А. Коваленка

1969 р.

Добридень, шановний Леоніде Антоновичу!

Пише Вам Нечитайло, котрий нині мешкає в Заславі і вже давно збирається написати Вам з приводу історико-краєзнавчої конференції, що має бути в квітні цього року.

Я хотів би виступити з питанням “Еволюція житлового будівництва на Поділлі”. Окрім того, в мене є деякі матеріали про стародавні житла лісової частини Поділля та про чеські і німецькі помешкання на цій території..., тому я хотів би знати Вашу думку з цього приводу...

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.72-73.

№32

Лист Міністерства освіти УРСР до Л.А. Коваленка

25 лютого 1971 р.

Вельмишановний Леоніде Антоновичу!

На нашу думку, уже зараз є всі необхідні умови для початку роботи над навчальним посібником для студентів історичних факультетів з історичного краєзнавства, про що ми з Вами попередньо домовлялись.

Очевидно, Вами вже одержані програми з цього курсу. На всякий випадок надсилаємо один примірник. Повідомляємо, що видання такого посібника передбачено перспективним планом, орієнтовний строк видання – 1973/1974 рр.

Вважаємо, що в посібнику з історичного краєзнавства слід дати характеристику методологічних основ радянського марксистсько-ленінського краєзнавства, висвітлити історію дореволюційного і радянського краєзнавства, охарактеризувати основні першоджерела історії рідного краю, організацію і роботу музеїв як центрів істо-

ричного краєзнавства, форми і методи позакласної історико-краєзнавчої роботи в школі та пропаганди історії рідного краю.

Орієнтовний обсяг посібника – до 10 арк.

З повагою

В. Вугрич.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.20. – Арк. 37.

№33

Лист П. Лаптіна до Л.А. Коваленка

29 травня 1971 р.

Добрий день, Леоніде Антонович!

Одержав Вашу листівку. Дуже добре, що Опрю залишають в інституті. Але я все ж розраховую, що він в цьому році попаде в аспірантуру...

Будьте здорові. З повагою П. Лаптін.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.86.

№34

Лист О. Степенка до Л.А. Коваленка

2 березня 1971 р.

Вельмишановний Леоніде Антоновичу!

Виникло ряд проблем, які без вашої кваліфікованої поради і розв'язати мені не під силу.

Після ознайомлення з літературою, стосовно до теми, я прийшов до невтішних висновків. Справа в тому, що на мою думку, тема надзвичайно широка. Бібліографія займе приблизно сторінок 300, а то й більше, машинопису. Величезна кількість істориків, які, на мій гріх, так активно працювали саме у 80-х – 90-х роках. Щоправда, тема дійсно не опрацьована. Крім Ваших робіт, та кількох зауважень в специфічному плані, нічого немає. І я боюсь, що зайві подробиці, деталізація приведе до такого нагромадження матеріалу, що в результаті позбавить роботу чіткої прямолінійності і цілеспрямованості. А мені ж потрібно сформулювати основні тенденції і закономірності в розвитку української історіографії відомого періоду...

Але мене все ж таки більше всього турбує обсяг теми і проблема її звуження.

З щирою повагою Ваш О. Степенко.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.81-82.

№35

Лист В. Степанкова до Л.А. Коваленка

6 серпня 1971 р.

Добрий день Леоніде Антоновичу!

Спочатку кілька слів про службу. Насамперед виявилось, що не все так воно є, як мені здавалось... Все здається простіше ніж уявлялося, і, одночасно, набагато складніше...

Коли випадають вільні хвилини, вчу німецьку мову (лексичний мінімум) і намагаюсь осмислити фактичний матеріал своєї роботи. Ця тема мені чомусь подобається. Можливо тому, що дуже люблю Україну і її важке історичне минуле. Адже визвольна війна це, можна сказати, одна з найбільш яскравих її сторінок. В теоретичному плані досить цікавим є питання визрівання суб'єктивного фактору національно-визвольної війни 1648-1654 рр. Без нього ніколи повстання не може охопити весь народ і перетворитися в подію в масштабах всієї країни. Крім того багато думаю над таким питанням: чому селяни під час визвольної війни не захоплювали у феодалів землю? Документів, які б свідчили про це немає... Яка Леоніде Антоновичу Ваша думка з приводу цього питання?

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.83-85.

№36

Лист В. Смоля до Л.А. Коваленка

26 серпня 1971 р.

Добрий день Леоніде Антоновичу!

Це турбує Вас Смолій В.А. Рішення написати цього листа визріло зразу ж після того, як в Інституті історії знову відтягнули термін складання кандидатського екзамену з спеціальності. Тепер відмовили в складанні на основі того, що необхідне відношення з місця роботи. На мою відповідь про те, що я не працюю, І.О. Гуржій відповів, що і у мене, і у них є час, так щоб я влаштувався і приїжджав складати екзамен, комісія для цього буде створена відразу ж...

Леонід Антонович, порадьте, як краще мені справитись з цими проблемами (робота, складення екзаменів), вийти з цього становища. Знову я декілька днів працював у архіві в Житомирі, дуже благодатні документи і працювати хочеться. Посидів в бібліотеці АН УРСР, відчув ритм роботи подібних закладів.

Відносно домовленості з тезами, то я в найближчий час вишлю вам їх текст...

З повагою до Вас В.А. Смолій.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.77.

№37

Лист Л. Баженова до Л.А. Коваленка

5 жовтня 1971 р.

Шановний Леоніде Антоновичу!

Отримав Вашого листа. Дякую. Також вдячний Вам за організацію передрукування моїх матеріалів до збірника. Цікаво чи він вийде?

Я щойно дізнався, Леонід Антонович, що 1 вересня Вас нагородили Орденом Червоного Прапора. З великим запізненням, але з великою радістю поздоровляю Вас з цією подією. Дуже радий за таку шану Вам.

Одержав для доробки з журналу "Советское славяноведение" свою статтю. Рецензія трохи дивна... Якщо мова зайшла про статті, то в мене до Вас, Леонід Антонович прохання, щоб Ви при нагоді переговорили з Віктором Андрійовичем (Жебокрицьким – С.К.) відносно мого повідомлення "До історіографії питання про польське повстання 1831 р. на Правобережній Україні", яка знаходиться в редакції збірника "Питання нової і новітньої історії". Для мене важливо, щоб з'явилися публікації по темі...

З найкращими побажаннями Ваш

Л.Баженов.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.90.

№38

Лист В. Смоля до Л.А. Коваленка

21 листопада 1971 р.

Добрий день Леоніде Антоновичу!

Це знову звертається до Вас Смолій В.А. Леонід Антонович, мені важко зараз вирішити деякі питання: тому звертаюсь до Вас.

Оце складання кандидатських іспитів затягнулось. В Інституті історії мене водили то з одним, то з другим, а на кінець Скаба А.Д. виніс резолюцію "В зв'язку з перевантаженістю Інститут історії АН УРСР не може задовольнити Ваше прохання про здачу іспиту кандмінімуму із спецкурсу. Радимо Вам з цим питанням звернутись до Львівського університету або якогось іншого учбового закладу". Я відразу звернувся листом в наукову частину Львівського університету і по нинішній день не одержав відповіді, хоча пройшло вже більше місяця. Особисто поїхати у Львів у мене не було можливості в зв'язку з різними обставинами. З іноземною мовою справи йдуть чуть-чуть краще і мабуть в найближчий час поїду складати цей екзамен в Київ...

Леонід Антонович, мені незручно перед Вами за не надісланий реферат, але я фізично не міг цього зробити. Весь час поїздки, оце

влаштування на роботу, потім лежав дві неділі в лікарні (проходив обстеження з військкомату). Зараз я повністю уже розрахувався з армією, так що появився більш широкий простір для діяльності.

Леонід Антонович порадьте в якому напрямку мені зараз діяти далі, як вийти з цього становища. Буду Вам дуже вдячний.

До побачення. З повагою В. Смолій.

Моя адреса: Тернопільська обл., Підволочиський р-н, с. Богданівка.
КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.91.

№39

Лист В. Смолія до Л.А. Коваленка

9 травня 1972 р.

Добрий день Леонід Антонович!

Вирішив написати Вам листа. Справи у мене йдуть в загальному не погано, крім не дуже приємних речей. Справа в тому, що Міністерство передало набір першого курсу історичного факультету в Чернігівський пединститут, отже історичному факультету грозить закриття. Добре, якщо вони будуть доводити залишені курси до кінця, роботи ще на 1 – 2 роки буде, але якщо взагалі закриють факультет – це вже гірше. Але побачимо, як будуть розгортатись події далі. У вересні 1973 р. в Львові відбудеться VI конференція істориків-славистів, вони написали, що можна там виступити і потрібно прислати їм тези доповіді, які будуть надруковані. Я зараз готую їх, але, не маючи практики написання подібних речей, не знаю чи зроблю все на рівні. Леонід Антонович, я пришлю Вам їх, внесете свої корективи, продивитесь. Когову я Ваше прохання передав. Декілька разів був в Інституті історії, говорив з Вадимом Архиповичем, відвіз різні папери, які вони вимагають, але поки що ніяких нових повідомлень не має.

До побачення.

З глибокою повагою до Вас В. Смолій.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.100.

№40

Лист А. Копилова до Л.А. Коваленка

1972 р.

Добрий день Леоніде Антоновичу!

Оце закінчив всі формальності, яких до речі набагато більше ніж було раніше, і вирішив написати кілька слів. Влаштувався, живу з одним болгариним-аспірантом в кімнаті гуртожитку.

Прикріплений до кафедри історії БКП в університеті. Виділили для різного роду консультацій доцента Йордана Тончева. Людина він хороша, допомагає одержати дозволи в архіви і т.д. Відношення непогане. Правда, при зустрічі з Христо Христовим, коли я передав привіти від Валева і Віктора Андрійовича (Жебокрицького – автори), той відразу сказав, що сердиться на наших колег з питання Вам відомого.

Поки-що з півроку працюватиму в архівах Софії та бібліотеці над бібліографією та збором матеріалів, яких у нас важко знайти, або не має. Потім восени поїду на місця. Настрій непоганий, робочий. Хочу взяти максимум. Допомагає знання мови, проблеми. Думаю, що матеріал повинен зібрати.

Що нового в інституті, на факультеті?

З повагою А. Копилов.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.97-99.

№41

Лист В. Степанкова до Л.А. Коваленка

10 лютого 1973 р.

Добрий день Леоніде Антоновичу!

Сьогодні отримав Вашого листа і відразу відповідаю.

Дуже добре, що Апанович влаштувалася на роботу. Це мене радує, це новина хороша.

...Дійсно Леонід Антонович я поки що задоволений. Опрацьовую непогану літературу. Оце в березні в нас в інституті візьму дозвіл на право працювати в рукописному кабінеті. Там є матеріал до дисертації...

З повагою Валерій.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.102.

№42

Лист В. Степанкова до Л.А. Коваленка

27 травня 1973 р.

Добрий день Леоніде Антоновичу!

Оце сьогодні накінець розраховався з кандидатським екзаменом... Хворів один з керівників комісії, завкафедрою історії СРСР. А сьогодні нарешті все владналося. Вдалося скласти на "відмінно" чого і сам не сподівався. Все-таки на підготовку до нього мав мало часу і не вів його

практично в вузі. Спасибі Вам, що Ви надумали мене скласти його в Львові, коли я сюди їхав. Просто не віриться, що вже всі экзамени складено...

З повагою до Вас Валерій

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.104.

№43

Лист В. Смоля до Л.А. Коваленка

27 лютого 1973 р.

Добрий день Леоніде Антоновичу!

Зовсім недавно зустрівся з І.І. Винокуром, порозмовляли про Кам'янець, інститут і ніби розворушили щось старе і добре. Вирішив написати Вам листа.

Восени я подав документи знову в Інститут історії, складав экзамени і з 15 листопада був зарахований в аспірантуру. Кілька тижнів тому відбулась вчена рада Інституту, затвердили ту ж саму тему возз'єднання. Так що деякий час задаток маю. Науковим керівником затвердили В.А. Дядиченка, але Вадим Архипович дуже зараз хворий, не знаю як буде далше. А поки що з всіма питаннями звертаюсь до Федора Павловича (Шевченка – С.К.).

Живу в гуртожитку, але аж в Святошині, трохи незручно.

Леонід Антонович, я підготував тези на конференцію, завтра мабуть відішлю, якщо трохи запізнився, Ви знаєте як для мене це важливо. Зараз готую одну статтю в журнал, Федір Павлович обіцяв, що допоможе. Ось такі в загальному мої справи.

До побачення, Леонід Антонович. З глибокою повагою В. Смолій.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.108.

№44

Лист Л.А. Коваленка до проф. Д.Л. Похилевича

Не пізніше 1974 р.

Зав. кафедрою історії південних та західних
слов'ян Львівського університету
проф. Похилевичу Д.Л.

Шановний Дмитро Леонідович!

Кафедра загальної історії Кам'янець-Подільського пединституту просить Вас подати консультацію асистенту нашої кафедри Анатолію Володимировичу Опрі щодо формування теми його кандидатської дисертації. Орієнтовно ми у себе на кафедрі визначили йому як тему дисертації: "Висвітлення питань історії України в працях польських

істориків 60–90-х рр. ХІХ ст.”. Тому важливо у всіх відношеннях, щоб Ви, як фахівець-полоніст, висловили з цього приводу свої міркування. Важливо також мати від Вас у самих загальних рисах інформацію про наявність у бібліотеках та архівах Львова матеріалів до теми роботи.

З глибокою повагою

Зав. кафедрою загальної історії

Кам'янець-Подільського

педінституту

проф. Л. Коваленко

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.54.

№45

Лист В. Котова до Л.А. Коваленка

2 жовтня 1976 р.

Дорогий Леоніде Антоновичу!

Вдячний за методичку (Методические указания для студентов исторического факультета по изучению тем историографии новой и новейшей истории / Ред. А.А. Копылов. – Каменец-Подольский: Каменец-Подольский государственный педагогический институт им. В.П. Затонского, 1976. – автори). Звичайно, вона дуже потрібна студентам, особливо заочникам, які не мають можливості слухати лекції. Для них дещо перевантажена списком літератури. У деяких випадках вільно можна було обійтись без статей у “ВИ” (“Вопросах истории” – автори).

Немає вихідних даних на видання. Скидається тому на самвидав. Дивіться, щоб не було неприємностей.

У Кам'янець поїхати не зміг, був у відпустці...

Твоє прагнення викласти курс історіографії нового і новітнього часу суцільне і монолітно поширюється на історіографію історії СРСР. Ця тенденція запапувала в адміністративних колах в останні п'ять – шість років. Це відноситься перш за все до співробітників Міністерств. Одна згадка про Костомарова і Драгоманова наводить на них жах. А в історіографії історії України без них обійтись не можливо. Я не візьму вести переговори на цю тему із вказаними тобою особами. Це не допоможе...

Із найкращими побажаннями В. Котов.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. –

Арк.109-110 (рос. мовою).

№46

Лист О. Завальнюка до Л.А. Коваленка

16 листопада 1976 р.

Здрастуйте вельмишановний Леоніде Антоновичу!

Вже давно надумав написати Вам лист, але раптово справи почали розгортатись так невтішно, що довелося відкласти його до кращих часів. На жаль, вони ще не настали.

Вся біда в тому, що в Інституті історії професор Гудзенко заперечив стару тему. Нова повинна була появиться на світ після зустрічі Миколи Даниловича з Гудзенком. Зустріч відбулася, але теми дослідження в мене немає.

Микола Данилович каже, що треба зачекати. Так триває місяць.

А тим часом займаюсь другорядними справами, мрію про те, що й на моїй вулиці буде свято.

Дорогоцінний час минає, вмирає, а робота ще не почата. Доведеться в майбутньому працювати на "підвищених швидкостях", з тим щоб вчасно написати дисертацію.

Вершник без коня – така оцінка мого теперішнього становища.

Коли кам'ячани, які живуть в гуртожитку разом зі мною, дізналися про мій намір написати Вам листа, то наказали передати Вам свої вітання. Роблю це із задоволенням.

Також вітання передає Вам Микола Данилович...

З повагою Завальнюк.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.111.

№47

Лист І. Козлової до Л.А. Коваленка

7 вересня 1977 р.

Шановний Леоніде Антоновичу, доброго дня!

Поспішаю поділитися з Вами щодо результатів своєї поїздки до Москви. Займалася в центральних бібліотеках, але, на жаль, література з теми – в спецхранах. Цього я не передбачила й тому опинилась у складному становищі. Була в Інституті слов'янознавства і балканістики. Спілкувалася із Гіб'янським Л.Я. (фахівець з новітньої історії Югославії). Він мене настійливо відмовляв від теми... Радив змінити тему. ...розглянути проблему Трієста в аспекті італійської зовнішньої політики... Київ, на його думку, – провінція і там немає справжніх фахівців... Говорила з Джеджулой. Він сказав продовжувати роботу... Як буги? Прошу Вашої поради...

З повагою Козлова Ірина Михайлівна

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.113-114 (рос. мовою).

№48

*Лист наукової Ради з проблеми “Історія історичної науки”
при відділенні історії АН СРСР до Л.А. Коваленка*

березень 1977 р.

Дорогий Леоніде Антоновичу!

Наукова Рада з проблеми “Історія історичної науки” сердечно вітає Вас – одного із своїх активних членів – з 70-річчям від дня народження і 50-річчям Вашої науково-педагогічної діяльності і бажає Вам доброго здоров’я, благополуччя і подальших творчих досягнень

Голова Наукової Ради академік М.В. Нечкіна.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.40.

№49

*Лист редколегії та колективу редакції “Українського
історичного журналу” до Л.А. Коваленка*

березень 1977 р.

Дорогий Леоніде Антоновичу!

Редколегія і редакція “Українського історичного журналу” поздоровляють Вас, відомого українського радянського історика, автора оригінальних праць з різних питань історії України до-
радянської і радянської доби, з 70-річчям з дня Вашого народження.

Бажаємо Вам – ветерану історичної ниви, яку Ви заколосили золотими зернами історичної науки, міцного здоров’я, довголіття та нових творчих злетів.

Редколегія та колектив редакції “Українського історичного журналу”
/13 підписів/

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.41.

№50

Лист В. Сарбея до Л.А. Коваленка

14 квітня 1978 р.

Добрий день вельмишановний Леоніде Антоновичу!

Відповідаю на Ваш лист. Зразу ж скажу, що порушені Вами питання про видання навчального посібника з української історіографії та збірника праць російських революціонерів-демократів про Україну тепер знову доведеться висувати на розгляд нового директора, якщо він очолить нашу регіональну секцію з історії історичної науки (а така думка є, за традицією цю секцію має очолювати директор інституту). Питання ж про проведення у Кам’янці в 1979 р. республіканської (запрошенням

учених Москви та ряду союзних республік) вирішується належним порядком, тобто подання про це інститут зробив, а далі все залежить від рішення Президії АН УРСР та Ради Міністрів УРСР. Тема конференції (до речі це пропозиція нашого московського керівництва) “Проблемы персональных исследований в советской историографии”. Як і Ви, ми вважаємо, що максимум приїжджих у зв’язку з цим буде чоловік 50. Методичні теми з питань викладання історіографії не передбачені, бо плануємо провести в 1980 р. у Дніпропетровську конференцію, спеціально присвячену досвіду і перспективам викладання загальних і спецкурсів з вітчизняної і зарубіжної історіографії у вузах республіки. Ось такі наші справи. Поки що на все добре!

З глибокою повагою В. Сарбей.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.116.

№51

Лист В. Смоля до Л.А. Коваленка

1978 р.

Шановний Леоніде Антоновичу!

Звертаюся до Вас з проханням – 28 вересня ц.р. захищатиме кандидатську дисертацію наш співробітник Натикач П.І. Як звичайно у таких випадках потрібні відгуки на автореферат. Якщо Вас не затрудить, продивіться автореферат і надісланий матеріал. Ваш відгук на цей автореферат був би бажаним.

Леонід Антонович, книга моя уже вийшла з друку. Найближчим часом надішлю її Вам.

З глибокою повагою В. Смолій.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.120.

№52

Лист В. Степанькова до Л.А. Коваленка

28 вересня 1979 р.

Добрий день шановний Леоніде Антоновичу!

Сьогодні отримав від Вас листівку. Справи в мене без змін. Щодо екзамену, то нічого не вияснено, так як відсутня програма і ніхто не знає чи вона буде. А без неї приймати тут чомусь не хочуть. Тому я попросив Володимира Прокоповича (Гвіїна – автори) довідатись про можливість складання екзамену в Чернівцях. Якщо в Дніпропетровську відмовлять, а в Чернівцях буде можливість, тоді я постараюсь скласти там. Та тут знову не все ясно. Здається екзмен по спеціальності слід складати лише там, де має відбутись захист, про що мені мимохідь (як я зрозумів) сказав Пойда Д.П. Як бачите, в мене все складається з якимось труднощами.

Обговорення дисертації відбудеться в першій половині жовтня. Позавчора був на засіданні кафедри де “рознесли” дисертацію (перше обговорення) свого аспіранта. В буквальному смислі “змішали з землею”. Про наслідки відразу повідомлю.

Всього Вам самого кращого. З повагою Валерій.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.121.

№53

Лист В. Степанкова до Л.А. Коваленка

27 жовтня 1979 р.

Добрий день шановний Леоніде Антоновичу!

Коротко про свої справи. Вчора було обговорення дисертації на кафедрі. В цілому робота оцінена досить позитивно і рекомендована до захисту. Прийдеться лише внести деякі уточнення.

Прояснилось і з екзаменом. Прийшла нова програма. Вона передбачає складання не історії СРСР, а історіографії і джерелознавства історії СРСР (від Київської Русі до наших днів). Так, що даремно майже 2 місяці вчив історію СРСР. Тепер починаю вчити історіографію. Крім того, ще треба написати реферат, тему якого Пойда дасть у понеділок. Попробую скласти.

Всього Вам самого найкращого. З повагою Валерій.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.122.

№54

Лист М. Ковальського до Л.А. Коваленка

18 січня 1980 р.

Глибокошановний Леоніде Антоновичу,

Звертаюсь до Вас із проханням як до нашого найвідомішого авторитету із вітчизняної, а особливо української, історіографії. Був би Вам дуже вдячний за хоча б короткий відгук на автореферат кандидатської дисертації моєї аспірантки Анни Кирилівни Швидько з історіографії народів України XVI-XVIII ст. Робота нею виконана, на мій погляд і київських колег, заслуговує підтримки. Вона видрукувала з теми достатню кількість статей, невдовзі вийде з друку її об'ємний навчальний посібник. Анна Кирилівна – людина досить старанна, працелюбна і ретельна, над темою працювала з захопленням і заслуговує на підтримку.

Вибачте за турботу. Буду Вам дуже вдячний. Відзив потрібен у 2-х примірниках, завірений Ваш підпис у відділі кадрів Вашого інституту.

Радий був познайомитися із Валерієм Степанковим, Вашим

вихованцем, заздрю Вам, що маєте такого гідного учня-трудівника і сподвижника нашої вітчизняної історії.

З глибокою повагою М. Ковальський

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.126-127(рос. мовою).

№55

Лист А. Опрі до Л.А. Коваленка

30 січня 1980 р.

Добрий день, Леоніде Антоновичу!

Гадаю, Ви отримали вже мого листа. Повідомляю про наші останні новини. Сьогодні взнав, що на днях прийшли документи з ВАКу про затвердження спеціалізованої ради, яка приступає вже до роботи. Так що, будь-ласка, передайте Валерію, щоб зв'язався з Пойдою Д.П.

Москва дала дозвіл на випуск кафедрального збірника "Некоторые вопросы социально-экономического развития УССР". Так що в мене у цьому році буде одна публікація по темі дисертації. Ось поки що і все.

З повагою А. Опря.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.125.

№56

Лист В. Сарбея до Л.А. Коваленка

30 січня 1980 р.

Добрий день вельмишановний Леоніде Антоновичу!

Одержав Вашого листа і листівку. Листівка прийшла пізніше візиту Б.С. Шнайдера. Його прагнення зайнятися історіографічною розробкою ми, звичайно ж, гаряче підтримуємо. Мені здається, що перспективною є тема з історії слов'язознавства в університетах України на рубежі XIX – початку XX ст. (хронологічні рамки можна уточнити і звузити після конкретного ознайомлення з матеріалом). Цікаво, що йому скажуть у Москві. Сподіваюсь, що заперечень не буде. А тоді хай звертається для затвердження теми у нашу українську зональну секцію всесоюзної історіографічної Ради. Збираємось на нашій секції послухати інформацію І.С. Хмеля про надходження заявок з місць на історіографічні публікації у відповідь на відповідне звернення, яке одержали і Ви. Він мені сказав, що заявок надійшло багато, а от що з ними робити, як реалізувати – поки що повної ясності немає. Будемо обмірковувати і радитись, що робити далі. Щодо історіографічного тому, то тут також справа ще далеко від її конкретної постановки. Так що ще поки що тут нічого не вирішується і конкретно не планується. Щодо участі вашого викладача у Горлівській кон-

ференції, то хай надсилає на моє ім'я офіційну заявку. Вважаємо, що його тема буде на конференції цілком доречною.

А тепер про головне. Друк (навіть ротопринтний) – справа цілком державна. Самодіяльності зараз ніякої не допускають. Все, що друкується має бути з офіційним дозволом... І все це повинно бути заплановано якимось видавництвом (інститут такого права не має). Зараз починає застосовуватись форма депонування праць невеликим тиражем. Але право на це має єдина установа в країні – Інститут наукової інформації в галузі суспільних наук АН СРСР. Може є сенс звернутися до них і довідатись про умови такого друкування? Ваш же план здійснити ротопринтне друкування через наш інститут, на жаль, не реальний (дуже шкода мені писати Вам таку відповідь). З наших новин: 19/І помер М.А. Рубач. Поки що на все добре.

З повагою В. Сарбей.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.124.

№57

Лист В. Котова до Л.А. Коваленка

1980 р.

Дорогий Леоніде Антоновичу!

Дуже радий отримати від тебе вісточку. У Київ ти вже давненько не навідувався, а у твоє місто й досі не мав нагоди. Ми ж звикли їздити лише у відрядження.

Нещодавно і наша кафедра отримала люб'язне звернення директора Інституту історії АН УРСР, у якому історіографи України закликані до написання статей з історіографії історії України. Я, рішенням кафедри, визначив тему “К. Маркс, Ф. Енгельс про історію України”. Декілька інших тем взяли члени кафедри. Твоя пропозиція дуже спокуслива. Лише потрібно її погодити з тим, що вже наша кафедра відіслала інституту.

Нещодавно в Ленінграді захистив докторську дисертацію киянин Марков на тему “Історичні погляди Максимовича”. Захист пройшов успішно. Опонентами виступали Мавродін, Сарбей і Степанов (останнього мало знаю). Під час захисту торкнулися питання про Костомарова. До честі ленінградців, вони рішуче виступили на захист історика України і вважають, що він незаслужено чорниться в історіографічних курсах. Велику частку провини в цьому покладають на нас, на істориків УРСР.

Сподіваюсь, що ти перестав колекціонувати хвороби і ми побачимо тебе у Києві.

Із найкращими побажаннями В. Котов.

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.128 (рос. мовою).

№58

Лист В. Сарбея до Л.А. Коваленка

18 березня б/р.

В/шановний Леоніде Антоновичу!

Одержав Ваші листівки з цілком правомірним висловленням в них обурення з приводу тяганини з рецензією. Мені так само з цього прикро, як і Вам. Я місяць був у відпустці, потім двічі у відрядженнях, зараз їду з Києва втретє. Отже, хід підготовки до друку Вашої рецензії на певному етапі випав з мого поля зору. Я був упевнений, що все йде нормально. Тим більше, що й рецензія на Вашу рецензію, як я довідався, була позитивна (хто писав – не знаю). Я сьогодні говорив із заст. відп. редактора М.В. Ковалем. Висловив йому думку, що напевно висновок редактора надіслати Вам, був м'яко кажучи – поспішний. Він пообіцяв сам ознайомитися з Вашим рукописом, про який я також відізвався перед ним схвально. Отже, я думаю, справу поладимо. А якщо у Ковалю М.В. будуть якісь побажання, то слід їх прийняти звичайним порядком і може щось дещо доопрацювати. Та це вже звичайний нормальний процес підготовки рукопису до друку.

Не переживайте, будь ласка, і не ображайтесь на наших дещо зарозумілих молодиків!

З повагою В. Сарбей

КІПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.129.

№59

Лист В. Сарбея до Л.А. Коваленка

16 травня 1982 р.

Дорогий Леоніде Антоновичу!

Одержав Вашого листа. Але, на жаль нічого втішного Вам сказати не можу. Надрукувати Вашу докторську дисертацію хоч би й обмеженим тиражем не можна. 1) Нема такого прецеденту, 2) Нема такого закону, 3) Нема в інституті таких технічних можливостей. Взагалі таке не дозволяється. Існує, правда, така форма, як депонування, але її процедури я не знаю (напевно ті, кому положено, знають і у Вашому інституті). От-так-то невтішні діла. Але чув, що якусь книгу із історіографії (чи підручник) Ваш начебто включили в якийсь видавничий план. Що це – не знаю. Ви напевно тут краще поінформовані, про що йдеться.

Поки що на все добре!

З повагою В. Сарбей.

КІПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.130.

МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ Л.А. КОВАЛЕНКА

№ 1

*Лист дирекції Інституту історії України АН УРСР Заступникові
Голови Ради Міністрів УРСР М.Бажану*

15 жовтня 1946 р.

Заступникові Голови Ради Міністрів УРСР
Бажану Миколі Платоновичу

Дирекція та МК Інституту Історії України АН УРСР просять Вас сприяти старшому науковому співробітникові Інституту, кандидатів історичних наук КОВАЛЕНКУ Леоніду Антоновичу щодо одержання житлоплощі.

Після повернення у зв'язку з пораненням з Армії до Києва тов. Коваленко проживає з грудня 1944 р. у кв.3 будинку №7/9 по вулиці Кірова /будинок належить до житлового фонду райради Печерського району м. Києва/, як квартиронаймач. За заявою т. Коваленка у зв'язку з виїздом з Києва з цієї квартири родини Найговзіна І.С. звільняється кімната площею 18 кв. метрів.

Тов. Коваленко перебуває в дуже тяжких житлових умовах, навіть і як квартиропіднаймач, що унеможлиблює йому займатись науковою роботою.

Дирекція просить Вас дати вказівку Голові Райради печерського району про надання згадуваної кімнати тов. Коваленко Л.А.

Директор Інституту Історії України
АН УРСР член-кореспондент
Вчений секретар
Голова МК

М.Н.Петровський
Ф.Е.Лось
К.Г.Гуслистый

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.9.

№ 2

Характеристика

на тов. КОВАЛЕНКА Леоніда Антоновича, кандидата історичних наук, доцента кафедри загальної історії Ужгородського державного університету [1961 р. – автори]

Коваленко Л.А., народження 1907 р., українець, безпартійний, працює в Ужгородському держуніверситеті на посаді доцента кафедри загальної історії з 1 вересня 1956 р.

За час роботи в університеті т. Коваленко Л.А. читав курс нової історії та спецкурс з історії міжнародних відносин. З його ініціативи

та його участі на факультеті з 1958 р. запроваджено читання спецкурсу з історіографії загальної історії та історії Угорщини. Тов. Коваленко Л.А. читає лекції на належному науковому та ідейно-теоретичному рівні; крім того, він керував дипломними та курсовими роботами, проводить чималу методичну роботу на факультеті.

Тов. Коваленко Л.А. здійснив в університеті значну науково-дослідну роботу. Його праці друкувалися в союзних і республіканських виданнях, брав участь у всесоюзних наукових конференціях. Він закінчив написання докторської дисертації, яку обговорено на засіданні кафедри в травні 1961 р. Коваленко Л.А. є членом університетської редакційно-видавничої ради і редагував ряд томів наукових записок, допомагає працівникам факультету в роботі над кандидатськими дисертаціями.

Коваленко Л.А. бере участь в громадському житті, керує студентським науковим гуртком, є головою бібліотечної ради університету, виступає з лекціями перед населенням міста.

Проректор по науковій роботі

Ужгородського держуніверситету

Зав. кафедрою загальної історії

доц.Петрус В.С.

доц.Гранчак І.М.

КІМА. -- Ф. Р-6731. -- Оп.1. -- Спр.3. -- Арк.9.

№3

Характеристика

Завідувача кафедри історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту тов. КОВАЛЕНКА Леоніда Антоновича 1907 р. народження, українця, безпартійного, кандидата історичних наук, доцента.

Тов. КОВАЛЕНКО Л.А. працює в Кам'янець-Подільському педагогічному інституті з 1 жовтня 1961 р. в якості викладача нової історії і завідувача кафедрою історії.

Тов. КОВАЛЕНКО Л.А. добре організував роботу кафедри, виключно дисциплінований і чіткий в роботі. Лекції і семінарські заняття проводить на високому ідейно-теоретичному і методичному рівні, систематично і плідно працює над підвищенням своєї кваліфікації, завжди слідує за новітніми досягненнями історичної науки, використовує їх у своїх лекціях і на практичних заняттях.

Тов. КОВАЛЕНКО Л.А. керує науковою роботою студентів інституту і у цій галузі досяг чималих успіхів.

Тов. КОВАЛЕНКО Л.А. проводить велику науково-дослідницьку роботу, друкує свої праці у наукових журналах і академічних

виданнях, є членом редакційної колегії наукових записок інституту.

Чуткий і чуйний товариш, КОВАЛЕНКО Л.А. надавав і надає велику допомогу молодим викладачам у підготовці і написанні ними дисертаційних робіт. Серед колективу педагогічного інституту користується великим, заслуженим авторитетом.

Тов. Коваленко Л.А. брав активну участь у громадсько-політичному житті інституту, міста і області.

РЕКТОР КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОД. ПЕДІНСТИТУТУ доц. І. Зеленюк
СЕКРЕТАР ПАРТБЮРО доц. Є. Сокрутенко
ГОЛОВА МК М. Александра
27 травня 1963 р.

Архів КПНУ. – Особова справа Л.А. Коваленко. –
Арк.19 (рос. мовою).

№4

Витяг з протоколу засідання Вченої ради Кам'янець-Подільського педагогічного інституту від 10 березня 1966 р.

2. СЛУХАЛИ: Повідомлення голови конкурсної комісії т. Литовченко М.Г. Про присвоєння звання професора т. Коваленко Л.А.

В обговоренні пропозицій кафедри і конкурсної комісії взяли участь наступні товариші:

Доцент Винокур І.С., кандидат історичних наук.

Доктор історичних наук Л.А. Коваленко для мене і моїх колег по кафедрі є прикладом цілеспрямованої наукової роботи і виключно сумлінного ставлення до своїх обов'язків як викладача.

Діапазон наукових інтересів Л.А. Коваленка широкий і різноманітний. Він займається питаннями впливу французької буржуазної революції на Україні, брав участь у виданні монографії з нової і новітньої історії Угорщини. Нарешті, в центрі його уваги, як дослідника, стояли питання історіографії України XIX століття.

Праці Л.А. Коваленка широко відомі не лише в нашій республіці, але і далеко за її межами.

Велика наукова діяльність і багаторічний викладацький досвід у ВУЗах дають право доктору історичних наук Л.А. Коваленко на отримання вченого звання професора...

Доцент Лаптін П.Ф.

Доцент Л.А. Коваленко – висококваліфікований педагог, який користується великим авторитетом серед студентів і викладачів. Його лекції є завжди творчими, глибоко науковими і високоідейними. Його

семінари викликають великий інтерес учасників, є творчою школою для майбутніх фахівців.

Доцент Л.А. Коваленко проводить велику науково-методичну роботу, збагачуючи в своїх чисельних працях свій досвід роботи у вищій школі...

Доцент Тищенко В.І.

Л.А. Коваленко – один із кращих викладачів нашого інституту. Його лекції дуже цікаві і змістовні, запам'ятовуються надовго, можливо, на все життя.

Доктор історичних наук Коваленко Л.А. вміло керує кафедрою, колектив кафедри працездатний, дружній. Цілком підтримую рекомендації кафедри і конкурсної комісії про присвоєння доктору історичних наук Коваленко Л.А. звання професора.

АКПНУ. – Особова справа Л.А. Коваленко. – Арк.30-31.

№5

Витяг з протоколу засідання Ради історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту від 13 квітня 1967 р.

1. СЛУХАЛИ: Повідомлення доц. Лаптіна П.Ф. про зміст і завдання вузівської лекції (на матеріалах відвідання лекцій проф. Коваленка Л.А. та доц. Тищенка В.І.).

Комісія у складі Лаптіна П.Ф. (голова комісії), Ваценка К.С., Бріцина М.Я., Білецького С.І., Свідера П.І. (члени комісії) готувала на Раду питання про зміст і завдання вузівської лекції. Завданням комісії було – на конкретному матеріалі визначити науковий рівень лекції, методичну цінність лекції та розробити пропозиції щодо покращення рівня читання лекцій на факультеті.

Комісія відвідала лекцію з історії проф. Коваленка Л.А. та лекцію з російської літератури доц. Тищенка В.І., які були попереджені про те, що їх відвідають. Тема відвіданих лекцій визначалась лекторами. Завданням комісії було – узагальнити досвід кращих лекторів факультету.

Комісія відзначає, що відвідані лекції були прочитані на високому ідейно-теоретичному та методичному рівні.

1. Науковий рівень вузівської лекції.

Високий науковий рівень лекції можливий тоді, коли лектор сам науковець, коли він методично вірно подає матеріал. Обидві лекції розпочались з подання бібліографії з коментарями. Лектори дали глибокий аналіз питань, що розглядались, аргументуючи всі висунуті

положення, розкривали питання в історичному розвитку. Розкриття теоретичних напрямків питання – основна риса відвіданих лекцій. Лектори дали своє відношення до дискусійних питань, прищеплюючи цим аудиторії повагу до науковців різних шкіл та напрямків. Лектори показали, що кожна епоха дає свою оцінку проблеми. Слід відзначити, що такий метод викладу матеріалу вимагає від лектора високої ерудиції. Відвідані лекції мали велику пізнавальну цінність.

2. Ідейно-виховний рівень лекції.

Ідейно-виховний рівень лекції в першу чергу визначається науковим рівнем лекції, її ідейно-політичною спрямованістю. Стоячи на вірних ідейних позиціях, лектори вірно розкрили актуальність питань, що розглядалися. В лекціях доведена перевага марксистсько-ленінської науки, глибина та правильність висвітлення проблем радянськими вченими. Лектори домоглися високого виховного ефекту.

3. Методика читання лекції.

Доц. Тищенко В.І. читає лекції в академічному стилі. Текст лекції продуманий, стислий, кожне слово точно виражає думку лектора. Проф. Коваленко Л.А. дає більш вільний виклад матеріалу, повторює свою думку у різних варіантах, примушуючи студентів думати разом із лектором. Студенту дозволяється, вибравши основне в лекції, записати викладене своїми словами. Другий варіант читання має ту перевагу, що студенти творчо сприймають матеріал, приймають участь у читанні лекції.

Відвідані лекції були методично продуманими. Подавався план лекції. Лекції носили завершений характер, виклад матеріалу доступний, та не популярний, подавався великий фактичний матеріал. Але слід відзначити, що обидві лекції дещо переобтяжені фактичним матеріалом. Лекції були переконливими.

На лекціях використовувалось унаочнення (зразки видань творів, картини, використовувалась дошка).

Комісія вважає, що відвідані лекції можуть служити зразком вузівської лекції, прочитаної на високому ідейно-теоретичному та методичному рівні.

ВИСТУПИЛИ:

...4. Коваленко Л.А.

Раді слід обмінятися думками з питань, якою має бути вузівська лекція, не обмежуватись обговоренням відвіданих лекцій.

На перших курсах мають переважати лекції настановного характеру, а на старших курсах вони можуть носити проблемний

характер. В зв'язку з цим доцільно перебудувати навчальний план. Характер читання лекції залежить від аудиторії.

РІШЕННЯ

Ради історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту про зміст і завдання вузівської лекції.

Заслухавши і обговоривши доповідь доц. Лаптіна П.Ф. на тему "Зміст і завдання вузівської лекції (на матеріалах відвідання лекцій проф. Коваленка Л.А. та доц. Тищенко В.І.)" Рада факультету ухвалила:

1. Основні тези доповіді про зміст і завдання вузівської лекції, що базуються на конкретних матеріалах відвіданих лекцій, вважати цілком обґрунтованими.

2. Рекомендувати всім кафедрам факультету на своїх засіданнях продовжувати обговорення питання про зміст і завдання вузівської лекції в світлі тих методологічних, теоретичних та методичних настанов, які випливають з обговорення даного питання на Раді факультету. Виробити конкретні рекомендації щодо лекційної роботи викладачів, які б відповідали особливим умовам творчої діяльності кожної кафедри.

3. Завідуючим кафедрами факультету накреслити заходи до дальнішого покращення читання лекцій, звертаючи особливу увагу на максимальне піднесення науково-теоретичного та ідейно-виховного їх рівня. Рекомендувати кафедрам:

а) Посилити вивчення кращого досвіду лекційної роботи викладачів кафедри.

б) Організувати записи кращих лекцій на магнітофон, обговорювати записані лекції на засіданнях кафедри.

в) Організовувати на кафедрах систематичне відвідання лекцій кращих викладачів молодими викладачами.

г) Обговорити на засіданнях кафедр різні теоретичні аспекти вузівської лекції, спираючись на літературу та досвід інших вузів країни.

4. Рада факультету вважає за необхідне ввести в практику короткочасні відрядження викладачів до інших вузів країни для творчого вивчення досвіду лекційної роботи. З цією метою звернутись до ректорату інституту з проханням підтримати дану ініціативу факультету і надати кафедрам необхідну допомогу.

Декан ф-ту доц.

Секретар Ради

Тищенко В.І.

Розенштейн Е.Й.

ХОДА. – Ф. Р-302. – Оп.10. – Спр.30. – Арк.60-66.

*Доповідна записка заступникові міністра освіти УРСР Завало С.Т.
[не пізніше 1968 рр. – автори]*

Кафедра історії Кам'янець-Подільського педінституту, працюючи над проблемами НОП стосовно підготовки учителів-істориків, прийшла, зокрема, до висновку в необхідності удосконалення навчальних планів для історичних факультетів педінститутів.

Існуючі навчальні плани для історичних факультетів педінститутів передбачають, що фахові профільюючі дисципліни, без огляду на їх складність і трудність, вивчаються в хронологічній послідовності: археологія, стародавня історія, середні віки, нові і новітні часи. Тим часом, практика роботи з студентами-істориками показує, що на молодших (I і II) курсах студенти лише вчаться оволодівати вузівськими методами навчання та фаховими курсами. Для основної маси студентів першого курсу скільки-небудь серйозний аналіз певної проблеми, скажімо з стародавнього світу, річ неможлива: студент не може сприймати цього матеріалу, бо в нього бракує знань з історії нового і новітнього часу і загальної історичної підготовленості. Не забуваймо, що студент має уявлення про стародавні часи лише з шкільного курсу за п'ятий клас, тобто досить поверхове. Аналогічне становище також з історією середніх віків, епохами феодалізму і капіталізму в курсі історії СРСР. Наведемо конкретний матеріал з практики роботи в цьому відношенні нашої кафедри.

В 1964-65 та 1965-1966 навчальних роках на I-му курсі історичного відділу, як факультатив для частини студентів (мужчин) було запроваджено невеликий курс "Проблеми походження Давньої Русі" (в історіографічному плані). Читання факультативу було забезпечене висококваліфікованим спеціалістом саме з цієї проблеми. Малося на увазі, що це буде додаток до відповідних тем основного курсу історіографії СРСР. Наслідки цієї практики досить красномовні. Теми основного курсу історії СРСР "Східні слов'яни", "Давня Русь" (прочитані також кваліфіковано) студенти сприймали з виразно підвищеним інтересом та увагою. Але складний матеріал боротьби антинорманістів та норманістів і т. ін. не викликав у них аналогічного інтересу і навіть окреслилося певне їх байдуже ставлення.

Слід взяти також до уваги й вікові особливості основної маси студентів молодших курсів (17-20 р.). Це в житті людини час, коли досить інтенсивно формуються певні риси психології. Студент III курсу досить радикально відрізняється в кращий бік від першокурсника щодо вміння організувати себе для навчання і щодо рівня сприй-

мання учбового матеріалу. Тим-то негативні риси в сприйманні студентами молодших курсів матеріалу по-своєму неминучі.

Шкода від цього для загальної історичної підготовки студентів полягає не лише в тому, що вони не оволодіють певним комплексом фактичного і методологічного матеріалу з історії стародавніх часів, а в тому, що в студентів виробляється спрощене поняття і дилетанство в ставленні до історичної науки. Від складних питань історичної науки студент іноді відмахується, як деяка частина студентів-математиків від важкої задачі. Більше того, під впливом цих труднощів певна частина студентів-істориків неухважно (щоб не сказати більше!) опрацьовує й ту частину програмового матеріалу, яка їм безумовно під силу.

Щоб подолати ці прогалини й радикально поліпшити підготовку учителя-історика на історичних факультетах педінститутів доцільно і необхідно перебудувати навчальний процес. Фахові (профілюючі) історичні дисципліни необхідно вивчати в два етапи.

На першому етапі (I і II курси) студенти мають вивчати загальні курси: історії СРСР (до 1941 р.), стародавню, середню, нову і новітню (до 1939 р.) історію на основі вузівської підручної літератури. Це забезпечить, як показує досвід роботи колишніх істфаків учительських інститутів, загальну історичну поінформованість і обізнаність студентів, підготує їх до більш глибокого, ніж тепер, сприймання та засвоєння історичних предметів у подальшому. У студентів виробиться й інше ставлення до підручної літератури, не буде тієї неухважності, про яку сказано вище.

На другому етапі (III і IV курси) студенти повертаються до вже знайомих їм історичних сюжетів, але тепер викладання профілюючих дисциплін будуватиметься, як проблемні курси. Сюди ввійдуть, з одного боку, такі історичні дисципліни як археологія, історія України, історія зарубіжних країн Азії і Африки, а з другого, це мають бути невеликі курси з історичних проблем як своєрідні спецкурси (на відміну від спецкурсів це мають бути визначені проблеми, виходячи з досягнень сучасної радянської історичної науки). Чільне місце в цих проблемних курсах мають посісти історіографічна і джерелознавча тематика. Вивчення проблемних курсів має ґрунтуватись лише на монографічних досягненнях, а не підручниках.

Отож і викладачів, і студентів істориків такий навчальний план орієнтує на поглиблене опрацювання фахових історичних дисциплін. Звичайно, що подібний навчальний план вимагатиме від викладацького складу істориків спеціальної додаткової роботи й трохи порушуватиме традиційну методику.

Щодо загальної кількості годин для історичних (фахових) дисциплін, то вона може залишатися без змін в межах чотирирічного навчання. Без змін в основному може залишатися і сітка годин. Правда, було б бажано скоротити педпрактику в VII семестрі до 8 тижнів й збільшити години для теоретичних занять. Досвід проходження піврічної педпрактики показує, що вона має чимало недоліків.

Щодо решти циклів: соціально-економічного, педагогічного, загальноосвітнього, то ніяких змін і перебудов ми не пропонуємо.

Такі основні наші міркування. Якщо викладені тут пропозиції можуть стати, на думку Міністерства освіти, хоч предметом для обговорення, то кафедра історії інституту могла б представити такий розгорнутий проект навчального плану.

Певно, що у викладених вище пропозиціях є місця, що можуть викликати суперечки, або такі, що потребують педагогічного експерименту. Наша кафедра готова взятися за експериментальне впровадження проекту навчального плану.

Зав. кафедри історії

проф. Л.А. Коваленко

КПМА. – Ф. Р-6731. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.79-82.

Зміст

Переднє слово	4
Розділ I. Подвижник наукової й педагогічної діяльності у вищій школі	6
Розділ II. Дослідження української історіографії та історіографії всесвітньої історії	24
Розділ III. Розробка проблем нової історії країн Європи	61
Розділ IV. Проблеми історії України у науковому доробку вченого	70
Післямова	103
Примітки	106
Додатки	125
<i>Список друкованих наукових і методичних праць</i>	
<i>Л.А. Коваленка (1946-1985 рр.)</i>	125
<i>Рукописні праці Л.А. Коваленка</i>	134
<i>Участь у редакційних колегіях по виданню та рецензуванню монографій та наукових збірників</i>	136
<i>Список дисертацій і дипломних робіт, виконаних під керівництвом Л.А. Коваленка</i>	138
<i>Із епістолярної спадщини Л.А. Коваленка</i>	148
<i>Матеріали до біографії Л.А. Коваленка</i>	182

Наукове видання

**Копилов Сергій Анатолійович
Степанков Валерій Степанович**

**Леонід Антонович Коваленко:
вчений, педагог, особистість**

Редактор *Н.Г.Пянковська*
Комп'ютерна верстка *В. О.Фаріон*

Підписано до друку 26.11.2008. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Гарнітура ShoolBookC. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 11,16.
Обл.-вид. арк. 10,24. Тираж 200. Зам. № 233.

Видавництво “Аксиома”
(свідоцтво ДК №1808 від 26.05.2004 р.)
м. Кам'янець-Подільський, а/с 8, 32300
Тел./факс: (03849) 3-90-06

Надруковано в друкарні ПП “Аксиома”
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300